

НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЈА ЗА НАМАЛУВАЊЕ НА СИРОМАШТИЈАТА И СОЦИЈАЛНАТА ИСКЛУЧЕНОСТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 2010-2020

Содржина

Кратко резиме на Стратегијата.....	4
Дел 1. Вовед.....	7
Дефиниции.....	7
Дел 2. Посветеност кон Стратегијата.....	10
Визија.....	10
Мисија.....	10
Цели.....	12
Принципи.....	13
Дел 3. Анализа на тековната состојба.....	14
Дел 4. Предлози на мерки, активности и политики.....	34
Подрачје 1: Вработување.....	35
Специфична стратешка цел.....	35
Резултати.....	35
Мерки.....	35
Подрачје 2: Неформална економија и јакнење на претприемништвото.....	40
Специфична стратешка цел.....	40
Резултати.....	40
Мерки.....	40
Предуслови.....	41
Подрачје 3: Пазар на трудот.....	43
Специфична стратешка цел.....	43
Резултати.....	43
Мерки.....	43

Предуслови	44
Подрачје 4: Сиромаштија и социјална обесправеност	46
Специфична стратешка цел.....	46
Резултати.....	46
Мерки	46
Предуслови	47
Подрачје 5: Здравствена заштита	49
Специфична стратешка цел.....	49
Резултати.....	49
Мерки	49
Предуслови	52
Подрачје 6: Долготрајна нега.....	54
Специфична стратешка цел.....	54
Резултати.....	54
Мерки	54
Предуслови	57
Подрачје 7: Образование.....	58
Специфична стратешка цел.....	58
Резултати.....	58
Мерки	58
Подрачје 8: Социјална заштита	62
Специфична стратешка цел.....	62
Резултати.....	62
Мерки	62
Подрачје 9: Транспорт.....	64
Специфична стратешка цел.....	64
Резултати.....	64
Мерки	64
Подрачје 10: Комуникации	65
Специфична стратешка цел.....	65
Резултати.....	65
Мерки	65

Подрачје 11: Домување	67
Специфична стратешка цел.....	67
Резултати.....	67
Мерки	67
Подрачје 12: Детска заштита	69
Специфична стратешка цел.....	69
Резултати.....	69
Мерки	69
Подрачје 13: Еднакви можности помеѓу мажите и жените	72
Специфична стратешка цел.....	72
Резултати.....	72
Мерки	72
Подрачје 14: Сензибилизација на јавноста за социјална инклузија.....	74
Специфична стратешка цел.....	74
Резултати.....	74
Мерки	74
Предуслови	74
Дел 5. Спроведување на Стратегијата.....	75
Индикатори за следење на спроведувањето на стратегијата	76
Дел 6. Претпоставки и можни ризици со пречки за успешно спроведување на Стратегијата и планираните мерки	79
Претпоставки.....	79
Ризици	79
Дел 7. Препорачани следни чекори.....	80
Дел 8. Заклучок	82
Анекси и Табели.....	84

Кратко резиме на Стратегијата

Стратегијата за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост е изработена како документ кој ја отсликува интенцијата на Република Македонија за изедначување на степенот на вклученост и добросостојба низ сите слоеви од општеството.

При тоа, Република Македонија се води од желбата за подобрување на квалитетот на живот кај сите свои граѓани, но и аспирациите за евроатланска интеграција и вклучување во европските иницијативи за социјална вклученост.

Тоа би значело и заокружување на стремежот пред кој сме исправени за изградба на едно кохезивно општество во кое борбата против сиромаштијата и социјалната исклученост ќе значи постоење на безусловни „еднакви шанси и можности за сите,, .

Главна стратешка цел за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија е:

Намалувањето на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија преку подобро користење на расположливите човечки и материјални ресурси, подобрување на условите за живот, за работа и на општествените улови на сите граѓани, системско и институционално содејство во функција на побрз развој, повисок стандард и поквалитетно живеење.

Во Стратегијата се опфатени следниве **14 подрачја**:

1. Вработување
2. Неформална економија и јакнење на претприемништвото
3. Пазар на трудот
4. Сиромаштија и социјална обесправеност
5. Здравствена заштита
6. Долготрајна нега
7. Образование
8. Социјална заштита
9. Транспорт
10. Комуникации
11. Домување
12. Детска заштита
13. Еднакви можности помеѓу мажите и жените
14. Сензибилизација на јавноста за социјалната инклузија

Структурно стратегијата е оформена според одделни области и подрачјата во кои се согледува сиромаштијата и социјалната исклученост. Во **првиот и вториот дел** е претставена визијата и целите на стратегијата, како и принципите по кои истата ќе се остварува. Во **третиот дел** се претставени состојбите, проблемите и системските основи кои постојат во одделните области. Во **четвертиот дел** се предлагаат мерки, активности и решенија кои водат кон социјална инклузија и намалување на сиромаштијата, поделени по подрачја. Во **петтиот дел** е претставено спроведувањето на стратегијата, додека пак во **шестиот дел** се дадени претпоставките и можните ризици. Во **седмиот и осмиот дел** се дадени препорачаните следни чекори и главните заклучоци.

Социјалното вклучување како процес на интеграција на поединците во општеството станува неодамнинлив сегмент од **збирот на поврзани концепти** кои се дел од јавните политики во државата и кои постојано се доградуваат и усовршуваат. Социјалната вклученост и активните

мерки кои ги продуцира ја јакне врската меѓу поединецот и општеството и го унапредува општествениот развој и кохезија.

Покрај изнесените мерки и предлози за секое од дефинираните подрачја, се потенцира потребата за **изградба на современ концепт на однесување кон социјално исклучените лица и оформување на нов социјален модел**, кој во прв план ја става личноста, персоналитетот, а не причината за исклученоста, припадноста, дијагнозата, инвалидитетот или било која друга основа за социјална исклученост на граѓанинот.

Определувањето на политиката на социјално вклучување треба да тргнува од национално дефинираните цели и потреби, како и да се следи и сообрази со меѓународните индикатори и индикаторите на ЕУ за мерење на социјалната исклученост. Со прецизирање на опфатот на мерките, врз основа на дефинирани критериуми и операционализирани акции се определува начинот на водење на политиката на социјална вклученост и прилагодување кон потребите и барањата на граѓаните. За таа цел **Владата треба да донесе Оперативен план на мерки и активности по рокови и носители во кои ќе се динамизира остварувањето на стратегијата**.

Како заклучок, се цени дека посоодветно е доколку политиката на социјална вклученост се застапува преку мерки и можности за **поуниверзален пристап до социјалните услуги и придобивки**, отколку да се фокусира само на одделни целни ранливи групи. Со тоа политиката на социјална вклученост би била оформена врз основа на потребата и можноста на секој граѓанин кој би се нашол во состојба на ризик и социјална исклученост. За одделни ранливи групи за кои се донесени посебни документи и мерки, (на пример за Декадата за Ромите), истите се активни и кореспондентни со предложените мерки и активности содржани во оваа стратегија.

Целиот тим кој се посвети на овој документ претставуваше највисок компактен експертски состав, со академско знаење и практично искуство во сите сфери на општественото опкружување кое резултирало со оформување на овој стратешки документ. Принципот на партиципативност и транспарентност беше составен дел во обезбедување на суштината за градење на оваа стратегија. Токму поради тоа беше спроведен широк консултативен процес со преку 100-тина граѓански здруженија и социјални партнери кои третираат најразлични прашања од областа на социјалното вклучување, со што истите ја покажаа својата присутност и круцијална улога во целокупните општествените процеси. Како резултат на воспоставениот партнерски однос помеѓу линиските министерства, локалните самоуправи, невладиниот сектор и социјалните партнери, рамноправно учествувавме во креирањето на политиката, со што сите заеднички свесно се носиме со одговорноста за активно мобилизирање при имплементација на истите политики.

Инкорпорирањето на сите вредни сугестии кои ги продуцираа вклучените актери беа значајна алатка која овозможи искуството и придонесот да бидат дел од иднината која заеднички ја градиме, со голема надеж дека со конкретните предвидени акции ќе се допре до оние граѓани кои живеат на маргините на општеството.

Воедно, беше постигнат широк консензус меѓу парламентарните групи во Собранието на Република Македонија со што концентрираното внимание овозможи Националната стратегија да добие посебна димензија, а со усвојувањето на овој документ од страна на Владата на Република Македонија евидентно постои солидна платформа за почеток на ЈИМ процесот во Република Македонија кој е еден од есенцијалните предизвици пред кој е исправена земјата низ призмата за нејзино поскорешно евроатланско интегрирање и учество во Отворениот метод на координација. .

Дел 1. Вовед

Согласно предвидените процедури за подготвување на македонската држава и општество за процесот на евроинтеграција неопходно е да се донесат повеќе стратешки документи за разни области на општественото живеење. Во овие рамки спаѓа и обврската за подготовка и донесување на Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост. Под **социјална исклученост** се подразбира повеќедимензионален и сложен процес кој влијае на ослабувањето на врските на поединецот и заедницата¹. Барањето решенија за вклучување на социјално исклучените поединци, групи или заедници е поврзано со процес на градење конструктивен пристап во општествени рамки и прифаќање на стратешка ориентација за различни решенија и потреби кои постојано се изразуваат.

Во градењето на оваа стратегијата се земени предвид повеќе постојни документи, закони, стратегии, планови, анализи, информации и други извори кои даваат слика за досегашните процеси и решенија во оваа област. Се согледуваат и се предлагаат можни решенија кои значат унапредување на положбата и социјално вклучување на лицата кои по разни основи ги немаат можностите кои системски се обезбедуваат.

Изградбата на современ концепт на однесување кон социјално исклучените лица бара оформување на **нов социјален модел**, кој во прв план ја става личноста, персоналитетот, а не причината за исклученоста, припадноста (етничка или друга), дијагнозата, инвалидитетот или било која друга основа за социјална исклученост на граѓанинот. Тоа претпоставува оформување на средина и опкружување кое ги прифаќа сите луѓе и им дава подеднакви шанси и можности, да ги изразат своите потенцијали, знаења, способности и вештини. За социјално најранливите групи и заедници, како ромската, земени се предвид документите и стратегиите кои се донесени за решавање на специфичните проблеми со кои се среќаваат и истите се комплементарни и се зајакнуваат со мерките и одредбите од оваа стратегија.

Предложениот текст е сублимиран и скратен во делот на состојбите во одделните области, кои, пошироко се анализирани и претставени во проширената верзија на стратегијата, додека мерките се концентрирани во целина и континуитет. Нивното деталзирање претпоставува претходно прифаќање на предложените стратешки цели и потоа оформување на акциони планови со рокови и носители за секоја одделна мерка.

Дефиниции

Вонинституционална заштита, облици на заштита за помош на поединец, семејство и заедница кои немаат институционален карактер како домашна нега и помош, сместување во згрижувачко семејство, мали групни домови и слично

Дискриминација, ефекти на одредени барања, услови или практики, наметнати од државата, институција, работодавецот и друго лице, кои имаат диспропорционален негативен ефект врз одредена група/групи или категорија/категории луѓе.

Децентрализација, пренесување на одредени функции од национално ниво на пониско ниво на државна организација, но и на други, недржавни институции и актери.

¹ За разликите во термилошките поимања и опфатот на социјалната исклученост упатуваме на трудот од Џон Хилс, Жулијан Легранд и Давид Пјашо: „Социјална исклучување“, изд. Академски печат, 2009, Скопје.

Деинституционализација, политика на давање нега и третмани на медицински и социјално издржувани лица во нивните заедници, наместо во институции.

Долготрајната нега, како ”распространета” политика која се состои од повеќе заеднички услуги за лица кои се зависни од помош во активностите на дневното живеење низ подолг временски период. Долготрајната нега обично се однесува на лица со физичка и ментална попреченост, изнемоштени стари лица и посебно групи на кои им е потребна поддршка во управување на нивните секојдневни активности

Дигиталната поделеност укажува дека светот е поделен на луѓе кои имаат и луѓе кои немаат пристап до - односно способност за користење на - современите информациски и комуникациски технологии. Слично како и информацискиот јаз, и дигиталната поделеност постои меѓу образованите и необразованите, меѓу економските класи, и на глобално ниво, меѓу индустриски развиените и помалку развиените земји.

Инвалидитет, Според Светската здравствена организација се употребуваат термини *оштетување* (impairment), *инвалидитет* (disability) и *хендикеп* (handicap). Поради сложеност на ризикот се употребуваат и поими како лица со посебни потреби, лица со умерени, тешки и длабоки пречки во менталниот развој, лица со комбинирани и други пречки, лица со телесно оштетување итн.

Инклузија, вклученост, вклучување, опфат

Информацискиот јаз, се дефинира како диспропорција во однос на поседувањето и користењето на изворите на информации и комуникациските средства во одредено општество, како што се на пример телефонот, телевизијата или интернет.

Родовата рамноправност, целосно признавање и промовирање на еднаквите можности на жените и мажите, како неизоставен предуслов за одржлив развој, уживање на човековите права и практикување на демократски вредности.

Ризик, неповолни општествени околности кои веројатно го отежнуваат или претставуваат закана за задоволување на потребите на членовите на општеството и можат да доведат до неповолни последици кај индивидуа, семејство и општество, и како такви претставуваат закана за општество. Ризиците најчесто се поврзува со животен циклус(глад, болест, повреда, старост) економија (криза, транзиција, невработеност, ниски приходи) екологија(суша, поплава, земјотрес) и социјалните појави (криминал, корупција, исклученост)

Ризични или ранливи групи, групи кои се составени од лица под ризик

Ресоцијализација, означува повторна социјализација, комплексен, слоевит и динамичен начин на менување на личноста и средина кај лица со нарушувања во социјалното однесување, а со цел да се постигне потполна социјална реинтеграција

Рехабилитација, оспособување на лица, кои се онеспособени поради различни болести, ранливост, повреди или вродени недостатоци за самостоен живот и работа

Социјално домување, низа субвенции и даночни олеснувања кои од страна на држава им се дава на одредени социјални групи, со цел да се исполнат нивни социјални потреби

Социјална исклученост (ексклузија) претставува повеќедимензионален и сложен процес кој влијае на ослабувањето на врските на поединецот и заедницата. Барањето решенија за вклучување

на социјално исклучените поединци, групи или заедници е поврзано со процес на градење конструктивен пристап во општествени рамки и прифаќање на стратешка ориентација за различни решенија и потреби кои постојано се изразуваат. **Социјалната исклученост** подразбира повеќе елементи од недостиг на пари или материјални средства и освен од економска, вклучува и други димензии како социјална, културна, политичка, морална и слично што упатува дека борбата против социјалната исклученост бара поширок пристап до институциите и механизмите на социјалната интеграција

Социјални услуги (сервиси), обезбедени од страна на агенции и институции (владини и невладини) со цел задоволување на одредени лични и социјални потреби на корисниците.

Сиромаштија, како сиромашни се сметаат лица, семејства и групи на луѓе чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво кои ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живеење во земјата во која живеат. Поим на социјална исклученост е поширок од поимот сиромаштија што се сведува главно на недостаток на материјални добра или пари.

Социјалната сигурност претставува систем на осмислени и организирани економски, социјални, идеолошки, политички и правни институционални мерки и активности, преку кои се обезбедуваат стабилни и поволни услови за животот и работата на поединци, семејства и други општествени групи

Социјална заштита, „готовински надоместоци и лични социјални услуги, обезбедени за лица што не влегуваат во ни една шема на социјално осигурување, без доволно средства за живот за себе и за семејството“.

Транспорт и комуникации за сите се смета за критичен во борбата против социјалната исклученост. Двата клучни аспекти кои треба да се нагласат се однесуваат на нееднаквоста во обезбедувањето на транспортот – во смисла на пристап кон самиот транспортен систем, но и во нивото на услугите обезбедени од системот, кои можат да создадат бариери за одредени поединци или групи од целосна партиципација во основните животни процеси и активности.

Дел 2. Посветеност кон Стратегијата

Визија

Република Македонија да биде општество со намалена сиромаштијата и социјалната исклученост на своите граѓани преку :

- На сите да им обезбеди пристап до ресурсите, правата и услугите кои се неопходни за рамноправно учество во општеството и при тоа да води сметка за заштитата и исклученоста а борејќи се против сите форми на дискриминација која води кон исклученост
- Активно социјално вклучување на сите, преку промовирање на рамноправно учество на пазарот на трудот и борба против сиромаштијата и исклучивоста
- Политики на социјална вклученост преку добро координирани програми и мерки на сите нивоа на власта (централна и локална) и други релевантни фактори со ефикасни и ефективни јавни политики вклучувајќи економски, фискални, образовни и тренинг стратегии и проекти

Мисија

За кого:

Согласно Уставот на Република Македонија, оваа стратегија е наменета за добросотојбата на сите граѓани на Република Македонија без оглед на социјално потекло.

Што прави:

Мисијата на Стратегијата е да ги реализира следните основни и битни процеси:

- Промоција и зголемување на можностите кои обезбедуваат да граѓаните на Република Македонија учествуваат во образовните, работните и општи социјални активности
- Справување и намалување на пречките за решавање на специфични проблеми на социјална исклученост на посебни групи , кои се соочуваат со тие пречки
- Промоција на социјалната вклученост кај децата и младите со што ќе се створат услови за долгорочни можности за наредните генерации
- Зајакнување на ранливите заедници за квалитетен живот и способност за справување со пречки за нивна благосостојба

Едновремено, со оваа Стратегија се приближуваме кон остварување на државните аспирации за евроатланска интеграција, односно се движиме кон исполнување на предусловите за започнување на процесот за потпишување на Заедничкиот Меморандум за Инклузија (*Joint Memoranda on Social Inclusion*²), како и исполнување на Милениумските развојни цели³.

Како тоа ќе биде остварено:

- Зголемена можност на пазарот на трудот за нови работни места
- Справување со сиромаштијата на национално и локално ниво
- Обезбедување да секое дете кое започнува со основно образование да е спремно и способно да учи и да извлече максимални придобивки од годините проведени во образовниот процес

² ЈИМ: Joint Memoranda on Social Inclusion (http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/jim_en.html)

³ <http://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml>

- Намалување или сведување на нула бројката на деца кои го напуштаат образовниот процес предвреме или се слабо оспособени за се справат со животот и работата кога за тоа ќе дојде време
- Зголемување на учеството во општеството и подготвеност и барање за доживотно оспособување
- Отстранување на пречките за учество во општеството со кои поединци се соочуваат, вклучувајќи нарушено здравје, недостаток на самоверба, слаби услови за домување и несакани зависности
- Елиминирање на дискриминација и нерамноправност поради пол, раса, вероисповед или инвалидност
- Намалување на нерамноправно дистрибуирана здравствена заштита
- Обезбедување на квалитетни услови за домување за секого
- Намалување и отстранување на разлики помеѓу заедниците во општеството и оспособување на ранливите и обесправени заедници за подобро функционирање и стекнување на знаење и услови за тоа
- Поддржување и охрабрување на приватниот сектор за нивен придонес за добросостојбата на ранливите заедници
- Промоција и поддршка на култура на активно граѓанство (добро владеење) во кое ќе биде овозможено : самостоен и самоодржлив развој, учество во цивилниот живот и активности во општеството и грижа за ранливите заедници

Зошто ни треба успешна Стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост:

Во срцето на социјалната вклученост е идеја дека секој граѓанин на Република Македонија има можност и пристап до ресурсите и услугите кои го прават неговиот живот поздрав, посрекен и по продуктивен што е од примарна важност за секое јако семејство и секоја група во сите можни традиционални и нови форми на добро владеење. Кога семејствата и групите функционираат добро тоа значи дека во општеството постојат институции и процеси кои генерираат здраво живеење, безбедност, креативност, доверба и чувство на припаѓање. Семејствата и општеството кои водат грижа и кои се доверливи се најдобра заштита против можна социјална исклученост.

Социјалната исклученост:

- Се зголемува за некои групи и места кои се соочени со повеќекратни проблеми со максимална комплексност
- Се појавува и концентрира во специјални моменти во животниот век кога луѓето се соочуваат со промена на нивната животна улога или статус, промена на животните очекувања и одговорности (критични транзициски моменти)

Социјалната вклученост :

- Поддржува социјални иновативни промени и е интегрално поврзана со економскиот развој и продуктивност
- Е ОДГОВОРНОСТ НА СЕКОГО. Поединци и групи може да допринесат со нивното локално познавање и способности, посветеност, енергија и визија за општествена промена на подобро. Владата, приватниот сектор и услужните организации може да допринесат со нивното професионално знаење и толку многу потребни ресурси (материјални и финансиски)

Добро владеење може да оствари промена на подобро. Луѓето чувствуваат дека се социјално исклучени кога мислат дека во нивното општество не постојат механизми кои овозможуваат да се слушне нивниот глас за работи кои ги засегаат нив лично

Цели

Главна стратешка цел за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија е:

Намалувањето на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија преку подобро користење на расположливите човечки и материјални ресурси, подобрување на условите за живот, за работа и на општествените улови на сите граѓани, системско и институционално содејство во функција на побрз развој, повисок стандард и поквалитетно живеење.

Специфични стратешки цели

1) Подобрување на условите и можностите за вработување и намалување на невработеноста, подобрување на стандардот на живеење и јакнење на социјалната кохезија и одржливиот демографски развој.

2) Намалување на неформалната економија и јакнење на претприемништвото и условите за бизнис на национално и локално ниво.

3) Подобрување на состојбите на пазарот на трудот, оформување и спроведување на сеопфатен пакет на политики на микро ниво, и макроекономски политики, како и јакнење на пазарните потенцијали за ангажирање на работно способното население на сите нивоа.

4) Намалување на сиромаштијата и социјалната обесправеност преку оформување на нов социјален модел и концепт насочен кон поединецот и неговите потреби.

5) Унапредување на пристапот до и квалитетот на здравствената заштита за социјално исклучените групи.

6) Да се обезбеди универзален пристап на квалитетни услуги за долготрајна нега на социјално ранливите и исклучени групи преку развивање на одржлив систем на финансирање согласно стандардите и практиките на Европската унија.

7) Да се обезбеди целосен опфат на учениците во основното и средното образование, да се подигне нивото на писменост и нивото на образование на населението, а образовниот систем да се прилагоди на потребите на пазарот на трудот

8) Оформување на систем на социјална заштита на најсиромашните граѓани, обезбедување пристапи кон вонинституционални и институционални форми на заштита и зајакнување на капацитетите на системот на социјална заштита.

9) Намалување на нееднаквоста во обезбедувањето на транспортот во смисла на пристап кон самиот транспортен систем, со истовремено зголемување на квалитетот на услугите обезбедени од истиот.

10) Остварување на Информациско општество за сите, односно широко и ефективно учество во заедницата со помош на информатичките и комуникациските технологии за категориите кои се сметаат социјално исклучени во оваа област.

11) Постигнување стандардизирани и хармонични услови на домување за категориите на граѓани кои се сметаат социјално исклучени во домувањето.

12) Заштита на децата од социјално исклучени семејства, деца во ризик, кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции и прекурзори, еднаков пристап до здравствена заштита и образование и запознавање на децата со нивните права.

13) Унапредување на положбата на жената и намалување на степенот на сиромаштија и ризикот од социјална исклученост.

14) Транспарентност кон јавноста за стратешките цели и потреби кои неопходно ангажираат организациски, материјални, финансиски и институционални ресурси за нејзиното спроведување.

Целите на стратегијата се оформуваат и остваруваат преку: механизми, мерки и активности кои натаму детално се обработени. Врз основа на согледаните состојби, претходно претставени, како и потребите кај разни категории на социјално ранливи, сиромашни и исклучени лица и групи се даваат можните правци на социјални промени. Со институционално согледување на можностите за социјално вклучување; обликување на нов пристап или модел за социјална инклузија и за оформување на разни форми на поддршка, како концепт кој овозможува создавање на подобри услови за ефективно и ефикасно ангажирање на граѓаните, се претставени можностите и мерките за намалување на сиромаштијата и за зголемување на вклученоста на социјално исклучените лица.

Сите овие постапки, активности и мерки создаваат основа и можности за обликување на Заедничкиот меморандум за социјална инклузија меѓу Република Македонија и Европската унија согласно предвидените процедури.

Принципи

Основните принципи на Стратегијата за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост на Република Македонија се базира на :

- **Интегралност:** “мулти - димензионален проблем бара мулти - димензионално решение“
- **Превенција** – “подобро да се спречи од колку да се лечи“
- **Разбирање** за тоа “што е можно“
- **Вклученост** – “посветеност“ подразбира заеднички напори на централната и локална власт, јавни установи, бизнис заедница и релевантни невладини организации во идентификувањето на содржината на и развој на специфични политики, програми и проекти.
- **Охрабрување** –за успешно заедничко справување со општествени проблеми неопходно е да власта ги охрабрува сите општествени фактори и креира на култура на “само-помош“ (*self-help*) кај поединци и групи.

Дел 3. Анализа на тековната состојба

1. Демографски карактеристики и состојби

За согледување на состојбите и за демографски растеж и развој, изработени се голем број документи кои даваат претстава за демографските карактеристики на државата. Имено, во Националната стратегија за демографски развој на Република Македонија 2008–2015 година, се идентификуваат приоритетните области и задачи во формулирањето на демографската политика во иднина.

Според податоците од Пописот на население, станови и домаќинства (2002), Република Македонија брои 2.022.547 жители, што е за 3,9 отсто повеќе во однос на претходниот попис (1994), а е за 43,0 отсто повисок во однос на 1948 година⁴. Во Република Македонија изработени се проекции на населението на национално ниво според полот и по возраста, а се однесуваат на периодот 1996–2020 година. Целта за изработка на овие проекции произлегува од потребата за следење на идниот демографски развој, како и неговото влијание на општествено-економскиот развој и социјалниот развој во периодот што следи (Види табела 1 и табела 2). Според податоците од Пописот и проекциите за очекуваното траење на животот при раѓањето за мажи и жени се покажува континуиран пораст во наредните децении, сè до 2050 година, кога се предвидува истиот да достигне 80 години за жени, односно 75 години за мажи, а потоа да се задржи на константно ниво (Види Табела 3).

Табела 1. Очекуван број на население (средна варијанта со променлива миграција)⁵

	2010	2015	2020
	2.012.948	2.023.613	2.026.551
			2.022.092

Табела 2. Односот на зависност на старосната возраст, 65+/15–64 (средна варијанта со променлива миграција)⁶

2005	2010	2015	2020
17,18	18,33	20,26	23,33

⁴ Извор: Државен завод за статистика

⁵ Извор: Државен завод за статистика

⁶ Извор: Државен завод за статистика

Табела 3. Очекувано траење на животот⁷

Година	Вкупна стапка на фертилитет	Очекувано траење на животот			
		при раѓање		при пензионирање	
		Жени	Мажи	Жени	Мажи
2004	1,5	74,1	69,8	20,3	14,8
2010	1,6	75,3	70,8	18,6	14,7
2020	1,7	76,5	71,9	18,6	14,6
2030	1,8	77,1	72,4	19,0	15,0
2040	1,9	78,8	74,0	20,3	15,9
2050	2,0	80,0	75,0	21,2	16,6
2060	2,0	80,0	75,0	21,2	16,6
2070	2,0	80,0	75,0	21,2	16,6
2080	2,0	80,0	75,0	21,2	16,6
2090	2,0	80,0	75,0	21,2	16,6
2100	2,0	80,0	75,0	21,2	16,6

Стратешка цел за развојот е да се поттикне развојот на човековите ресурси, особено преку подобрување на квантитетот и квалитетот на човековиот капитал, што води кон повеќе и подобри работни места, повисок стандард, растеж и развој. За таа цел е потребно надминување на одделни утврдени состојби кои влијаат на појавите на сиромаштија и социјална исклученост⁸. Со воспоставување на услови за одржлив демографски развој базиран врз подобар квалитет на животот и благосостојба за секој поединец и секое семејство, независно од местото на живеење, родовата, старосната и етничката припадност на граѓаните, се овозможува човековото право на индивидуален избор и однесување имајќи ги предвид потребите на сегашните и идни генерации.

Користењето на демографскиот потенцијал се цени дека треба да се остварува преку зголемување на износот на средства за приоритетни области: вработување, образование и обука и социјално вклучување на маргинализираните групи на пазарот на труд. Потребно е поттикнување во рамките на компонентата за развој на човековите ресурси како дел од политиката на државата за јакнење на овие ресурси.

⁷ Извор: Државен завод за статистика

⁸ Согледани се сите акти, документи и стратегии поврзани со социјалната исклученост во Македонија.

2. Економска активност и влијание врз вработеноста

Податоците⁹ за постојната структура на населението се прикажани во Табела 4 во Анекс на овој документ, од каде може да се согледа дека во Република Македонија економски активното население се зголемува. Бројот, односно стапката на невработени лица што е доста висока по одделни години, иако има тенденции на намалување (од 37.2 во 2004 година на 32.2 на крајот на 2009 година), како процес е позитивен и заслужува внимание.

Стапката на **невработеност** како појава е повисока од стапката на вработеност до 2006 година, што како тренд упатува на неискористен работен потенцијал кај граѓаните и високо ниво на невработеност што ги намалија можностите за растеж и развој, односно за отворање нови работни места. Од 2007 година започнува процес на раст на активното население при што стапката на вработеност е повисока од стапката на невработеност (36,2% наспроти 34,9%). Овој тренд продолжува и во 2009 година при што соодносот е 38,4% стапка на вработеност, наспроти 32,2% стапка на невработеност, при што стапката на активност се зголемува и изнесува 56,7%.

Република Македонија во еден подолг период остваруваше ниски стапки на **раст на бруто домашниот производ** (БДП). По осамостојувањето во 1991 година заради процесите на транзиција на општеството и трансформација на сопственоста, како и заради губењето на пазарите од поранешната југословенска федерација, до 1995 година стапките на раст беа негативни. Во периодот од 1996 година до 2000 година стапката на раст на БДП се движеше во позитивна насока и на ниво од 1,2% до 4,5%, или просечно за истиот период изнесуваше 2,3% годишно. Конфликтот во 2001 година влијаеше стапката на раст да биде негативна и изнесуваше -4,5%. Во 2002 започнува позитивен раст на БДП од 0,9%, кој во 2003 година изнесува 2,3%. Од 2004 година до 2008 година стапките на раст на БДП се движат на ниво и над 4% (4,1%, 4,1%, 4,0%, 5,9%, и 4,9%).

Според показателите на раст на БДП државата го достигна нивото на БДП од 1990 година дури во 2006 година, што може да се спореди и со процесите во другите земји во транзиција. Неколку годишната позитивната динамика на раст на БДП е прекината во 2009 година како влијание на надворешните фактори, односно светската економска криза, или вкупно падот е 0,7%. За 2010 година, согласно макроекономската проекција на Владата на Република Македонија се планира позитивен раст на БДП од околу 2%. Се проценува дека надворешното влијание и натаму ќе биде присутно и во 2010 година во поглед на стеснување на можностите за динамирање на растот и развојот на економијата, а со тоа и на социјалниот развој и трошоците за социјалната сфера. Моделот на развој што се остваруваше во Република Македонија не придонесе да се формира динамичко развојно стопанство кое може да ги задоволи растечките потреби и социјални барања кои беа предизвикани со промените. Тоа се одрази во намалување на стандардот на населението за време и во целиот период на транзиција, до појава на високи стапки на невработеност кои опстојуваат во скоро дводецениски период, сиромаштија, социјална поларизација. Стапката на невработеност за периодот од 1997 година до 2009 година е прикажана во Табелата 6 во Анекс.

3. Карактеристики на пазарот на труд

Слично како и во другите земји од западен Балкан, пазарот на труд во Република Македонија е оценет како недоволно инклузивен, и покрај постоечката законска регулатива во доменот на работни односи и еднакви можности за вработување¹⁰. Вклучувањето за одредени групи од популацијата, како што се младите и многу старите работници, како и етничките малцинства и понатаму останува голем предизвик за земјата, имајќи ги во предвид мошне високите стапки на

⁹ Извор Државен завод за статистика

¹⁰ Според Никица Мојсоска-Блажевски и други „Пазарот на трудот во ПЈР Македонија“, изд. Европска комисија, Генерален директорат за вработување, социјални прашања и еднакви можности, октомври 2009.

невработеност на овие групи население¹¹. Карактеристики на невработеноста се: нејзината долготрајност; таа е структурна како резултат е на застарената стопанска структура и отсуството на инвестиции за нејзина промена и осовременување.

Основни **причини за високата невработеност** во Република Македонија се: факторите кои влијаат на губењето на традиционалните пазари и бавното воспоставување нови; транзицијата и трансформацијата кои не создадоа можности за отворање нови работни места; методот на приватизација кој не создаде интерес за инвестициона обнова; ниските стапки на креирање на нови работни места по разни основи; трошоците за работна сила; демографските притисоци од големиот број на потенцијални нови учесници на пазарот на труд; сивата економија. Кон ова може да се додадат и последиците од блокадите кон север и од југ, економските ембарга и внатрешниот конфликт, ниското ниво на инвестиции и програми за поттикнување на вработувањето во државата, во општините, а особено во економски депримираните и недоволно развиени региони и населени места.

Според податоците на Државниот завод за статистика, во 2009 година активното население во Република Македонија брои 928.775 лица од кои вработени се 629.901 лице или 67.8%, а 298.873 лица или 32.2% се невработени. Бројот на вработените лица во 2009 година, во споредба со претходната година, е зголемен за 3.4%. Во однос на 2008 година, бројот на невработените лица бележи намалување од 3.7%.

Основниот фактор кој влијаеше во насока на **намалување на невработеноста**, дури и во услови на криза, е спроведувањето на неколку значајни реформи, од кои најзначајно е намалувањето на стапките на социјални придонеси кое се реализираше во 2009 година. Позитивно влијание врз евидентирањето на вработеноста имаше и концептот на бруто плата, редовната контрола на стопанските субјекти за намалување на сивата економија во сферата на вработувањето, бројните активни мерки за зголемување на вработеноста и концептот на низок рамен данок. Стапката на активност на работната сила иако е ниска, потрошувачката се одржува и заради поддршката од високите нето приливи на пари од странство, во најголем обем од индивидуалните дознаки.

Во Агенцијата за вработување на Република Македонија, заклучно со 31 март 2010 година, евидентирани се вкупно 341 720 невработени лица. Од нив најзастапени се лицата со пониско образовно ниво и без квалификации. Податоците се дадени во Табела 7 и 8, додека националната припадност е прикажана во Табела 9 во Анекс. Ниската вработеност е карактеристична за сите групи на пазарот на труд, а особено на оние со пониско образование. На пазарот на труд постои релативно висок **родов јаз** во стапката на активност. За согледување на причините за родовиот јаз во стапките на активност и вработеност неопходно е постоење на систематски истражувања за комплексот од причини кои се изразуваат во разни форми, да се истражува и анализира родовиот аспект на појавите и движењата на пазарот на труд и да се градат основи за нивно надминување.

4. Сиромаштија, невработеност и социјална обесправеност

За поимот **сиромаштија** се користи дефиницијата на Еуростат според која: како сиромашни се сметаат лица, семејства и групи на луѓе чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво кои ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живеење во земјата во која живеат.

¹¹ Пазарот на труд на младите се карактеризира со релативно ниска стапки на партиципирање Стапката на активност на младите лица на возраст од 15-24 год., за 2007г. изнесува 35.9, а стапката на вработеност за истата возрастна група е 15.2, а стапката на невработеност изнесува 57.7.

Според податоците на Државниот завод за статистика, во 2008 година **процентот на сиромашни во Република Македонија изнесува 28,7%**. Индексот на длабочината на сиромаштијата за истата година изнесува 9,2%. Анализирани по профили, најранливи групи се повеќечлените домаќинства имајќи го предвид фактот дека 57,7% од сиромашните живеат во домаќинства со 5 или повеќе членови.

Стапката на **сиромаштијата кај невработените** е повисока и изнесува 38%, односно 43% од сите сиромашни се невработени лица. Ова ја потврдува врската и влијанието на невработеноста и сиромаштијата со што решението на едниот проблем влијае во голема мерка на решавање и на другиот.

Образованието на главата на домаќинството, исто така, влијае на бројот на сиромашни лица. Анализата на сиромаштијата за периодот од 1997 до 2008 година (во Табела 10) покажува дека за дванаесет годишниот период просечната стапка на сиромаштија изнесува 26.3% односно толкав е процентот на сиромашни граѓани во Република Македонија. Ако стапката од 26.3% се спореди со вкупниот број од два милиони жители произлегува дека околу 526.000 жители во Република Македонија се сиромашни. Динамиката на сиромаштијата не е согледана од аспект на случувањата кои се одвиваат во семејствата или домаќинствата кои подолго живеат во сиромаштија, или се невработени подолг период, па од таму можни се и други состојби кај социјално исклучените и сиромашни граѓани.

Се смета дека **сиромаштијата и невработеноста влијаат на социјалната исклученост** иако самиот поим на социјална исклученост е поширок од поимот сиромаштија, што се сведува главно на недостаток на материјални добра или пари. Со поврзувањето на невработеноста со различните димензии на социјалната исклученост се согледува повеќедимензионалната природа на феноменот на невработеноста и неговите материјални, но и социјално – психолошки и општествени последици. За видови сиромаштија дадени се табелите од 11 до 14 во Анекс. Невработените лица се цени дека не само што ги намалуваат своите приходи туку им се скратува мрежата на социјални односи и релации, им се скратуваат реалните можности кои постојат, а со тоа и шансите да се интегрираат во општественото ткиво.

Табела 10. Анализата на сиромаштијата за периодот од 1997 до 2008 година

Сиромашни лица од вкупното население ¹²	
година	Сиромашни лица во %
1997	19,0
1998	20,7
1999	21,0
2000	22,3
2001	24,6
2002	30,2
2003	30,2
2004	29,6
2005	30,0
2006	29,8
2007	29,4
2008	28,7

Долгогодишната невработеност, нерешениот социјален и правен статус на одделни категории граѓани (посебно неевидентирани во книгите на родени, без било какви документи, лични карти,

¹² Според податоците на Државниот завод за статистика

пасоши, уверенија, дипломи и слично), потоа неписмени, стечајци, технолошки вишоци и друго директно ги погодува голем број граѓани. Нивната исклученост може да се спреди и со еден вид дискриминација со оглед дека тие немаат можност за пристап и остварување на повеќе основни права кои не можат да ги остварат. Од тие причини се формира т.н. **маѓепсан круг на сиромаштија-невработеност-исклученост-обесправеност** со што се доведува во прашање граѓанскиот статус, човековите права, солидарноста, хуманизмот и слично.

Социјално исклучените, невработените, а едуцирани лица се соочуваат и со друг вид проблеми. Тие ги губат знаењето кое брзо застарува, ги губат професионалните вештини и работните способности и не можат да опстанат ако не е социјалната помош и поддршка од државата која единствено може да им обезбеди некаква социјална сигурност. Живеењето под прагот на сиромаштијата кое се јавува кај одреден број граѓани ја отсликува неможноста да ги подмируваат основните животни потреби, ниту пак да ги покриваат трошоците за нормално живеење (електрична енергија, вода итн.). Се јавува и **енергетска сиромаштија** која е неможност на домаќинството да ги обезбеди потребите за енергија со цел да обезбеди пристоен живот и еднакви шанси во дадено општество и простор.

Првите пресметки за стапката на сиромаштијата датираат од 1996 година, додека првите документи на политиката (каков што е Националната стратегијата за намалување на сиромаштија¹³), се објавени во 2002 година. Одделен аспект е родовиот јаз и ризикот од сиромаштија на жените како основ за социјално исклучување. Растот на бројот на сиромашни или пак зголемувањето на социјалните трансфери, особено во услови на криза се додатни елементи кои треба да се согледуваат со оглед на влијанието на кризата кое се изразува врз оваа категорија граѓани¹⁴.

5. Здравствена заштита

Во регулативата на Република Македонија во сферата на здравствената заштита утврден е еднаков третман за сите граѓани и за сите се гарантира пристап до здравствената заштита во рамките на можностите на системот. **Ранливите групи** од здравствен аспект се дефинирани преку посебните стратешки документи и здравствени политики, кои се донесени и се спроведуваат. Тие ранливи групи од здравствен аспект се: децата и адолесцентите, жените, Ромите, руралното население, лицата со ментална болест, лицата со инвалидитет, лицата кои живеат со ХИВ/СИДА и лицата кои не се здравствено осигурани по ниеден основ.

Во правни рамки сите граѓани на Република Македонија се вклучени во задолжително здравствено осигурување¹⁵. Со тоа е дадена можноста да се задоволи потребата за пристап до здравствени услуги вклучувајќи превентивна, куративна и рехабилитатиска здравствена заштита на примарно, секундарно и терциерно ниво, итна помош, лекови и медицински помагала и сл. Со измените на

¹³ Министерство за финансии (2002) Национална стратегија за намалување на сиромаштијата во Република Македонија, Скопје.

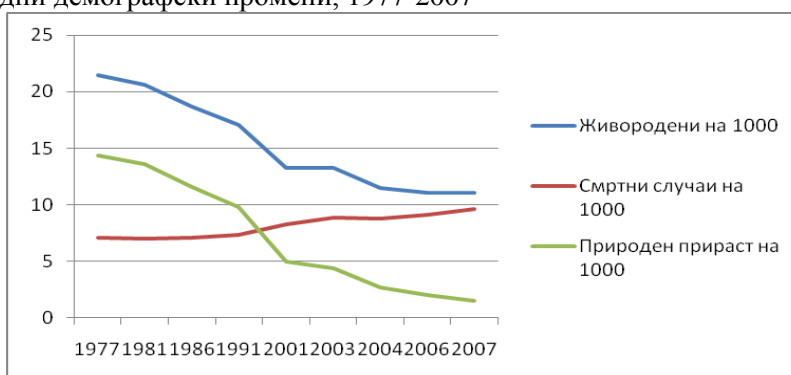
¹⁴ Се смета дека групи и поединци кои имаат најголем ризик од сиромаштија се: Семејства со по еден член; Невработени лица; Еднородителски семејства; Лица без или со ниски степени на образование; Постари лица (од 65 години нагоре) кои немаат пензија; Пензионери; Парови со по 3 или повеќе деца; Парови со едно дете и Деца и млади лица на возраст од 0 до 24 години.

¹⁵ Според Законот за здравствено осигурување со последните измени од 29.05.2009 година (Службен весник на РМ, бр.67) право на здравствено осигурување имаат и лица кои не се задолжително осигурани по една од точките 1-14 во член 5 од Законот за здравствено осигурување (Службен весник на РМ, бр. 96 2000 година)

Законот за здравствено осигурување, на сите граѓани државјани на Република Македонија им се обезбедува **здравствено осигурување** со целосен пакет на здравствени услуги.¹⁶

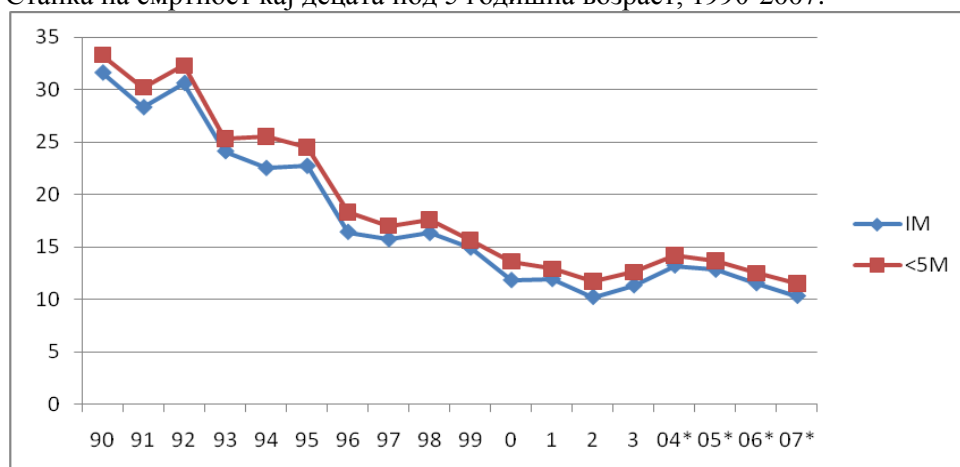
Очекуваната должина на животниот век во Република Македонија е 73,6 години, што е за пет години покуса од просекот во ЕУ15 (79,1 години). За мажи овој индикатор изнесува 71,4 години, а за жени - 75,9 години. Очекуваниот број на години здрав живот е 63,4 години. Стапката на породувања во 2007 година била 11,1 на 1000 жители, а стапката на смртност 9,6 на 1000 жители, што резултирало во природен прираст од 1,5 на 1000. Најголемата смртност се забележува во популационата група над 75 год. (43,6%), смртност од 28% се бележи во групата од 65-74 год, а 13,4% во групата од 55-64 год. Од овие, 68,1% било урбано, а 31,9% рурално население (Статистички годишник на РМ, 2008).

Табела 15. Природни демографски промени, 1977-2007

Извор: Статистички годишник на РМ, 2008.

Табела 16. Стапка на смртност кај децата под 5 годишна возраст, 1990-2007.

Извор: Статистички годишник на РМ, 2008

Република Македонија во областа на здравството има усвоено голем број системски акти и стратешки документи. Особено значајна е Здравствената стратегија на Република Македонија до 2020 година, којашто ја одредува визијата кон унапредување на здравјето и подобрување на

¹⁶ Во интерес на обезбедување на правичен пристап до сите основни здравствени услуги и целни превентивни мерки за целото население, а пред се за ранливите групи, се дизајнира основниот пакет на здравствени услуги во рамките на задолжителното здравствено осигурување.

здравствениот систем кој ќе одговара на потребите на населението, вклучувајќи ги и маргинализираните и ранливите групи.¹⁷ Во неа се определуваат мерките и активностите за зајакнување на здравствениот систем, намалување на морталитетот и морбидитетот кај заболувањата кои претставуваат најголемо оптоварување за популацијата и системот.¹⁸

Покрај тоа, Националниот развоен план на Република Македонија 2008-2013 година во здравствениот сектор предвидува **цели кои се во насока на социјално вклучување** и тоа: намалување за најмалку една третина на постоечките разлики во здравствената состојба на населението помеѓу Република Македонија и државите од ЕУ; намалување за една четвртина на разликите во здравјето меѓу социо-економските групи; подобрување на здравствената состојба на новороденчињата, доенчињата и предучилишните деца, како и на лицата над 65 години; подобрување на психо-социјалната благосостојба на луѓето и обезбедување подобри сеопфатни служби во заедницата кои ќе им бидат достапни на лицата со проблеми во менталното здравје; намалување на несаканите последици по здравјето настанати од заразните заболувања со јавно здравствено значење, преку систематски применети програми за контрола, елиминација и искоренување на заразните заболувања; промоција на здрав начин на живеење, подобрување на квалитетот и стилот на живеење и подигање на свеста на населението за чување на здравјето.

6. Долготрајна нега

Во рамките на европскиот социјален модел општо прифатена е дефиницијата за **долготрајна нега** на ОЕЦД, според која таа претставува: „*распространета*“ (*cross-cutting*) *политика која се состои од повеќе заеднички услуги за лица кои се зависни од помош во активностите на дневното живеење (ADL)*¹⁹ *низ подолг временски период*. Долготрајната нега опфаќа услуги како на рехабилитација, основни медицински услуги, домашна посета, социјална грижа, домување, така и на услуги како транспорт, оброци, окупациони и зајакнувачки активности итн. (IADL)²⁰.

Постоечкиот систем за долготрајна нега во Република Македонија опфаќа услуги на социјална и здравствена заштита како во институциите така и вон нив. Тие се дефинирани во рамките на постоечката законска регулатива за здравствена и социјалната заштита. **Корисници на услугите** за долготрајна нега се лицата со физичка и ментална попреченост, изнемоштени стари лица и посебни групи на кои им е потребна поддршка во реализацијата на нивните секојдневни активности.

Состојбите во однос на пристапот и квалитетот на услугите за долготрајна нега во земјата укажуваат на низа проблеми и предизвици кои бараат внимание. Како најважни бариери во однос на пристапот до социјалните и здравствените услуги се: недостаток на информации за постоечките услуги, неинформираност на граѓаните за нивните права, непостоење на материјали на јазиците на

¹⁷ “Анализата на здравствената состојба на населението во Република Македонија и во светот покажува дека приоритетни здравствени проблеми се, а и понатаму ќе бидат хроничните незаразни заболувања, новите заразни заболувања и ургентните состојби. Чувањето и унапредувањето на здравјето ќе бидат главниот инструмент во подобрувањето на здравствената состојбата на населението, а особено на ранливите групи.” (Здравствена стратегија на РМ до 2020 година).

¹⁸ Другите стратешки документи содржат краткорочни и среднорочни активности коишто треба да се применат за да се почувствува влијанието на тие мерки врз здравјето на населението.

¹⁹ ADLs: Активности на Дневно живеење се активности за само-грижа кои една личност мора да ги изведува секој ден како бањање, облекување, јадење, станување и седнување на стол, движење, користење на тоалет, физиолошки активности

²⁰ IADLs: Инструментални активности на дневно живеење се активности поврзани со независно живеење и вклучуваат подготовка на оброци, менаџирање на пари, купување на намирници за лични потреби, користење на телефон, ел.енергија и сл

зедниците, физичката оддалеченост од постоечките социјални и здравствени центри и институции која посебно ги погодува жителите на руралните средини итн.

Посебно треба да се нагласи дека институционалната заштита за **старите лица** во Република Македонија е недоволно развиена споредено со некои европски земји. Тоа се илустрира со постоењето на само четири јавни домови за стари лица.²¹ Од друга страна пак институционалната заштита за лицата со попреченост е со голема традиција во земјата и сеуште е доминантен медицинскиот модел за заштита на овие лица. Социјалниот модел кој овозможува целосна интеграција во општеството на овие лица се одвива бавно поради недоволните административни капацитети и стручен персонал.

Вон институционалната заштита е присутна и во здравствениот и социјалниот систем за заштита преку повеќе форми на услуги кои се недоволно развиени и координирани од надлежните органи поради недостаток на основни средства за работа (финансии, возила, медицински материјал и слично). Деинституционализацијата на услугите за лицата со попреченост има направено многу мал исчекор за нејзино имплементирање во рамките на системот за социјална заштита²², но тој не е доволен.

Квалитетот на услугите за долготрајна нега е на релативно ниско ниво. Причините за тоа се најчесто: несоодветен стручен кадар, лоша инфраструктура на здравствените установи, недостаток на опрема, неприемчив однос на персоналот во здравствено-социјалните институции и долги листи на чекање во установите/институциите.

Системот на **финансирање** на долготрајната нега не ги задоволува потребите на корисниците и е комплициран. Главен извор на финансирање се приватните фондови на корисниците и нивните семејства врз основа на договор, фондовите од пензиско и инвалидско осигурување и фондови базирани на посебни категории на лица кои се под најголем ризик. Меѓутоа, бројот на лицата со ризик постојано расте поради се понамалената финансиска моќ и невработеноста на голем број семејства во последните 15 години, како и можностите на децата и останатите членови на семејството да се грижат и обезбедуваат помош на своите блиски. Ако на ова се додаде и фактот дека постоечките демографски трендови во земјата укажуваат дека поради стареењето на населението, обемот на услуги за долготрајна нега ќе се зголемува уште повеќе во наредните години, се поставува како ургентно прашањето за реформата и рационализацијата на системот за долготрајна нега.

7. Образование

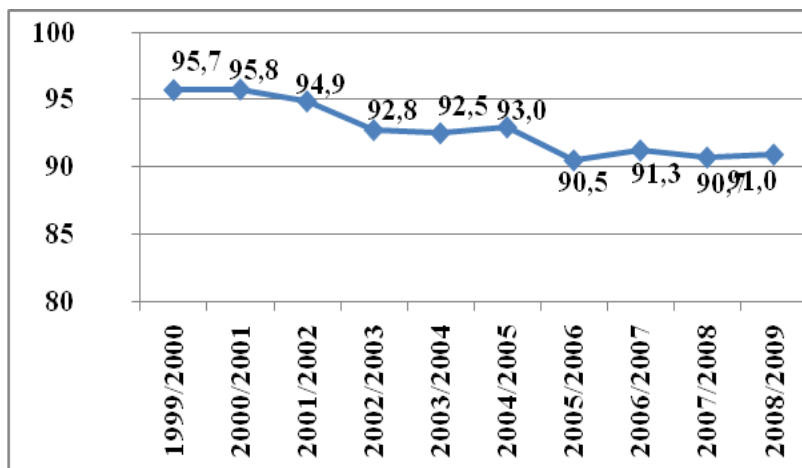
Податоците за **опфатот на учениците во основното образование** покажуваат дека сите деца не се во училиште, (91% во 2008/09 - види Слика 4), што е резултат на недоволната застапеност на децата од ранливите категории (децата со пречки во развојот, децата од социјално загрозените семејства, децата Роми, децата од оддалечените рурални населби, итн.). Ваквата состојба може да биде директна последица и од недоволната проодност и напуштањето на основното образование²³ - види Слика 5. Високата **стапка на осипување** на учениците по завршувањето на одделенската

²¹ Според европските стандарди со институционалните капацитети на една држава треба да биде опфатено 3-5% од старото население

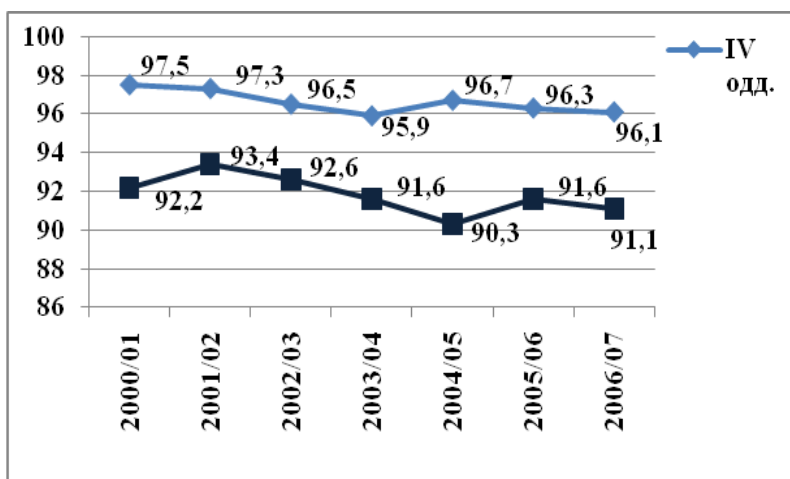
²² Деинституционализирани се само 40 лица со попреченост и сместени во системот за домување со поддршка.

²³ Податоците за застапеноста на етничките заедници во завршувањето на основното образование се дадени во Табела 17 во Анексот

настава многу често се припишува на многу ниската опфатеност на децата во предучилишните установи (опфатот на децата на возраст 3-6 години во градинките изнесува само околу 12,5%²⁴).

Слика 4. Нето стапка на запишување во основното образование²⁵

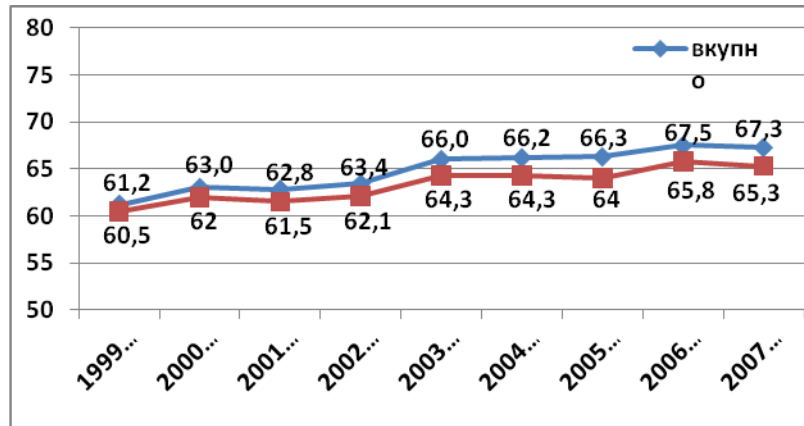
Слика 5. Стапка на завршување основно образование²⁶

Опфатеноста на младите во средното образование во периодот пред трансформирање на средното образование во задолжително од една страна укажува на континуирано зголемување на трендот на вклученост, а од друга страна говори дека вклученоста сè уште била на доста ниско ниво (достигнала 74,7% во 2006/07- види Слика 6).

²⁴ Извор: Државен завод за статистика. Статистички преглед 2.4.9.02/614, Јавни установи за згрижување и воспитание на деца - детски градинки, 2008

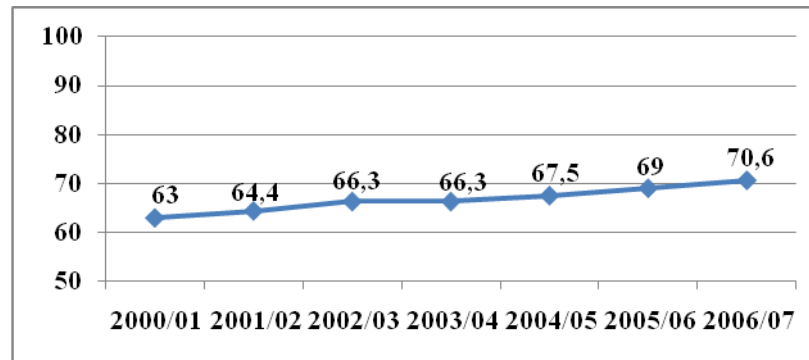
²⁵ Извор : Државен завод за статистика, годишно истражување за запишани ученици во кое се опфатени само учениците во редовните основни училишта. Нето стапка на запишување претставува вкупен број на запишани ученици, на возраст која е законски дефинирана, во дадена учебна година, споредена со населението на истата возраст. Се пресметува така што бројот на запишани ученици (од I до VIII одделение, а од учебната 2005/2006 од нулта одделение плус I до VIII одделение одделение), се дели со бројот на населението на возраст од 7-14 години, а од 2005/2006 година возраст од 6-14 годишна возраст, со состојба на 01. јануари, помножено со 100.

²⁶ Извор: Државен завод за статистика. Процент на успешно завршени ученици од вкупната популација на возраст од 10, односно од 14 години (состојба од 30. јуни)

Слика 6. Нето стапка на запишување во средното образование²⁷

Сиромаштијата, која може да биде причина за недоволен опфат во основното образование, уште повеќе е причина за средното образование кое, иако според законот во јавните средни училишта е бесплатно, сепак е поврзано со зголемени трошоци предизвикани главно од ограниченоста на мрежата на средни училишта. Завршувањето на средното образование бележи нагорен тренд и во годините пред воведување на задолжителното средно образование (во периодот од 2000/01 до 2006/07 стапката на завршување е покачена од 63% на 70,6% - види Слика 7).

Слика 7. Стапка на завршување средно образование²⁸

Во периодот 1997–2007 година видно е зголемен вкупниот број на **дипломирани студенти** (од 3.049 на 5.070), како резултат на зголемување на бројот во рамките на сите етнички заедници, што може во голема мера да се припише на зголемените можности што ги пружаат новоотворените универзитети, а особено универзитетите со настава на албански јазик²⁹.

Во недостаток на официјални податоци за тоа колку воопшто **деца со посебни потреби** има во Македонија, не може да се зборува за стапка на нивна опфатеност во образовниот систем, иако е оправдано да се претпоставува дека е таа многу ниска³⁰.

Според пописот од 2002, 3,6%³¹ од жителите на Македонија на возраст над 15 години се **неписмени**. Најниска е стапката на неписменост кај Македонците (2,3%), а највисока кај Ромите

²⁷ Извор: Државен завод за статистика. Бруто стапката претставува процент на запишани ученици во редовните, специјалните и верските средни училишта од вкупниот број на населението од 15-18 годишна возраст

²⁸ Извор: Државен завод за статистика. Добиено како процент на успешно завршени ученици во тригодишни и четиригодишни средни училишта од вкупната популација на 18 годишна возраст (состојба од 30. јуни)

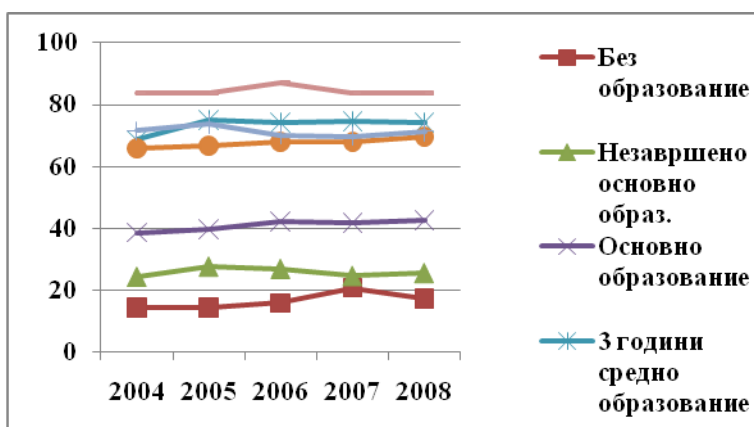
²⁹ Податоците за студентите кои завршуваат високо образование се дадени во Табела 19 во Анексот

³⁰ Во Табела 20 во Анексот е даден податок само за вкупен број завршени ученици во специјалните училишта

(20,6%) – дури 1/3 од ромското население било со незавршено основно образование, а од преостанатите 2/3, 93% биле само со основно.

Резултатите од примената на меѓународно споредливи тестови за утврдување на вистинската писменост (ПИСА-2000 год.) ја лоцираат Република Македонија на 38-мо место меѓу 41 земји во Европа, укажувајќи на тоа дека 34,5% од учениците на крајот од основното образование не го достигнуваат ни првото ниво на оспособеност за читање со разбирање, а дополнителни 28,1% остануваат на првото од вкупно 5 нивоа.

Според анкетата на работна сила на Државниот завод за статистика, во 2008 година, 3,1% од населението на РМ на возраст 15-74 години е **без основно образование**, а дополнителни 9,7% нема завршено основно образование³² - види Слика 8.

Слика 8. Стапка на активност кај населението со различно образовно ниво³³

Пресметките на **Ликен индикаторот за социјална вклученост**, кој се однесува на образованието³⁴ ја лоцираат Република Македонија на 29 место меѓу 33 земји од Европа, укажувајќи на присуство на многу повисок процент на популацијата на возраст од 18-24 години со најмногу завршено основно образование и без никакво натамошно образование или обука.

8. Социјална заштита

Целите и политиките во однос на социјалната заштита се третираат комплексно и се сметаат како едни од најважните приоритети на Владата на Република Македонија. Еден дел од тие мерки е вклучен во системот на социјална заштита, кој според традиционалната дефиниција се однесува на „готовински надоместоци и лични социјални услуги, обезбедени за лица што не влегуваат во ни една шема на социјално осигурување, без доволно средства за живот за себе и за семејството“.³⁵ Во системот на социјална заштита присутна е превенција, вон институционална и институционална заштита и видови на социјална помош на социјална заштита.

³¹ Подетална анализа на резултатите од пописот што се однесуваат на писменоста на населението е дадена во претходниот Извештај на Р.Македонија за милениумските развојни цели (од јуни 2005 година). Со оглед на тоа што нема понови податоци за писменоста, овој извештај содржи кратко резиме од резултати презентирани во претходниот, проследени со дополнителни објаснувања.

³² Образовната структура на населението на возраст 15-74 години е дадена во Табела 21 во Анексот

³³ Извор: Државен Завод за Статистика, Анкета на Работна Сила 2008. Статистички преглед за Население и социјални статистики 2.4.9.12 (632). Стапката на активност го претставува учеството на работната сила во вкупното население на возраст над 15 години

³⁴ Меѓународно споредливи податоци од ЕУРОСТАТ, кои произлегуваат од анкетата на работна сила, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&pcode=tsisc060&language=en>

³⁵ Амиџис Г., 2004:11-12.

Од сите ризични групи **ризикот од сиромаштија** опфаќа најголем број на случаи. Со донесувањето на Законот за социјална заштита во јуни 2009, се воведуваат нови параметри како во определувањето на носителот, така и во определувањето на висината на социјалната парична помош, во однос на големината на домаќинството и времетраењето на нејзиното примање. Во однос на **постојаната парична помош** согласно со Законот за социјална заштита, како корисници се јавуваат јасно определени шест категории лица, неспособни за работа и социјално необезбедени. За сиромашните граѓани од март 2007 година се реализира проектот **народни кујни**, кои моментално ги има 36 со 3.457 корисници.

Во Република Македонија многу се ретки истражувањата на **старата популација**, односно за пензионерите и за ризиците што ги предизвикува староста. Фондот за пензиското и инвалидското осигурување обезбедува пензии за над 60% од популација постара од 60 години (53,44% од вкупниот процент на корисници на пензии се носители на право на старосна пензија); Мал број (8,22 %) стари лица кои не добиваат пензија го оствариле право на постојана парична помош во рамките на системот на социјалната заштита. Согласно извештајот упатен до Европската Унија³⁶ повеќе од 70,000 (или 31.1%) од лицата над 65 години не се корисници на пензиските бенефиции. Според Закон за социјална заштита **самохраниот родител** може да ја користи помошта во првите три години на детето и заклучно до првите три деца по ред на раѓање. Практиката покажува дека најчесто по истекот на овие три години, самохраните родители преминуваат од постојана на социјална парична помош, а износот на социјалната парична помош е значително помал.

Ризици од **инвалидитет**³⁷ одделно се согледуваат од аспект на процедурите кои треба да го олеснат остварувањето на постоечките права на лица со инвалидитет. Постои потреба од партиципација при остварување на здравствена заштита на лицата со интелектуална попреченост над 26 години, за набавки на неопходни лекови и намалување на проблеми со остварување на терцијална здравствена заштита. Продолжен е процесот на отворање на **дневни центри** за лица со ментална и телесна попреченост, а во моментот во Македонија функционираат 22 дневни центри. Проблемот со **злоупотреба на дрогата** во Република Македонија драстично се зголемува. Се проценува дека во Република Македонија 6.000-8.000 лица може да се сметаат како проблематични корисници на дрога поради користењето на хероин и истите можат да се соочат со сериозни здравствени и социјални последици. Досега се отворени 3 дневни центри за лица кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и психотропни супстанции. Програми за намалување на штети од употреба на дроги постојат во 13 града во Република Македонија.

Децата на улица/улични деца претставуваат една ризична категорија која со тек на годините добива нови обележја. Според истражувањата на Заводот за социјални дејности (2007:104) еден дел од децата живее на село, а според нивната националност (се работи за урбана популација) пред се од ромска (50,2%), македонска (38,4%), албанска (5,7 %), турска (4,0%) и друга (1,7%)

³⁶ Донева ет. ал., (2008),

³⁷ Светската здравствена организација за оштетувањата, за инвалидитетот и за хендикепот дава три термини: *оштетување* (impairment), *инвалидитет* (disability) и *хендикеп* (handicap). Сите овие термини имаат свои поими, но произлегуваат еден од друг. Имено:

- Оштетување (impairment) ја зема предвид: „секоја загуба или неправилност во психичките, физичките или во анатомските структури и функции,..”
- Инвалидитет (disability) се однесува на: „како и да било ограничување или намалување што произлегува од оштетувањето на способностите во изведувањето на некои активности на начин, или внатре во распонот што се смета за нормално за човечкото битие,..”
- Хендикеп (handicap), означува: „тешкотии кај поединецот што произлегуваат од некое оштетување или инвалидитет, што поединецот го ограничува или го спречува да ја оствари функцијата што е нормална во зависност од лицето, полот, социјалните и културните причини),..”

националност. Отворени се два дневни центри за деца на улица во општините Кисела Вода и Автокоманда³⁸ и еден во партнерство со невладиниот сектор во општината Шуто Оризари.

Како и во други земји, нема точни податоци за **бездомниците** во Македонија. За оваа целна група донесена е посебна стратегија за нивна социјална инклузија. Нови форми на вон институционална заштита се **мали групни домови, прифатни центри, советодавни центри за родители и деца и самостојно живеење со поддршка.**

9. Транспорт

Социјалната исклученост во областа на транспортот на засегнатите сегменти од популацијата се рефлектира повеќедимензионално: просторно, временски, финансиски и персонално, како лична/физиолошка или психолошка неможност или страв од користење одредено транспортно средство. **Основните бариери** можат да се структурираат како: телесни, сознājни и јазични - предизвикувајќи социјална исклученост за лицата со физички и ментален хендикеп, неписмените лица, како и лицата кои не го познаваат јазикот/јазиците на заедницата; географски - во смисла на пристап до сообраќајната инфраструктура и организиран јавен транспорт на целата територија на заедницата; економско-финансиски - како проблем со физички пристап предизвикан од материјална сиромаштија и неможност за користење на транспорт заради неговата висока цена; и просторни - како проблем со физички пристап заради непостоење коси рампи и лифтови.

Дополнително, во второ ниво, **бариерите** можат да бидат исто така и: локациски - како нерамномерна или несоодветна конкретна локација на обезбедувачи на јавни услуги; временски - како неусогласеност на распореди на јавен транспорт; и психолошки - како анксиозност при користење на определен вид транспорт.

Македонија има хетерогена по квалитет патна и недоволно развиена железничка инфраструктура, водениот сообраќај е сезонски и главно рекреативен, а авионски сообраќај во национални рамки не постои. Во оваа смисла, општата мобилност на населението е условен од непостоењето или слабата развиеност на транспортот во многу средини во земјата, посебно руралните. Недостатокот од јавно организиран транспорт се компензира со реалокација на ресурсите и користење приватни превозни средства, по цена на зголемени трошоци до ниво на недостапност за одредени социјални категории.

Во потврда на социјална исклученост во транспортот, можат да се издвојат скромни број **индикатори**. Кај железнички транспорт, во 2007 година возовите во Македонија застанувале на само 126 станици, наспроти 1767 населени места во земјата. Само 13 од 33 населени места во Македонија класифицирани како градови, се поврзани со пруга. Истовремено, во доменот на патниот сообраќај, организиран јавен превоз на патници во градски и приградски превоз се одвива во само 8 поголеми градови на Македонија.³⁹ Статистички, најмалку секое второ домаќинство е без патничко возило. Одделни индикатори укажуваат на социјално исклучување на жената многу повеќе отколку на мажот. Во Македонија во 2007 година се евидентирани 571.181 возачка дозвола од Б категорија, од кои само 128.267 на жени возачи. Покрај родовата, евидентирана е исклученост и по основ на возраст: имено, вкупно 3.426 возачки дозволи се евидентирани на лица над 65-годишна возраст, од кои само 511 на жени.

³⁸ Согласно Извештајот за реализирани активности 2008-2009 година, во Дневните центри отворени од државата кои се наоѓаат на териториј на град Скопје ротираат околу 500 деца.

³⁹ Во останатите населени места транспортот е ограничен на такси превоз или на користење приватни возила. Наспроти широко распространетото убедување за преголем број возила на улиците, во Македонија во 2008 година се регистрирани само 263.112 патнички возила, од кои 235.638 приватни, споредени со 564.296 домаќинства колку што се попишани во земјата.

Од своја страна, **трошоците за транспорт** меѓу домаќинствата во Македонија се пропорционално најниски меѓу семејствата со најниски приходи, што асоцира на кумулативна исклученост. Во 2008 година најсиромашните домаќинства на транспорт потрошиле само 0,6% или 429 денари годишно од вкупно употребените средства, споредено со најбогатите домаќинства кои на транспорт потрошиле 14,8% или 203489 денари⁴⁰. Во структурата на приходите на најсиромашните семејства доминираат приходи по основ на пензиско осигурување, што укажува дека најмалку на транспорт троши возрасна/старосна група над границата на пензионирање.

Во оваа смисла, се издвојуваат три големи социјални категории кои можат да се сметаат за **социјално исклучени во транспортот**: сиромашните, лицата со посебни потреби, и лицата кои живеат во оддалечени региони. Со Националната транспортна стратегија на Република Македонија за периодот 2007-2017 година, се дефинира посебна цел насловена како “пристапност и мобилност“ во чии рамки се потенцира потребата од ефикасен и достапен јавен транспортен систем, пристапност до јавните објекти и служби, се издвојуваат старите и лицата со посебни потреби и се апелира за разумен индивидуален транспорт. Стратегијата не развива индикатори на социјалната исклученост во областа на транспортот и, како последица на тоа, не квантифицира цели со чие постигање би се постигнала поголема социјална вклученост на одделни социјални категории.

10. Комуникации

Достапноста до информации и средства за комуникација⁴¹ се повеќе станува дополнителна компонента на социјалната вклученост. Немањето пристап до информациско-комуникациските технологии ги оневозможува технолошки сиромашните да учествуваат во општествените активности, а репродуцира и други видови нееднаквост во општеството. Населението кое е информациски сиромашно станува уште посиромашно, бидејќи владините тела, организациите во заедницата и деловните субјекти поместуваат се поголем дел од сопствените ресурси од вообичаените канали за комуникација на Интернет. На овој начин, било која социјална група која е исклучена или недоволно застапена на Интернет, се исклучува и од голем број други општествени придобивки.

Информациската нееднаквост и сродните елементи на социјална исклученост најчесто се ставаат во релација со јазот меѓу различните сегменти на општеството кои имаат пристап до било која ИКТ или медиум - и оние кои ова го немаат. Притоа, треба да се има предвид дека пристапот е само еден аспект, но дека постојат и други фактори, опишани како нова граница на дигиталната поделеност: начините и квалитетот на користење, како и расположливоста на разбирливи и корисни содржини. Имено содржината која е достапна треба да им служи на потребите и интересите како на социјално целосно интегрираните, така и на маргинализираните групи.

Од двата најважни **индикатори** - бројот на Интернет корисници и хостови во 2009 година, првиот укажува на пенетрација на Интернет меѓу 42% од домаќинствата во Македонија, од кои 34% имаат пристап до широкопојасен Интернет. Бројот на хостови во Македонија е проценет на 36.905.

Импликацијата изведена од овие два индикатори укажува дека малиот број Интернет хостови логично резултира со сиромашни содржини од локална (национална) природа, неспоредливо со она што е достапно на глобално ниво. Кругот се затвара кога сиромашната или ирелевантна

⁴⁰ Извор: Потрошувачка на домаќинствата во Република Македонија, 2008 (2009), Државен завод за статистика на Република Македонија

⁴¹ Овој стратешки документ е ограничен на социјалната исклученост при компјутерски посредуваните комуникации, што ја исклучува мобилната и фиксната телефонија, како и другите форми на комуникации посредувани од технологија.

содржина привлекува мал број Интернет корисници, што повторно го објаснува фактот зошто бројот на Интернет хостови е толку мал. Со други зборови, ако Македонија е во можност да обезбеди значително количество Интернет содржини од интерес за поголем дел од своето население, бројот на Интернет корисници може значително да се зголеми.

Социјалните категории кои се најчесто маргинализирани во поглед на пристап до комуникации се главно луѓето со ниски приходи, а потоа и три социјални групи кои најчесто се идентификувани како ризични во смисла на исклученост од информатичкото општество, без оглед на степенот на сиромаштија: постарите лица, руралното население - поради несоодветноста на комуникациската инфраструктура која им е на располагање, и лицата од ниските образовни групи. Старосната дистрибуција на Интернет корисниците ја отсликува динамиката на технолошкиот развој (види Табела 25)⁴². Од своја страна, расположливите податоци не укажуваат на постоење на голем јаз во употребата на Интернет меѓу половите.

Табела 25. Корисници на компјутер и интернет во Македонија, по возрастни групи и пол⁴³

Застапеност на корисници:	Во старосната групи (%)			Меѓу половите (%)	
	15-24 г.	25-54 г.	55-74 г.	машки	женски
Компјутер	90	59	16	58	53
Интернет	88	51	13	52	48

Социјална исклученост во комуникациите може да се очекува и како резултат на недоволното **ниво на писменост и соодветни вештини** потребни за користење на новите технологии. Оттука, покрај основната писменост, која во Македонија е околу 95% кај возрастната популација и истата не може да се смета за бариера во насока на подобрување на Интернет пенетрацијата, треба да се земат предвид и аспектите како што се компјутерска писменост, проследена со контекстуална писменост, медиумска креативност, општествена компетентност и одговорност. Вклучувањето на овие аспекти претставува голем предизвик во многу области, од образование до граѓанска ангажираност, додека нивното игнорирање во стратешките национални документи⁴⁴ кои содржат елементи на социјално вклучување во областа на комуникациите, може да прерасне во голема бариера за учеството во информациското општество.

11. Домување

Социјална исклученост во домувањето претставува комплексен социјален феномен во силна корелација со останатите форми на социјална маргинализација. Трите **основни бариери** кон пристојното домување - економската, културната и правната - истовремено се во релација со лицата кои по овој основ се соочуваат со социјална исклученост, но и со локалитетите за живеење кои се маргинализирани заради определен сплет на социјални околности.

⁴² Во старосната група над 55 години припаѓаат лицата кои го напуштиле образовниот систем пред или токму во времето на појавата на Интернет, и оваа категорија морала да има или да најде сериозен мотив за совладување на непознатата технологија.

⁴³ Во посоченото истражување корисниците се дефинирани како лица кои било кога употребиле компјутер или интернет

⁴⁴ Националната стратегија за развој на информатичко општество и акционен план на Комисијата за информатичка технологија на Владата на Република Македонија во 2005 година, Националната стратегија за развој на електронските комуникации со информатички технологии подготвена од Министерството за транспорт и врски во 2007 година, Националната стратегија за развој на следна генерација широкопојасен интернет со акционен план, подготвена од Министерството за транспорт и врски на Република Македонија во 2009 година и предлог-Националната стратегија за е-Влада на Министерството за информатичко општество која е на јавна расправа.

Од **индикаторите** кои посочуваат на социјална исклученост во домувањето можат да се издвојат оние кои реферираат на општа достапност на станбен простор, имајќи предвид дека бројот на расположливи станбени единици во земјата е меѓу најниските во Европа: во текот на 1990-тите години тој е фиксиран на околу 275 живеалишта на илјада жители, а според последниот попис од 2002 година овој број е зголемен на 345. Истовремено, градежната активност во областа на домувањето остварува континуирано ниско ниво во текот на целиот транзициски период, паѓајќи од 5 новоизградени стана на 1000 жители во 1990 година на само 1,6 во 1999. Во 2008 овој број изнесува 2,5.

Преостанатите индикатори реферираат кон традиционално **социјално исклучените категории во домувањето**: бездомниците, бегалците и внатрешно раселените лица, децата без родителска грижа, жртвите на семејно насилство, номадите, а во случајот на Македонија и ромската етничка заедница.⁴⁵ Социјалната исклученост на овие категории се пројавува како супстандардно или сиромашно домување, вклучувајќи немање пристап до извори на финансирање за унапредување на условите на домување, или како правна несигурност, главно поврзана со големиот број нелегални градби во земјата. Во оваа смисла, и покрај тоа што **живеалиштата со супстандарден квалитет** во Македонија официјално се проценуваат на околу 12% од станбениот фонд, општо е познато дека бројот на семејства кои живеат во супстандардни услови е многу поголем. Просечната старост на станбените згради во Македонија е околу 30 години и со оглед дека општата сиромаштија порасна драстично во последните 15 години, лошото одржување на станбениот фонд е една од главните причини за актуелната ситуација со сиромашното домување во Македонија.

Од своја страна, **социјалното домување** како компензирачки механизам на социјалната исклученост во домувањето, е концепт кој во Македонија е разбран на различни начини и носи ризици од погрешни интерпретации. Истото често се става во контекст, односно реферира на обезбедувачот на овој посебен вид домување, но и на целната група за која домувањето се обезбедува. По напуштањето на концептот на општествена сопственост на станбениот фонд, во земјата не е развиен конзистентен модел на социјално домување. Традиционално, Македонија има висока стапка на приватна сопственост врз станбениот фонд: 85% во 1988 година, а по приватизацијата во периодот на 1990-тите, над 95% (бројка е многу повисока од просекот во Европската Унија). Овој висок процент делумно ја релативизира оваа потреба, но секако не ја исклучува одговорноста на општеството кон определени социјални категории.⁴⁶

Во смисла на справување со овие предизвици во секторот на домувањето, националните стратешки насоки на политиката на домување се дефинирани во **Стратегијата за домување** подготвена од Министерството за транспорт и врски, вклучувајќи го и неодамна донесениот Закон за домување. Стратегијата посебно го третира социјалното домување и домувањето на ранливите групи, предвидува и донесување на посебен закон за социјално домување, но концепциски не предвидува нова ориентација и структурни реформи во правец на обезбедување системски механизми кои ќе го јакнат социјалниот станбен фонд во Македонија. Стратегијата исто така не ја

⁴⁵ Нормативната рамка во Македонија препознава шест категории на станбено необезбедени граѓани кои се потенцијални корисници на социјални станови: Деца без родители или родителска грижа; Корисници на социјална и постојана парична помош; Лица погодени од елементарни – природни непогоди; Инвалидни лица и лица на кои им е потребна помош и грижа од други лица; Лица припадници на Ромската заедница социјално загроени и Самохрани родители со малолетни деца.

⁴⁶ Краткиот преглед на бројот на новоизградени станови во 2008 година (5144) покажува дека само 224 (4,3%) се некаков облик на државна или јавна инвестиција. Во тие рамки уделот на станови на кои може да им се припише конотација на социјално домување е уште помал. Вкупниот број на станови во државна сопственост на крајот на 2008 изнесува 5627 (еден од најскромните во Европа, само 0,9% од вкупниот станбен фонд во земјата) и бележи тренд на натамошно опаѓање.

специфицира ниту ја моделира најавената реална и одржлива финансиска поддршка на социјалното домување.

12. Децата како ризична група

Намалувањето на сиромаштијата и социјалната исклученост кај децата е од посебно значење затоа што само така може да се избегне **трансгенерациска репродукција на сиромаштијата** и прекинување на кругот на повторување кај делови од популацијата. Децата што живеат во сиромаштија се изложени на поголем ризик од социјално исклучување, затоа што недостигот на ресурси честопати ги ограничува нивните образовни и развојни можности и со тоа последователно ги спречува да учествуваат во економскиот, социјалниот и културниот живот во нивното општество.

Децата што растат во **сиромашни домаќинства** често имаат ограничен пристап до образование и според тоа често имаат ограничени можности за идно вработување и соодветен приход. **Социјалното исклучување на децата** е неспособност да се учествува во социјалниот и културниот живот на заедницата, како и ограничен пристап до основните услуги кои, во комбинација, ја загрозуваат идната способност на детето целосно да учествува во општеството.

Децата имаат потреба од **основни ресурси и услуги** со цел да се развиваат ментално, физички и емотивно. Податоците од Државниот завод за статистика покажуваат дека групите кои се најмногу изложени на ризик од сиромаштија и социјално исклучување се: домаќинства со над шест члена на домаќинството; домаќинства со деца, особено домаќинства во кои паровите не се во брак; домаќинства во кои ниеден од членовите на домаќинството не е вработен и домаќинства во кои главата на семејството има ниско ниво на образование (без образование, незавршено основно образование или само основно образование).

Приходната сиромаштија во Република Македонија се има зголемено до алармантни нивоа. Според податоците од 2005 година, над 50 проценти од домаќинствата со деца во Македонија живеат под линијата на релативна сиромаштија. Домаќинствата со деца во 2008 година претставуваат 56.9% од сиромашните. Сиромаштијата влијае врз пристапот на децата до квалитетно образование, а со тоа им се ограничуваат можностите за соодветен развој и последователните можности за подобрување на животните услови. Исто така, сиромаштијата длабоко го погодува здравјето на децата и податоците јасно покажуваат дека индикаторите на здравјето на децата се полоши кај сиромашните деца.

Во однос на социјалната заштита, повеќето исплати на социјална помош не го земаат предвид **бројот на деца во издржуваните семејства** или нивната возраст. Исплатите на социјална помош зависат од бројот на членови на семејството, без да се земе предвид нивната возраст или посебни потреби. Иако основното и средното образование се бесплатни, семејствата со деца на училишна возраст се соочуваат со дополнителни финансиски отежнувања. Учебниците и другите учебни помагала не се експлицитно вклучени во листите на можни ставки за помош во натура, кои обично вклучуваат облека, храна и други ставки насочени кон „обезбедување на минимални услови за опстанок“.

Критериумите за квалификување за детски додаток не ги земаат соодветно предвид потребите на децата коишто се изложени на висок ризик од сиромаштија, на пример, децата од семејства во кои никој не е вработен или во кои некој работи, но има ниска плата, во рамките на неформалното стопанство или црниот пазар. Сепак постојат одреден број деца во Република Македонија кои се на различна возраст и сеуште **не се регистрирани** во Матичната книга на родени и како такви не можат да ги остваруваат правата кои им припаѓаат.

13. Еднакви можности помеѓу мажите и жените

Рамноправноста меѓу половите е една од темелните вредности на Уставниот поредок на Република Македонија кој се заснова на целосно признавање и промовирање на еднаквите можности на жените и мажите, како неизоставен предуслов за одржлив развој, уживање на човековите права и практикување на демократски вредности. Иако жените, претставуваат една половина од популацијата во Република Македонија, тие и понатаму остануваат маргинализирани. Нивната маргинализираност особено се воочува во **различни социјално ризични или социјално исклучени групи**. Овие групи жени се соочуваат со проблеми кои се од типично родова природа, почнувајќи од родовата поделеност на улогите во рамки на семејството, сè уште присутните стереотипи во рамки на образовниот процес, родовата поделба на професии, родово базираното насилство во семејниот и во јавниот живот, се до недоволната застапеност на жените во процесот на одлучување.

Прашањето на рамноправност и **вклучување на родовите перспективи во главните текови**, не е прашање единствено на традиција и социјална правда, туку е исклучително значајно прашање во справувањето со сиромаштијата и невработеноста, обезбедувањето на еднакви можности и квалитетен живот за сите. Ова е особено важно бидејќи социјалната исклученост и сиромаштијата содржат јасна родова компонента, правејќи ги жените многу повеќе подложни на ризик од сиромаштија, соочувајќи се со помала стапка на активност на пазарот на труд, поголема стапка на (долготрајна) невработеност и со силно застапена дискриминација врз основа на пол на пазарот на труд. Хоризонталната и вертикалната професионална **сегрегација и родовиот јаз** во заработувањето, манифестирани преку поголемата присутност на жените на помалку платените работни позиции и професии, и помалата стапка на учество на жените во процесите на одлучување дополнително води кон **феминизација на сиромаштијата**, економска зависност на жената, а сето тоа генерира ризик од социјална исклученост.

Имплементацијата на стратегијата за социјална вклученост треба да ја земе предвид **интерсекцијата на родот** со други идентитети како што се: возраст, ниво на образование, етничка припадност, место на живеење, социо-економски статус поради комплексниот систем на карактеристики што тие го создаваат како резултат. Тоа ќе придонесе подобро согледување на причините за исклученост и обезбедување на **еднакви можности и квалитетен живот** за жените и мажите без оглед на нивната припадност.

Понатамошното делување треба да оди во насока на **систематска превенција** преку инкорпорирање на родова димензија во сите области кои имаат за цел намалување на сиромаштијата и ризикот од социјална исклученост; преку активности за олеснување на пристапот до системот на социјална заштита како и активности во насока на подигање на степен на имплементација на законските одредби за недискриминација врз основа на пол и род.

Дел 4. Предлози на мерки, активности и политики

Врз основа на согледаните состојби во одделните области во кои се изразува или концентрира социјалната исклученост и сиромаштијата, (а кои претходно се наведени), се согледуваат потребите од промени кои можат да влијаат за надминување на негативните појави и за започнување на позитивни развојни процеси. За поширока анализа на состојбите и изнесените оценки за констатираните наоди се посочува проширената верзија на оваа Стратегија.

Во овој дел се предлагаат мерки, активности, политики и решенија кои може да бидат и временски димензионирани и кои водат кон обликување на стратешки пристап кон социјална инклузија и намалување на сиромаштијата. Дел од нив се во функција и се предлага нивно доградување и/или менување во насока на подобрување на ефектите кои се остваруваат, додека дел се предлози кои треба системски да се обликуваат, оформат и имплементираат.

Подрачје 1: Вработување

Високата стапка на невработеност наметнува итноста од креирање и имплементирање на постојана, одговорна и ефикасна политиката на вработување што е приоритет од највисока важност.⁴⁷ Подобрувањето на неповолните показатели за вработување на работната сила зависи од спроведување на сеопфатна макроекономска политика, како и од позасилен економски раст и инвестиции. Заради фазата на заздравување во пост-рецесиона фаза, состојбите со вработеноста можат да се подобрат и преку превземање на одредени мерки во делот на институционалното, административното и законското раководење на политиките за вработување.

Специфична стратешка цел

Подобрување на условите и можностите за вработување и намалување на невработеноста, подобрување на стандардот на живеење и јакнење на социјалната кохезија и одржливиот демографски развој.

Резултати

За постигнување на оваа цел во вработувањето, треба да се постигнат следните резултати:

- (1) Намалување на долготрајната невработеност
- (2) Зголемен пристап за вработување
- (3) Зголемена родова рамноправност при вработување
- (4) Креирање на еднакви можности при вработување за лицата со посебни потреби
- (5) Креирање на еднакви можности при вработување кај постарите лица (55-64 години)
- (6) Исполнување на уставното начело за правична и адекватна застапеност при вработувањето.

Мерки

За остварување на таа цел, се истакнуваат разни **приоритети, мерки и активности** со чие спроведување би се подобриле состојбите со социјалната исклученост од пазарот на трудот и тоа:

Резултат 1: Намалување на долготрајната невработеност

- 1) Лоцирањето на **причините** за долготрајната невработеност, и врз таа основа предлагање на системски и други мерки за намалување на невработеноста,
- 2) Следење на **индикатори** кои детектираат ефекти од преземените активни мерки и политики (или пак упатуваат на негативната зона на делување од одредени политики) како предуслов за отстранување на пречките кои ја создаваат долготрајната невработеност.
- 3) Донесувањето **мерки со индивидуализирани програми** и активни делувања со цел за отстранување на пречките за вработување на долготрајно невработените кои стануваат стигматизирани и социјално исклучени.
- 4) Определувањето на **квоти** за вработување на овие лица, како и на лица со ограничени способности со давање субвенции за работодавачите кои ангажираат социјално

⁴⁷ Кога се разгледуваат приоритетите на вработувањето, треба исто така да се земат предвид другите неповолни индикатори на пазарот на трудот, како што се: значителното ниво на непријавена работа, која според некои пресметки претставува 33 до 37 проценети од БДП; ниско квалификувана работна сила, со приближно две петини лица со ниски квалификации; повисоки стапки на невработеност помеѓу ранливите етнички групи, (како што се Ромите - 78.5%); пониски стапки на учество на жените на пазарот на трудот, особено оние од помалку застапените етнички заедници како што се албанската и турската и тн.

загрозени лица се дел од значајните зафати кои водат кон поголема социјална инклузија на овие лица.

- 5) Иницијативи за **јавни работи** во региони во кои значаен дел од населението е изложен на социјални ризици и социјална исклученост со што се овозможуваат привремени ангажирања, но и приходи кои значат обезбедување на подобра егзистенција и услови за натамошно ангажирање на лицата.
- 6) Зголемено користење на **домашни ресурси** во инвестиционата изградба со цел за мултипликација на ефектите од инвестициите бидејќи користењето домашни ресурси ја поттикнува економската активност и влијае на раст на вработувањата.

Мерките кои се обликувани во рамките на Министерството за труд и социјална политика, владините национални програми, акциските планови и поттикнувачките **мерки се и натаму актуелни** и истите треба постојано да се иновираат и прилагодуваат на состојбите во општеството.

Резултат 2: Зголемен пристап за вработување

- 1) **Поголем пристап за вработување** значи можност за остварување приход и подобар личен живот, за што надлежните институции и органи мора да создаваат услови за социјална инклузија на граѓаните во работните и општествените процеси. За таа цел неопходно е да се дефинира **национална рамка која ќе наложува дека секоја мерка, без разлика на ресорната припадност што влегува во парламентарна или владина процедура мора го инкорпорира приоритетниот интерес за поголеми вработувања**. Тоа значи слично како кај обврската за декларирање на фискалните импликации за секој одреден пропис, **да се планира и дел за импликации за пазарот на работна сила, или колку која мерка ќе влијае за растот на вработувањето, за смалување на сиромаштијата и за поголема социјална инклузија**. На овој начин директно се поттикнуваат министерствата, односно ресорите да го планираат и поттикнуваат вработувањето, како неопходен дел од севкупните политики за кои тие се одговорни и во насока на користење на човечките ресурси со кои се располага. Ова се однесува како на државно така и на општинско ниво со што се создава приоритетна обврска за планирање и за оценување во смисла дека мерката може да се квантифицира од аспект на ефектот што го предизвикува, а е поврзан со вработувањето.
- 2) Неопходно е да се создаваат **"зони за вработување"**, како механизам за насочување и концентрација на политиката и средствата за вработување во одделни урбани и рурални средини, а особено во подрачја со високи стапки на невработеност. Во овие зони би се предвидувале гаранции за вложувањата и партнерство на инвеститорите со државата или општината, како и давање бенефиции (локации, инфраструктура, покривање на дел од трошоците и слично) со цел за поголеми инвестиции и за отворање на нови работни места.⁴⁸
- 3) Создавањето на **еднакви можности** за вработување на младите, на инвалидите, кај постарите вработени и сите ранливи групи. Тоа се однесува и на создавањето на еднакви можности и **за сите етнички заедници** на пазарот на трудот, односно нивна поголема застапеност онаму каде што ги има во помал број. За таа цел се предвидува имплементација на: правична застапеност на етничките заедници во државната администрација, единиците на локалната самоуправа (ЕЛС) и јавните претпријатија. Реализацијата на Стратегијата за Ромите - Декада на Ромите, која е важен активен

⁴⁸ Ваквите зони би значеле и можност за инвеститорите да користат субвенции и/или бенефиции за едукација за вработување, за преквалификација, даночни олеснувања и долготрајни бенефиции, а особено доколку постои раст и се отвараат нови работни места во одредена динамика. Ваквите зони може да прераснат во модел за решавање на високата концентрација на невработеноста, особено во неразвиените региони, во недоволно развиените делови и ридско планинските краишта каде прагот на интерес за инвестиции е ограничен.

документ, заедно со акциони и оперативни планови можат да придонесат за остварување на поголема социјална инклузија на оваа популација.

- 4) Интеграцијата на **младите луѓе** на пазарот на трудот треба да се изразува пред се со постојаното отворање на нови и на слободни работни места, усогласување на образовниот систем со потребите на пазарот на трудот, а особено јакнење на интересот и услови за започнување на сопствен бизнис. Покрај тоа со давање поддршка за прво вработување на млади лица, со овозможување стекнување искуство преку стажирање и практиканство се оспособуваат поголем број млади луѓе полесно да се вработат, односно социјално да се вклучат. Во тие рамки за истакнување се активностите кои се одвиваат и тоа: субвенционирање за вработување на деца без родители, активностите во работните клубови, професионалната ориентација и друго треба да доведат до вработување и до намалување на времето на чекање за прво вработување на младите лица. Неопходни се индивидуални планови за вработување, програми за обука за младите кои ќе започнат сопствен бизнис.

Резултат 3: Зголемена родова рамноправност при вработување

- 1) Во доменот на **родовата рамноправност** неопходни се одлучни мерки за зголемување на учеството на жените на пазарот на труд и намалување на разликата меѓу половите во однос на вработеност, невработеност и висина на платата. Врз основа на систематска анализа на родовите карактеристики на пазарот на труд⁴⁹ може да се утврдуваат потребите за доквалификација, за надминување на родовиот јаз, и за поголемо вклучување во работните процеси.
- 2) Со водење на активни политики за вработување, со поддршка за само-вработување и со кредитирање активни програми и мерки насочени кон **вработување на жените** може да се постигнат очекуваните резултати. Целта е зголемување на учеството на жените во вкупниот број на вработени лица и остварување на стапка на вработеност на жените во 2010 година од 38%⁵⁰. Ова вклучува: обука, активности за поттикнување на претприемничкиот дух кај жените и за зголемување на свеста за женското претприемништво, подобрување на статусот на жената во националната економија (на пазарот на труд, пазарот на капитал, посебни инвестициони политики, учеството на жените во создавањето на БДП), активности за дообразование, стручно оспособување, преквалификација на невработени жени, вработување и самовработување, регулирање на работно-правниот статус и статус на земјоделец на жените од руралните средини (жените земјоделки), како и вклучувањето на родовите механизми на централно и локално ниво во изработка, планирање но и имплементација на овие мерки. Сето тоа е поддржано и во Националниот акционен план за родова еднаквост кој е насочен кон за подобрување на положбата на жената на пазарот на трудот.⁵¹

Од **родова перспектива** политиките за поголемо вработување неопходно е да вклучуваат мерки со кои се обезбедува: продолжување на процесот на хармонизација и усогласување на законодавството во насока на еднакви можности на половите со законодавството на ЕУ; подготовка на програми за образование и обука со поголемо учество на жените со цел создавање на поголеми можности за нивно вработување во секторите каде се помалку застапени;

⁴⁹ Почнувајќи од родовите стереотипи во процесот на образование, избор на професии, дискриминација, анализа на постоечките политики за вработување од родов аспект, утврдување на потребите на жените за влез на пазарот на труд, степен и видови дискриминација, професионална сегрегација.

⁵⁰ Национална стратегија за вработување 2010, Влада на Република Македонија

⁵¹ Во врска со ова се цени дека е неопходно внесување на родов концепт при креирањето на програмите и активните мерки за вработување, со опфаќање на посебни целни групи, како: жените кои се приматели на социјална помош, жртви на семејно насилство, жртви на трговија со луѓе, долготрајно невработени жени, самохрани мајки, како и по основ технолошки вишок и стечај или по друг основ на социјална исклученост.

поттикнување на претприемништвото кај жените; унапредување и развој на мрежата на установи за грижа на децата.

Резултат 4: Креирање на еднакви можности при вработување за лицата со посебни потреби

- 1) Создавањето на еднакви можности за лицата со посебни потреби претпоставува изработка на посебни годишни и среднорочни програми за рехабилитација и интеграција на лицата со посебни потреби на пазарот на трудот со што се овозможува нивната социјална инклузија во општествени рамки. Овие мерки неопходно е да бидат следени со финансиска поддршка на државно и на локално ниво која ќе биде коректор на неперфектноста на пазарниот интерес за оваа категорија граѓани.
- 2) **Вработувањето на инвалидите** е поврзано со поддршката што се обезбедува согласно прописите и со која финансиски се поттикнува интересот на работодавачите и за нивното работно вклучување. Неопходни се напори и средства за подобрување на вештините и знаењата на овие лица со што се зголемуваат можностите за вработување и поголема социјална инклузија.

Резултат 5: Креирање на еднакви можности при вработување кај постарите лица (55-64 години)

- 1) Во рамките на ранливите групи потребно е да се имаат предвид и создавањето на еднакви можности за раст на вработувања кај **постарите вработени (55-64 години)** кај кои стапката на вработеност изнесува 26,2%, додека стапката на невработеност 21,9 % во 2005 година според АРС. Транзициониот процес и нивната несоодветна квалификација во однос на современите потреби на пазарот на труд (вештини и знаења, особено информатички) се главните причини за ваквата состојба. Зголемувањето на 33% на стапка на вработеност на постарите вработени до 2010 година е предвидено како цел⁵².
- 2) Во овој контекст треба да се согледаат политиките во однос на **нивото на пензиите** како мерка која би значела интерес за навремено, па и предвременно, одење во пензија со што се создаваат улови за нови вработувања. Со одржувањето на ниво на пензиски стандард, како минимум гаранција за покривање на трошоците за живот и како долгорочна одржлива политика кон старите лица и нивните пензии, се избегнува негативната состојба кога пензијата се доживува како гаранција за социјална исклученост. Тоа е основот поради што се јавува притисокот од старите лица за повторно работно ангажирање и активирање, особено во неформалниот сектор.

Резултат 6: Исполнување на уставното начело за правична застапеност и адекватна застапеност при вработувањето

- 1) Стимулирање на политики што ќе придонесуваат за зголемување на бројот на вработувања на припадниците на помалите заедници согласно нивната процентуална застапеност на одредено подрачје
- 2) Создавање на поволности и креирање на економски зони во подрачја со мешани етнички средини.

⁵² Намалување на разликите помеѓу законската и постојната просечна возраст на напуштање на пазарот на труд во согласност со порастот на просечниот животен век до 2010 година (постојната просечна возраст за пензионирање во 2005 година изнесуваше 57 години за жени и 61,7 години за мажи според податоците од Фондот за пензиско и инвалидско осигурување). Исто така ќе овозможи реинтеграција на постарите невработени и обновување на нивната оспособеност на пазарот, преку воспоставување на систем за нивно оспособување за повторно вработување или почеток на сопствен бизнис.

Подрачје 2: Неформална економија и јакнење на претприемништвото

Неформалната економија во Македонија не е официјално проценета, но се смета дека е со значителна големина. Соочувањето со проблемот на неформалната односно сивата економија значи и директно влијание врз условите на живеење главно на најранливите категории, како што се оние со недоволно образование, старите, оние со ниски плати, како и поранливите етнички групи.

Сепак, доколку целта за формализирање на неформалната економија биде прифатена како консензуален договор меѓу политичките структури, вклучувајќи го и учеството на сите заинтересирани страни на пазарот на трудот, но исто така истакнувајќи дека тоа е висок, но долготраен приоритет на земјата, тогаш оваа стратегија може да придонесе кон поголеми добивки отколку трошоци, како за државата, така и за поединецот.

Претприемништвото како движечка сила на пазарните односи и на ангажирање на факторите за производство несомнено дека бара услови и поддршка кои ќе го воспостават системот на претприемничко ангажирање на граѓаните во сите сфери на делување.

Специфична стратешка цел

Намалување на неформалната економија и јакнење на претприемништвото и условите за бизнис на национално и локално ниво.

Резултати

За постигнување на оваа цел во неформалната економија и јакнење на претприемништвото, треба да се постигнат следните резултати:

- (1) Формализирање на неформалната економија
- (2) Зајакнување на претприемништвото

Мерки

Резултат 1. Формализирање на неформалната економија

- 1) **Трансформирање** на неформалната економија во формална во обем кој е контролабилен и прифатлив за пазарните економии.
- 2) Обезбедување зголемената способност на државата (или општините) за **данок, или јавни приходи**, што ќе создаде повеќе можности за нови работни места, или за помош на оние кои се надвор од пазарот преку програмите за социјална заштита.
- 3) Примена на **искуствата** од одделни земји за разните модели и методи на трансформација на неформалната во формалната економија
- 4) Обезбедување **шанси на лицата** кои се занимаваат со неформална или со сива економија, да работат во официјалната економија и можности за регистрирање на активностите со плаќање одредени минимални даноци или паушали. Поединците, исто така би имале зголемена сигурност и тоа не само во сегашната состојба, туку исто така и во однос на нивните идни приходи, како што се пензиите, осигурување за невработеност, користење на социјалните права итн.
- 5) Превземање на сеопфатна **студија** за прецизна систематизација на категориите на работни места кои постојат на неформалниот пазар; карактеристиките на „формално невработените“ според: нивната позиција на пазарот на трудот, степени на стекнато образование, етничка припадност, место на живеење, итн.

- 6) Имплементирање на **постепен приод** во регистрирањето на „сивите“ бизниси и работи во формалниот пазар, вклучувајќи фази кои се неопходни за „новиот“ учесник на пазарот на трудот да се справи со финансиските оптеретувања, т.е. со реалните трошоци на формалниот пазар. Ова може да вклучи: постепени плаќања, одлагање на плаќањето на обврските за одреден период, давање заеми по „државно-фиксни“ стапки, субвенционирани грантови за определени намени кои значат формализирање на бизнисите итн.
- 7) Редовните „формални“ бизниси кои веќе постојат, не треба да се остават непривилегирани и „стигматизирани“ и без никаква компензација, заради фактот дека тие се „редовни плаќачи“. Со цел да се одбележи нивното редовно плаќање на даноците, треба да се превземаат одредени „**финансиско-издржливи, мерки** за да се „наградат“ и истовремено придобијат како поддржувачи на целокупната стратегија за формализација на пазарот.

Резултат 2. Зајакнување на претприемништвото

- 1) Зголемувањето на бројот на **мали и средни претпријатија** со што се зголемува шансата за вработувања во нив.
- 2) Зајакната **промоција** на нефинансиски и финансиски форми на **поддршка на претприемништвото**, подигање на јавната свест за значењето на претприемништвото, подобрување на вештините на претприемачите со цел зајакнување на конкурентноста на постоечките претпријатија.
- 3) **Олеснување на пристапот** за поевтини финансиски средства преку проширување на лепезата на хипотекарни инструменти и создавање можности за користење на недвижниот имот за таа намена се овозможува стопанска активност што повлекува нови вработувања и социјална инклузија.
- 4) Давање **помош на претприемачите** за учество во проекти, навремени информации за објавени тендери, во рамки на ИПА, ФП7 и други програми и фондови на ЕУ до кои македонските компании и институции имаат пристап.
- 5) **Поддршка на бизнис центрите, бизнис инкубаторите и техничко-технолошките паркови** и со зајакнување на капацитетот на постојните регионални центри, со развој на бројни програми кои ќе обезбедат нови деловни врски низ светот. Особено важно за развој на пазарот и на капацитетите, е основање нови и поддршка на постојните деловни инкубатори со што се обезбедуваат бројни услуги за малите и средните претпријатија.
- 6) Поддршка на работењето на **центрите за трансфер на технологија** исто така е неопходна со цел подигање на свеста за важноста на примената на новата технологија, полесен трансфер на новата технологија и развој на центри за истражување и развој.
- 7) Со **размена на искуства** за развој и унапредување на претприемништвото, менаџментот, техниките на водење на преговори, нови маркетиншки стратегии, методи на продажба, современи техники за освојување на нови пазари и други активности се создаваат можности за нови работни места и за поголема социјална инклузија.
- 8) Отварање на центри за поттикнување на бизнисот во општините каде живеат поголем број на припадници на етничките заедници со цел да се овозможи нивно подобро вклучување во економските текови во државата.

Предуслови

Трансферот на неформалната економија во формална, претпоставува повеќе **фази** во решавањето на овој проблем и тоа:

1) Оформувањето на **индикатори** за следење на трансферот на неформалното во формално работење, согласно принципите на Европската унија.

2) Измените во **даночниот систем**, системот на **социјално осигурување** и системот на други видови поттици и поддршка ќе влијаат на зголемувањето на интересот кај нерегистрираните фирми да се регистрираат.

3) **Бенефициите за започнување на бизнис** и поддршка на бизнисот треба да бидат поврзани со регистрираната дејност. Ова го зголемува процентот на трансфер на неформалната и сивата економија во легална и формална.

4) Создавање услови за примена на соодветни **казнени мерки** за креаторите на нелегалниот бизнис. Зајакнување на надзорот и казнените мерки за оние кои работат во сивата и црната економија, односно засилување на инспекцискиот надзор, зајакнување на кадровските капацитети на инспекцијата и интегрираната инспекциска работа (соработка и координација на инспекторатот за труд, пазарната инспекција, даночната со останатите инспекциски служби), значително ќе придонесат за намалување на неформалната економија.

Подрачје 3: Пазар на трудот

Со оглед на неповолните резултати на македонскиот пазар на труд, постои потреба за спроведување на **сеопфатен пакет на политики** кој се состои од реформи на микро-ниво, соодветно комбинирани и координирани макроекономските политики, како и политики за вработување на сите нивоа.

Макроекономските реформи треба уште повеќе да ја подобрат **деловната клима**, со цел олеснување на административните процедури за отпочнување и раст на фирмите. Овие зафати, заедно со мерките за намалување на трошоците за работна сила, ќе го поттикнат создавањето на нови работни места и побарувачката на работна сила.

Координираните макроекономски политики треба да ја зачуваат тековната стабилна средина, но истовремено и да овозможат поголема динамика во економијата. Започнувањето на инвестициона активност базирана на **користење на домашни ресурси**⁵³ и работна сила ќе значи двоен поттик и за домашните стопански субјекти и за граѓаните кои работно ќе се ангажираат. Во услови на пост рецесија преземањето мерки со кои се поттикнуваат домашните фактори на производство станува неминовност до воспоставувањето на динамичен економски раст.

Специфична стратешка цел

Подобрување на состојбите на пазарот на трудот, оформување и спроведување на сеопфатен пакет на политики на микро-ниво и макроекономски политики, како и јакнење на пазарните потенцијали за ангажирање на работно способното население на сите нивоа.

Резултати

За постигнување на оваа цел во пазарот на трудот, треба да се постигнат следните резултати:

- (1) Зголемување на бројот на нови работни места и создавање на услови за рамноправен пристап до пазарот на трудот за припадниците на етничките заедници
- (2) Намалување на непријавената работна сила
- (3) Подобрување на положбата на жената на пазарот на труд

Мерки

Резултат 1: Зголемување на бројот на нови работни места

- 1) Постојано и зголемено **отворање на нови работни места** преку структурни промени и динамизирање на активностите кон нови вработувања, при тоа почитувајќи го начелото за правична и соодветна застапеност на сите заедници.
- 2) Препознавање на разликите и карактеристиките што произлегуваат од **пазарните барања**, кои неминовно мора да ги респектираат и нивоата во образовните, старосните и родовите карактеристики, а во насока на градење на политика на социјална инклузија.

Резултат 2: Намалување на непријавената работна сила

⁵³ Конгресот на САД во декември 2009 година увои законски пакет каде предвидува субвенции од 70 милијарди долари за инфраструктурни инвестиции, како неопходност за економски раст, но се што ќе се гради мора да биде со користење на челик и цемент произведени од компании од САД.

- 1) воспоставување на стимулации за оформување на **постојан работен однос** (или пак со скратено работно време),
- 2) регулирање на ангажирањето на нерезидентни работници,
- 3) регулирање на односот на исплата на просечни плати и должина на работните ангажирања

Резултат 3: Подобрување на положбата на жената на пазарот на труд

- 1) активностите од областа на превенцијата преку едукација и поголема информираност на жените работнички за сопствените права;
- 2) обуки за родова сензибилизација на трудовата инспекција,
- 3) континуирани посети и креирање на механизми за мониторинг на спроведување на законските одредби во случај на повреда на работничките права.

Предуслови

Мерките и активностите во доменот на вработувањето кои се донесени и кои во одредена мерка влијаат на ублажување на невработеноста, и натаму се актуелни и се дел од потребата за делување за подобрување на пристапот кон пазарот на трудот. Покрај нив, главните **предизвици за макроекономска политика во областа на пазарот на труд** ќе произлезат од:

1. Номиналната (и реалната) **конвергенција кон Европската унија**, заради што политиките за пристап кон пазарот на трудот мора да се прилагодуваат и усогласуваат во раната фаза на координација со политиките на европските земји.

2. **Националните приоритети** за дејствување треба да се усогласат или да се идентични со оние кои се идентификувани во ревидираната **Лисабонска стратегија за раст и работни места**, а тоа се:

- 1) да се привлечат и задржат повеќе лица во вработеност, да се зголеми понудата на работна сила и да се модернизираат системите за социјална заштита;
- 2) да се подобри приспособливоста на работниците и претпријатијата; и
- 3) да се зголемат инвестициите во човечки капитал преку подобро стекнување современо знаење и вештини прилагодени на потребите на домашниот пазар на труд.

3. Реализацијата на овие европски цели треба да е во согласност со **оформените политики** креирани и промовирани на макроекономско и системско ниво во Република Македонија, во насока на развоен динамизам и повисоки економски и социјални перформанси.

Политиките и мерките за зголемување на вработеноста и флексибилноста на пазарот на трудот се едни од главните приоритети утврдени во Програмата за работа на Владата на Република Македонија и во одделни стратешки документи: Националната стратегија за вработување 2010 година⁵⁴, Во 2010 година се планира да продолжи имплементацијата на **програми** за зголемување на вработеноста и задржување на постојни работни места. Децентрализацијата на можностите за вработување е можна преку подготовка на локални акциски планови за вработување и континуираната имплементација на активни програми и мерки за вработување насочени кон одделни целни групи (млади лица, долгорочно невработени, жени, постари лица, ранливи групи) и др.

Поттикнувањето на вработувањето со иновирање на **стратегии и програми** за поттикнување бизнисите, реформи во трудовото законодавство, а особено поттикнување на вработување невработени лица и социјално исклучени по разни основи, на државно, на општинско ниво и на

⁵⁴ Националниот акционен план за вработување 2006-2008, Националниот акционен план за вработување 2009-2010, годишни оперативни планови и програми за вработување и Акционен план за намалување на сивата економија. Поврзано со оваа стратегија е и Национален акциски план за родова рамноправност, 2007 – 2012, кој се однесува за делот жените и вработувањето.

ниво на индивидуални барања. Тоа претпоставува: создавање на **поттикнувачки амбиент** и елиминирање на пречките за влез во и излез од бизнисот, јакнење на институционалната и финансиска поддршка на малите и средни претпријатија, воспоставување на систем за нивно постојано следење и помагање, поттикнување на конкурентноста и на извозот, поттикнување на иновациска и технолошка конкурентност, примена и развој на информациско-комуникациони технологии.

За остварување на овие цели институциите, власта, државната управа и општините неопходно е да се организирани, со координирани политики и ефикасни во дефинирањето и имплементирањето на нов концепт за ефикасна и рационална **микродржава** која ќе го поттикнува поединецот во насока на развој. Со намалување на бирократијата и со воведување на конкуренција во јавните установи и институции, како и со јакнење на социјалното претприемништво, се ослободуваат силите и потенцијалите за ангажирање на секој поединец, за поефикасна но и поевтина држава и за социјална кохезија во општеството.

Подрачје 4: Сиромаштија и социјална обесправеност

Сите акции кои се насочени кон задоволување на материјалните барања на луѓето, обезбедувањето на нивното учество во општеството и општествените процеси и јакнењето на социјалното единство се посакуваните цели на социјален модел во секоја држава во кој социјалната инклузијата е дел од процесите на реализација на социјалната држава. Квалитетот и квантитетот на инклузијата не зависи само од материјалното ниво или нивото на развиеност на едно општество туку и од степенот на прифаќање на социјалните потреби на населението и нивното реализирање во целина.

Специфична стратешка цел

Намалување на сиромаштијата и социјалната обесправеност преку оформување на нов социјален модел и концепт насочен кон поединецот и неговите потреби.

Резултати

За постигнување на оваа цел во сиромаштијата и социјалната обесправеност, треба да се постигнат следните резултати:

- (1) Обезбедување на мерки за поддршка на социјално обесправените
- (2) Оформувањето на прифатлив социјален модел,

Мерки

Резултат 1: Обезбедување на мерки за поддршка на социјално обесправените

- 1) подобрување на условите во капацитетите за опфат во образованието и на можностите за негово стекнување, **снесување на трошоци** за истото.
- 2) **ослободување од одредени зафаќања** по основ на такси и придонеси (партиципации за услуги од државата или општината) со цел да се намали осиромашувањето на лица кои се во состојба на социјален ризик, а со тоа и социјално исклучени.
- 3) **овозможување на младите** и на припадниците на етничките заедници да се стекнуваат со повисоко ниво на современо образование со што се отргнуваат од зоната на неквалификувана работна сила, која не е атрактивна за пазарот на трудот.
- 4) финансиско помагање за одржување на **здравствената и хигиенско санитарна состојба** на лицата и семејствата кои се сиромашни, воведување редовни бесплатни здравствени прегледи (спречување на ширење на заразни болести и сл.).
- 5) обезбедување **социјална помош** која е во функција на лица на кои навистина им е неопходна (неевидентирани лица, непријавени, неписмени, гладни и сл.) и која ќе го земе во предвид и бројот на деца во семејството.
- 6) обезбедување на **квалитетен пристап** до можностите кои се во ингеренции на власта, а се однесуваат за разни видови услуги од институциите (здравствени, образовни, културни, спортски, забавни и други).
- 7) **мапирање** на социјалните организации и претпријатија, како и определување на нивните капацитети, структура, сервиси и услуги со цел да се согледува потенцијалот (материјален и кадровски) на институционалните и вонинституционалните облици за социјална инклузија.

- 8) Определување на **индикатори за следење на енергетската сиромаштија**, на варијаблите кои ја условуваат и на индексот на енергетската сиромаштија, како и мерки за намалување и/или отстранување на причините на истата.
- 9) Учество на релевантни претставници, на припадници на етничките заедници, како и сиромашни лица во **подготовката и координацијата на политиките за социјална инклузија**. Невладиниот сектор треба да биде поддржан да ги деконцентрира и релоцира услугите кои ги нуди во места каде што постои потреба но нема соодветен капацитет за обезбедување услуги за дневна грижа.

Резултат 2: Оформување на одржлив социјален модел

- 1) **Оформувањето на прифатлив социјален модел**, односно како да се ограничат пазарните неперфектности и на нивно место институциите, а особено државата, локалната власт, да ги обликуваат општествените процеси, да го помагаат социјално загрозениот слој на население, а да не се загрозат мотивите за работно ангажирање и како да се обезбеди социјалната сигурност што ќе ја намали или елиминира социјалната исклученост. Повикувањето на европски или други искуства, на европски социјален модел, не овозможува дистанцирање од националните специфики.⁵⁵
- 2) Обликување на **функционален и одржлив социјален модел** што нема да продуцира сиромаштија и исклученост туку обратно ќе влијае кон социјална инклузија и раст на материјалната основа на граѓаните.

Предуслови

За совладување на сиромаштијата **неопходни предуслови** се:

- 1) Да се изгради **систем на постојано мерење** од усогласени параметри и извори на податоци кои би биле компаративни со индикаторите кои се применуваат во Европската унија кои се применуваат кога се оценува линијата на сиромаштија.
- 2) Определувањето на национално прифатена или усвоена **дефиниција за социјална исклученост**, според која оваа состојба би се анализираше, би ги олеснила методолошките постапки, но и би ги прецизирала политиките кои би се реализирале во оваа област.
- 3) **Согледување механизми, услови и средства** за навремено помагање на лицата кои се соочуваат со сиромаштија (урбаната и рурална),
- 4) **Дефинирање на минимална плата** (или минимален приход), како индикатор кој во голема мерка би ги поставил прашањата поврзани со сиромаштијата на квантитативна основа која е неопходна и постои во најголем број држави во Европа.
- 5) Определувањето на **целните групи** кои би биле во доменот на опсервацијата и примена на мерки и политики на социјална инклузија низ перманентен систем за решавање на проблемите на социјално исклучените лица. Со вклучување и на други групи во доменот на следење на појавите би се придонесло кон намалување на сиромаштијата и јакнење на социјалната инклузија.
- 6) Во **социјално исклучените категории да се вклучат**: вработените со особено ниски приходи, рурално сиромашните, жените од етничките заедници кои живеат во руралните средини, третирање на урбаната сиромаштија, децата од поголеми семејства (3 и повеќе деца) посебно со невработени родители и деца кои живеат во институции.

⁵⁵ Како конкретен пример на возможно подобрување во политиката на учеството во плаќањето за одделни услуги која може да биде поддржана: Децата на возраст од 1 и 5, и семејства чиј приход е помал од 60% од просечната плата да бидат изземени од учеството во плаќањето; и деца на возраст од 6 до 18 години се изземени од учеството во плаќањето за одделни услуги. Треба да се води сметка при проценката на социјалниот статус на семејството во однос на нивниот приход - бидејќи, изгледа дека тековно постојат недоволни точни податоци во системот за заработувачките на семејството, особено за самовработените и оние под договор.

7) Обезбедување на нови подвижни, деинституционализирани **услуги за повеќе категории на социјално исклучени групи** (од постоечките) посебно за постарите лица, како и зголемување на бројот на дневни центри за згрижување бездомници како и за улични деца -деца на улица.

Разграничувањето на **мерки за различни сиромашни групи** станува потреба за да се согледа делувањето на одделните мерки. Имено, Националната стратегија за намалување на сиромаштијата препознава три категории на сиромашни во Република Македонија, но бидејќи потребите на овие групи се разликуваат, и мерките насочени кон нив треба да се разликуваат исто така, а) треба посебно значење да се даде на обуки и советувалишни услуги за тие одредени како ново сиромашни, б) постои потреба од поголема достапност до финансиските трансфери за тие одредени како традиционално, хронично сиромашни; в) подобра информираност.

8) Потребна е зголемена **достапност до ресурсите**, правата и услугите потребни за учество во општеството на оние кои живеат во географски оддалечени региони. Ова може да вклучи подвижни услуги, здравствени прегледи, набавка на храна, овозможување на неопходните предуслови за учество во обуки и други активности.

9) Неопходно е зајакнато активно **социјално вклучување на невработени млади лица**, кои не се опфатени со образование и обуки, поради што е отежнат интересот за нив на пазарот на труд.

Подрачје 5: Здравствена заштита

Определбите кои се утврдени во Здравствената стратегија на Република Македонија до 2020 година ги одредуваат мерките и активностите за зајакнување на здравствениот систем, додека другите стратешки документи содржат краткорочни и среднорочни активности коишто треба да се применат за да се почувствува влијанието на тие мерки врз здравјето на населението. Врз основа на тие определби како и целите утврдени во Националниот развоен план на Република Македонија 2008-2013 година се предлагаат приоритети кои треба да се остваруваат во функција на социјална вклученост во делот на здравствената заштита.

Специфична стратешка цел

Унапредување на пристапот до и квалитетот на здравствената заштита за социјално исклучените групи.

Резултати

За постигнување на оваа цел во здравствената заштита, треба да се постигнат следните резултати:

- (1) борба со и превенција на сите форми на дискриминација;
- (2) елиминирање на нееднаквостите во здравствената заштита и обезбедување еднаков пристап до здравствената заштита;
- (3) унапредување на стандардите и квалитетот на здравствената заштита (инвестиции во простор, опрема, кадар);
- (4) обезбедување на соодветна здравствена заштита на ранливите групи на население; и
- (5) унапредување на пристапот до здравствено осигурување на лицата без здравствено осигурување или соодветна лична документација.

Мерки

Резултат 1: Борба со и превенција на сите форми на дискриминација

- 1) Утврдување на состојбата со дискриминацијата во здравствената заштита и изработка предлог - мерки за нејзино сузбивање и превенција, како на пример обуки за здравствениот и помошниот персонал во здравствената заштита, обука на советниците за заштита на правата на пациентите.
- 2) Утврдување на статусот на советниците за заштита на правата на пациентите во стационарните здравствени установи, и изработка на список со контакти на советниците за информирање на граѓаните.
- 3) Овозможување на пристап до советниците за заштита на правата на пациентите во сите стационарни здравствени установи, и информирање на граѓаните за постоењето на оваа институција, согласно на Законот за заштита на правата на пациентите.
- 4) Активно вклучување на граѓанските организации во собирањето информации за дискриминацијата во здравствената заштита.
- 5) Воспоставување на Комисии за заштита и промоција на правата на пациентите во единиците на локалната самоуправа (согласно Законот) и нивно обучување за правата од здравствена заштита и начелата за не-дискриминација од постоечката регулатива.

- 6) Целно информирање на ранливите групи во однос на правата од сферата на здравството, и особено на правото на не-дискриминација, во соработка на надлежните институции и граѓанскиот сектор. Во оваа област може да биде и унапредувањето на сексуалното и репродуктивното здравје, а како одделни активности во оваа може да бидат опфатени и:
- 1). Подготовка и спроведување на програми за здравствена едукација од областа репродуктивното здравје (засилување на механизмите за регистрација за користење на контрацептивни средства и за бројот на извршени абортуси во приватното и јавното здравство) и одговорното сексуално однесување, прилагодени на возраста, традицијата, општото образование, местото на живеење и социјалниот слој,
 - 2). Зајакнување и зголемување на постоечките превентивни програми (карциноми на: грлото на матката, дојката и јајниците) преку зајакнато информирање за достапните сервиси и отстранување на инфраструктурите препреки, особено во руралните средини и планинските места и меѓу здравствено неосигурените жени;
 - 3). Континуирана кампања и едукација (особено младата популација, од различни етнички заедници и рурални средини, и останатите ранливи групи) за употреба на контрацептивни средства, за сексуално преносливите болести, ХИВ/СИДА и за планирањето на семејството.
- 7) Формулирање на информативни материјали насочени кон поединечни ранливи и социјално исклучени групи.
 - 8) Следење на работата на советниците за заштита на правата на пациентите, со особен фокус на остварувањето на правата од здравствената заштита на вулнерабилните групи.
 - 9) Вклучување на граѓанскиот сектор (здруженија на граѓани и фондации) во детектирање, отстранување и превенција на дискриминацијата на ранливите и социјално исклучените групи во сферата на здравствената заштита.

Резултат 2: Елиминирање на нееднаквостите во здравствената заштита и обезбедување еднаков пристап до здравствената заштита (географска, финансиска, физичка):

- 1) Идентификување на „дебовите“ на пристап до здравствената заштита, засилена примена на одлуката на Министерството за здравство за субвенционирање на здравствените установи во примарната здравствена заштита во руралните подрачја, и дополнување на одлуката со можност за субвенционирање на здравствените установи во урбаните подрачја каде што нема интерес за отворање здравствени установи во примарна здравствена заштита под концесија.
- 2) Анализа на постоечката евиденција во здравството во однос на проблемите и потребите на ранливите групи, и предлагање начини за следење на овие проблеми и потреби.
- 3) Идентификување на лицата и семејствата особено од ранливите групи кои немаат пристап до здравствена заштита преку посети на терен (патронажни служби) и нивно информирање за пристапот до здравствена заштита и здравствено осигурување и информирање за достапност на бесплатни здравствени услуги во превентивна здравствена заштита (имунизација, скрининг програми, итн.).
- 4) Воведување на системот на медицинска евиденција, согласно на новиот Закон за евиденции во здравството, според кој податоци за пациентите се водат по основ на припадност на етничка заедница, вероисповед и економски статус. На тој начин, дел од здравствената статистика ќе обезбедува информации за целно делување во однос на определени ранливи групи и нивните здравствени потреби.

Резултат 3: Унапредување на квалитетот на здравствената заштита (инвестиции во простор, опрема, кадар):

- 1) Инвестирање во здравствените установи од примарна здравствена заштита во руралните подрачја (основна инфраструктура, ЕКГ апарати, итн.).
- 2) Обезбедување обуки за родова и друг вид сензибилизација на здравствениот кадар помошниот персонал во здравствените установи во однос на потребите на населението и посебните ранливи групи.
- 3) Воспоставување на систем за следење на квалитетот на здравствените услуги и систем на акредитирање на здравствените установи согласно на стандардизираните услови за квалитет на здравствената заштита.

Резултат 4: Обезбедување на соодветна здравствена заштита на ранливите групи на население:

- 1) Воведување на физичка и услужна пристапност до здравствените установи за инвалидизираните лица по различни основи (лице со телесен инвалидитет, глуво лице, слепо лице, неписмено лице, итн).
- 2) Утврдување на мерките за унапредување на достапноста на здравствените услуги во руралните подрачја.
- 3) Изработка на политика за воведување на ромски здравствени медијатори (РЗМ) и дефинирање на стручен профил, работни задачи и опфат на теренски активности за РЗМ. Оваа активност е во склад со Националниот акционен план за здравство, во рамките на Декадата за социјална инклузија на Ромите 2005-2015 година.
- 4) Воведување на ромски здравствени медијатори во заедниците кадешто за тоа е утврдена потреба (согласно на здравствената статистика) според дефинирираниот стручен профил, работни задачи и опфат на теренски активности за РЗМ. Вработување на РЗМ во рамките на здравствениот систем, и тоа во првата година 15 РЗМ, а потоа најмалку 10 нови РЗМ на годишно ниво, се до достигнување на соодветна покриеност на населението со здравствени услуги и РЗМ.
- 5) Изработка на регистар на граѓански организации кои работат во сферата на здравствените политики и здравствената заштита.
- 6) Спроведување мерки за подобрување на достапноста до здравствени услуги преку ослободување од партиципацијата за сите здравствени услуги во примарната здравствена заштита за децата, и особено за децата - бездомници, децата на самохрани родители, децата корисници на социјална или друг вид помош од државата, деца кои живеат со ХИВ/СИДА или деца на родители кои живеат со ХИВ/СИДА, и децата на лица кои инјектираат дроги (ЛИД), зголемување на бројот на центри за ментално здравје на деца и млади. Како потписник на Конвенцијата за правата на детето, Република Македонија е обврзана да обезбеди еднаков пристап на сите деца до квалитетна здравствена заштита.
- 7) Спроведување мерки за подобрување на достапноста до здравствени услуги преку ослободување од партиципацијата за здравствените услуги во примарната здравствена заштита за лицата од ранливите групи, особено самохрани родители, корисници на социјална и друг вид помош од државата, лица кои живеат со ХИВ/СИДА и лица кои инјектираат дроги (ЛИД). Одредувањето на статусот на лицата кои ќе го добијат ова ослободување треба да биде преку нивно пријавување на статусот во надлежните институции.
- 8) Спроведување мерки за подобрување на достапноста до лекови од позитивната листа на лекови, и ослободување од партиципацијата за сите лекови од позитивната листа за децата - бездомници, децата на самохрани родители, децата корисници на социјална или друг вид помош од државата, деца кои живеат со ХИВ/СИДА или деца на родители кои живеат со ХИВ/СИДА, и децата на лица кои инјектираат дроги (ЛИД). Одредувањето на статусот на децата кои ќе го добијат ова ослободување треба да биде

- преку нивно пријавување во надлежните институции или со означување на посебната шифра на здравствената документација.
- 9) Спроведување мерки за подобрување на достапноста до лекови од позитивната листа на лекови, и ослободување од партиципацијата за сите лекови од позитивната листа за самохрани родители, корисници на социјална и друг вид помош од државата, лица кои живеат со ХИВ/СИДА и лица кои инјектираат дроги (ЛИД), лицата со ментална болест. Одредувањето на статусот на лицата кои ќе го добијат ова ослободување треба да биде преку нивно пријавување во надлежните институции или со означување на посебната шифра на здравствената документација.
 - 10) Воведување на заштитеното домување за лицата со хронични ментални болести и центри за превенција и третман на ЛИД.
 - 11) Јакнење на институционалниот капацитет преку создавање на нови служби за адекватна здравствена заштита на ранливите групи (децата и адолесцентите, жените, Ромите, лицата со ментална болест, инвалидизираните лица, лицата кои живеат со ХИВ/СИДА и лицата кои не се здравствено осигурани по ниеден основ).
 - 12) Вклучување на граѓанскиот сектор во обезбедување одредени здравствени услуги (преку вршење јавни овластувања кои може да ги довери соодветното министерство од областа во која дејствува, а во согласност со закон. Поради специфичноста на јавните овластувања, за нивно вршење од страна на здружение на граѓани законот предвидува низа општи услови. Во здравствениот сектор, постојат здравствени и не-здравствени услуги кои може да се пренесат во надлежност на здруженијата на граѓани (услуги на нега, подобрување на квалитетот на живот, помош на инвалидизирани лица, и слично).

Резултат 5: Унапредување на пристапот до здравствено осигурување на лицата без здравствено осигурување или соодветна лична документација

Согласно на приоритетите на Националниот развоен план 2008-2013 година, потребно е интегрирање на напорите за спроведување на владината мерка за проширување на пристапот до здравственото осигурување на лицата кои не се здравствено осигурани по ниеден основ, односно:

- 1) Ревидирање на законската регулатива во однос на потребната документација за остварување на правото на здравствено осигурување по основ на измените на Законот за здравствено осигурување (член 5, точка 15), заради поедноставување на постапката за остварување на правото.
- 2) Координирана интер-секторска соработка меѓу граѓанските организации и надлежните институции, во однос на идентификувањето и размената на информации за лицата кои немаат документација и заради тоа не можат да го остварат правото на здравствено осигурување.
- 3) Користење на системот за бесплатна правна помош за лицата кои можат да добијат здравствено осигурување по точка 15 од член 5 од Законот за здравствено осигурување.
- 4) Информирање на јавноста и целно информирање на ранливите групи (со граѓанскиот сектор) за постоењето на можноста за остварување на правото на здравствено осигурување за здравствено неосигурани лица.
- 5) Следење на состојбата со пристап до здравствено осигурување за лицата со нерегулиран статус и без соодветна лична документација.

Предуслови

1. Институционална поддршка и помош

За остварување на горенаведените активности и остварување на долгорочните приоритети на Стратегијата за социјална вклученост во сферата на здравствената заштита, потребно е организирање на **институционална поддршка**, која може да се оствари преку постоечките или

новоформирани институции. Покрај институциите на здравствениот систем на централно и локално ниво, кои имаат надлежност за реализирање на активностите и адресирање на проблемите и потребите на ранливите групи, потребно е и воведување нови форми на поддршка особено на локално ниво, односно во заедницата, за прифаќање, интеграција и ресоцијализација на одредени ранливи групи. Покрај постоечките форми на ресоцијализација и реинтеграција на овие групи, се цени дека постоечките капацитети не се доволни, а за одредени категории на ранливи групи со специфични проблеми (како што се зависниците), вакви капацитети воопшто и нема. Од таму во сферата на здравствената заштита и подобрувањето на здравјето на ранливите групи, се предвидува отворање на следните форми на институционална поддршка и поддршка во заедницата:

- 1) заштитно домување за лицата со проблеми во менталното здравје и ментален дисабилитет;
- 2) социјални клубови во заедницата за ресоцијализација на ранливите групи, со поддршка во нивното социјално ангажирање, едукација и други активности;
- 3) институции/центри за згрижување и помош на лицата кои инјектираат дроги или се зависници од друг вид супстанции кои предизвикуваат зависност. Овие институции/центри треба да бидат лоцирани во заедницата, со цел побрза и поуспешна реинтеграција и ресоцијализација на ранливата група;
- 4) зголемување на бројот на дневни центри за ментално здравје, со поддршка во нивниот општествен ангажман и едукација.

Исто така, интер-секторските прашања поврзани со родовата, етничката и социјалната припадност треба да имаат особен акцент во рамки на оваа стратегија како комплекс прашања кои се во тесна релација со здравјето и институционалната поддршка и помош.

2. Социјална вклученост во здравствената заштита

Приоритетите во делот на здравствената заштита ќе се постигнуваат со континуирана и квалитетна реализација на напред наведените мерки и активности, како и со нормативни акти и уредување на конкретните права, обврски и одговорности на сите вклучени во процесот на нивна примена. Основни предуслови за примената на секој нормативен акт се:

- 1) информирање на широката и стручната јавност за неговото влегување во сила и значењето на одредбите што ги содржи, при што не е доволно само едноставното објавување во Службениот весник на Република Македонија, кој е само формално достапен до сите.
- 2) обука на субјектите кои се задолжени за примена на прописот, вклучително и соодветно информирање и запознавање на јавноста.
- 3) обука на органите за надзор над примена на прописот и
- 4) функционирање на системите за заштита на правата, воспоставени со правниот систем во Република Македонија (што вклучува институции надвор од здравствениот систем: судство, народен правобранител и сл.)

Подрачје 6: Долготрајна нега

Состојбите во однос на пристапот и квалитетот на услугите за долготрајна нега во земјата укажуваат на низа проблеми и предизвици кои бараат внимание. Како најважни бариери во однос на пристапот до социјалните и здравствените услуги се: недостаток на информации за постоечките услуги, неинформираност на граѓаните за нивните права, физичката оддалеченост од постоечките социјални и здравствени центри и институции која посебно ги афектира жителите на руралните средини итн.

При тоа, во стратегијата се опфатени мерки како за институционална така и вонинституционална заштита.

Специфична стратешка цел

Да се обезбеди универзален пристап на квалитетни услуги за долготрајна нега на социјално ранливите и исклучени групи преку развивање на одржлив систем на финансирање согласно стандардите и практиките на ЕУ.

Подцели:

1. Да се овозможи еднаков и адекватен пристап на услуги за долготрајна нега (ДН) за сите граѓани, а посебно за социјално исклучените и ранливи групи
2. Да се подобри квалитетот на институционалните и вонинституционалните услуги за долготрајна нега особено на услугите кои се пружаат на социјално исклучените и ранливи групи
3. Одржливост на системот за долготрајна нега осигурани врз основа на диверзификација на тип и начин на давање долготрајна нега и на системите на нејзино финансирање

Резултати

За постигнување на оваа цел во долготрајната нега, треба да се постигнат следните резултати:

- (1.1) Создавање на услови за еднаков пристап на услуги за долготрајна нега преку креирање на законски рамки и проценка на потребите на корисниците
- (1.2) Подобрување на физичките и инфраструктурни услови за долготрајна нега и едукативното ниво на професионалните кадри во установите за долготрајна нега согласно националните стандарди
- (1.3) Зголемен пристап до услуги за долготрајна нега преку ефикасна децентрализација на истите и промоција на јавно - приватно партнерство
- (2.1) Создавање на систем за стандардизација и обучен кадар за долготрајна нега
- (2.2) Да се промовира и зајакне вонинституционалната форма на долготрајна нега и промовирање на правото на избор преку јавни кампањи
- (3.1) Создавање на одржлив финансиски систем со мерки за обезбедување на сигурни средства за одржливост на моделот за долготрајна нега

Мерки

Резултат 1.1: Создавање на услови за еднаков пристап на услуги за долготрајна нега преку креирање на законски рамки и проценка на потребите на корисниците

Унапредени и усогласени законски регулативи

1. Изготвување на измени и интервенции во законите за: Социјална заштита, Здравствена заштита, Законот за Образование, Закон за прекршоци⁵⁶ со што би се овозможил пристап за долготрајна нега
2. Донесување на нови подзаконски акти за основање на сервиси за долготрајна нега

Матрирање и проценка на потребите на групите од долготрајна нега

1. Истражувања и припреми на локално ниво за потребите од долготрајна нега и дефинирање на социјално исклучените групи
2. Изготвување на локални акциони планови за развивање на долготрајната нега
3. Воведување на унифициран систем за развивање на сервиси и услуги за долготрајна нега

Резултат 1.2: Подобрување на физичките и инфраструктурни услови за долготрајна нега и едукативното ниво на професионалните кадри во установите за долготрајна нега согласно националните стандарди

Подигнување на капацитетите на институциите и сите актери одговорни за долготрајна нега

1. Зголемување на бројот на домовите за стари и изнемоштени лица согласно потребите на локално ниво
2. Техничка опременост и пристапност на институциите и домовите за долготрајна нега
3. Едукација и сензибилизација на актерите (локалната власт, сервис провајдерите) кои ќе бидат директно вклучени во обезбедувањето на услуги за долготрајна нега
4. Доквалификација и сензибилизација на човековите ресурси и тимовите за долготрајна нега за родова еднаквост
5. Развивање на национална програма за рехабилитација која ќе биде достапна за сите лица со попреченост сразмерно нивните потреби

Резултат 1.3: Зголемен пристап до услуги за долготрајна нега преку ефикасна децентрализација на истите и промоција на јавно-приватно партнерство

Механизми на координација и препраќање (referral method)

1. Протокол за соработка на национално и локално ниво
2. Зајакнување на капацитетите на единиците за локалната самоуправа преку основање на одделенија за социјална инклузија
3. Обука на засегнатите субјекти во користење на механизмите на локално ниво
4. Формирање на унифициран електронски систем за следење и користење на повратни информации за поддршка на моделот на долготрајна нега на локално ниво
5. Вклучување на приватниот сектор преку јавно-приватно партнерство за креирање на нови и иновативни модели за долготрајна нега во соработка со локалните заедници

Воспоставен механизам на имплементација на моделот за долготрајна нега

1. Основање на координативно тело со мултидисциплинарен состав и пристап за имплементација и следење на моделот за долготрајна нега
2. Изготвување и давање препораки за идни планови

Резултат 2.1: Создавање на систем за стандардизација и обучен кадар за долготрајна нега

Стандардизација на квалитетот на услугите за долготрајна нега

1. Воспоставување на нормативни стандарди и подзаконски акти за долготрајна нега во институции и во домашни услови
2. Воспоставување на регулаторни механизми за акредитација, лиценцирање, мониторинг и евалуација на услугите
3. Воспоставување на стандарди и добри практики за професионална етика за обезбедувачите на услугите и систем на надзор

⁵⁶ Граѓаните кои направиле казнено дело од полесен вид да го компензираат во давањето на услуги во ДН (волонтирање во некои од формите за ДН)

4. Мониторинг на задоволството на корисниците на услуги на долготрајна нега во институции и во домашни услови
5. Транспарентност на извештаите од користењето на услуги за долготрајна нега

Градење на капацитетите на човекови ресурси инволвирани во долготрајна нега

1. Преквалификација и обука на човековите ресурси за давање на услуги за долготрајна нега (членови на семејства, волонтери, млади) во институции и вонинституции
2. Едукација на лицата на кои им е потребна долготрајна нега и лицата кои се изложени на ризик од долготрајна нега за здрави животни стилови, преку активно вклучување во решавање на проблеми, нивно вклучување во разни превентивни програми и навремено испуштање од болница, потребата од услугите за долготрајна нега ќе бидат намалени за кратко време
3. Обука на професионалниот кадар за долготрајна нега кои би давале услуги во институции
4. Вовед на моделот за долготрајна нега во наставните програми (курукулум-ите) за средно и високо образование
5. Промовирање и имплементација на родовиот концепт

Резултат 2.2. Да се промовира и зајакне вонинституционалната форма на долготрајна нега и промовирање на правото на избор преку јавни кампањи

Зајакнување на вонинституционалната форма на долготрајна нега

1. Зајакнување на преземените активности на патронажните служби и домашната посета преку интердисциплинарен пристап
2. Развивање на мрежа и акредитирани програми на алтернативни сервиси и услуги во домашни услови која ќе биде достапна во руралните средини
3. Зголемување на мобилни тимови за палијативна грижа со интердисциплинарен пристап
4. Специјална обука за загрижувачките семејства за палијативна грижа
5. Зајакнување на постоечките форми на вонинституционална заштита (отворање на 3-4 дневни центри за стари лица, формирање на 7 мали групни домови за лица со попреченост)

Подигнување на јавната свест за пристап до услугите и не-дискриминација по сите основи

1. Зголемена информираност на јавноста за социјалните услуги, како предуслов за интеграција на социјално исклучените групи во општеството
2. Кампањи за подигнување на јавната свест кај населението за долготрајна нега потреби
3. Едукација на младите за односот кон социјалните исклучени групи
4. Обезбедување и промовирање на правото на избор за видовите на долготрајна нега на корисниците на услуги
5. Промовирање на родовиот концепт во долготрајна нега и намалување на двојната дискриминација кај лицата кои користат услуги на долготрајна нега

Резултат 3.1: Создавање на одржлив финансиски систем со мерки за:

Обезбедување на сигурни средства за одржливост на моделот за долготрајна нега

1. Донесување на правилник за стандарди и услуги
2. Промовирање и развивање на моделот јавно - приватно партнерство
3. Дефинирање на цена на чинење во зависност од видот на услугата
4. Донесување на законско решение за правилно финансирање за долготрајна нега
5. Предлог за издвојување на 1% од БДП за користење на услуги за долготрајна нега
6. Мерки за издвојување на одредени средства од столбовите за пензиско и инвалидско осигурување
7. Партиципација/кофинансирање на услугите од корисниците во зависност од нивните приходи, степенот на ризик
8. Додавање на услугата за нега од друго лице во моделот за долготрајна нега
9. Изготвување на годишен финансиски план од носителот на услугите

Предуслови

Првата цел (1) ќе се исполни со преземање на законски мерки и акти со кои ќе се овозможи еднаков пристап на услугите за долготрајна нега за социјално исклучените и ранливи групи, со промовирање на деинституционализација на услугите и обезбедување на помош во домашни услови и установите за институционална заштита. Ќе се преземат мерки и напори да се за развие програма за децентрализација на услугите за долготрајна нега на локално ниво и подобрување на физичките и инфраструктурите услови за долготрајна нега во соработка со единиците за локална самоуправа и ЦСР.

Втората цел (2) ќе се исполни со преземање на мерки за стандардизирани програми и сервиси, едукација на професионалците и членовите од семејствата кои ќе даваат услуги на долготрајна нега. Напорите и мерките ќе се стремат кон услугите кои се даваат во домовите да се подобрат преку партнерство и координација со јавните институции директно вклучени во долготрајна нега. Оваа цел бара и мерки за подигнување на јавната свест кај населението за промовирање на моделот за долготрајна нега и правото на избор за користење на услугите за долготрајна нега.

Третата цел (3) е насочена кон развивање и промовирање на одржлив финансиски модел за долготрајна нега, да се развие јавно - приватното партнерство, концесионерство пред се за домовите за старите лица над 65 години и хронично болните лица во соработка со единиците за локална самоуправа. Исто така како битен модел ќе се промовираат алтернативните програми и услуги за долготрајна нега во соработка со НВО, религиозни организации, поединци, ЦСР, локалните заедници и сл.

Подрачје 7: Образование

Законската регулатива на Република Македонија нуди добра основа за подобрување на социјалната инклузија преку образованието. Одпочнати се и бројни процеси кои треба да овозможат градење стратегии и воспоставување механизми за користење на образованието во бараната насока. Дел од тие процеси ќе можат да се препознаат во препораките кои следат, што не би требало да ги прави препораките излишни, туку само да ја нагласи важноста на веќе започнатите заложби на општеството кон подобрување на неговата инклузивност.

Специфична стратешка цел

Да се обезбеди целосен опфат на учениците во основното образование, да се обезбеди целосен опфат на учениците во средното образование, да се подигне нивото на писменост на населението, да се подигне нивото на образование на населението, и образовниот систем да се прилагоди на потребите на пазарот на трудот

Резултати

За постигнување на оваа цел во образованието, треба да се постигнат следните резултати:

(1.1) Сите ученици од соодветната возраст се запишани во осноно училиште и го завршат основното образование.

(1.2) Наставните програми (курикулумите) и учебниците се прилагодени на потребите на децата со посебни образовни потреби

(1.3) Работата на наставниците со децата со посебни образовни потреби е унапредена

(2) Сите ученици се запишуваат во средно училиште веднаш по завршување на основното и го завршат средното образование:

(3) Намален е процентот на неписмено население и зголемена е реалната писменост преку оспособување на учениците за читање и пишување со разбирање

(4) Зголемен е процентот на завршени средношколци кои се запишуваат на високообразовните институции и се стекнуваат со диплома за завршено високо образование

(5) Обезбедени се услови за поврзување на средното образование и образованието на возрасните со пазарот на трудот

(6) Обезбедени се правата на сите етнички заедници во еден итегративен образовен систем со цел поддржување на развитокот на едно кохерентно општество.

Мерки

Резултат 1.1: Сите ученици од соодветната возраст се запишани во осноно училиште и го завршат основното образование:

а. Општи мерки

- 1) Доследна примена на законските барања за определување на реонот што му припаѓа на секое училиште и обезбедување списоци на ученици на соодветната возраст што треба да бидат запишани во дадено основно училиштето според реонот во кој припаѓаат
- 2) Следење колку од децата се запишани и одат во секое одделно училиште, без оглед на тоа дали го посетуваат училиштето од својот или од друг регион
- 3) Фокусирање на мерки за стимулирање на запишувањето и редовното посетување на училиштето и избегнување мерки со кои се санкционира незапишувањето и непосетувањето

б. Посебни мерки за децата со пречки во развојот

- 1) Евидентирање на бројот на децата со пречки во развојот во пописот на населението

- 2) Евидентирање на децата со пречки во развојот преку обезбедување соработка меѓу општината, здравствените и социјалните установи
- 3) Обезбедување функционална класификација на децата со пречки во развојот (што можат да прават), наместо фокусирање единствено на дефицитите во нивните способности (какви „оштетувања“ имаат), за да може соодветно да се определи можноста за нивно вклучување во редовната настава
- 4) Вклучување на децата со пречки во развојот во специјалните паралелки и училишта само тогаш кога е тоа од најдобар интерес на детето (неопходно за неговиот севкупен развој)
- 5) Прилагодување на инфраструктурата на редовните основни училишта на потребите на децата со пречки во телесниот развој, кои вклучуваат и внатрешни интервенции, а не само вградување на пристапни рампи
- 6) Обезбедување дополнителни финансиски и кадровски бенифиции за редовните основни училишта што запишуваат деца со пречки во развојот
- 7) Подготовка на посебни програми за основно образование на деца кои на 11-12 години не се опфатени во основното училиште, за да не чекаат до 15 години за да се вклучат во образованието за возрасни

в. Посебни мерки за децата Роми

- 1) Обезбедување финансиски средства за задолжително вклучување на децата Роми и децата од другите социјално загрозувани семејства во јавните предшколски установи
- 2) Дodelување парична помош на социјално загрозуваните семејства под услов да исполнуваат определени критериуми во врска со образованието на нивните деца (условни парични трансфери)
- 3) Обезбедување дополнителни финансиски и кадровски бенифиции за основните училишта со значителен број деца Роми
- 4) Зголемување на квотите за запишување и обезбедување стипендии за студирање на Роми на наставничките факултети, особено на оние што подготвуваат одделенски наставници и воспитувачи
- 5) Воведување задолжителна дополнителна настава во текот на целата учебна година за сите ученици што имаат проблеми во совладување на наставниот материјал
- 6) Вклучување на невладиниот сектор во активности за подигање на потребата на родителите Роми за образование на нивните деца со посебен акцент за вклучување на девојчињата во образовниот процес

Резултат 1.2: Наставните програми (курикулумите) и учебниците се прилагодени на потребите на децата со посебни образовни потреби

Прилагодување на методиката на совладување на јазикот на наставата на потребите на децата Роми чиј мајчин јазик е ромскиот

- 1) Обезбедување мултикултурен пристап во учебниците и наставните материјали, преку вклучување содржини за историјата, културата и традицијата на Ромите што ги отсликуваат во позитивно светло
- 2) Обезбедување присуство на ликови и слики на деца со пречки во развојот на учебниците и наставните материјали.

Резултат 1.3: Работата на наставниците со децата со посебни образовни потреби е унапредена

- 1) Оспособувањето на постоечките и идните наставници да можат да ја прилагодат наставата на потребите на децата со различни способности (и особено со посебни образовни потреби), од различно социјално потекло и од различна културна припадност и да ги препознаваат предрасудите што се манифестираат кон децата со пречки во развојот и децата Роми во училишната средина и да се борат против нив

- 2) Обезбедување континуирана едукација на наставниот кадар за подигање на свеста за родовата и етничката рамноправност и елиминирање на родовите и етничките стереотипи и предрасуди од наставниот процес
- 3) Формирање ресурсен центар од стручни лица (на ниво на општина) за работа со деца со посебни потреби што ќе соработува со наставниците кои работат со деца со посебни образовни потреби во редовната настава
- 4) Воведување систем на ментори - наставници и соученици - татори во работата со децата со посебни образовни потреби
- 5) Развивање систем за мониторирање на работата на наставниците, за да се обезбеди напредок во постигањата на децата со посебни образовни потреби, но и да се спречи можноста за манифестирање на секаков облик на предрасуди кон децата што се подложни на тоа
- 6) Обезбедување предност за вработување наставници Роми во училиштата во кои значителен процент од учениците се припадници на ромската заедница

Резултат 2: Сите ученици се запишуваат во средно училиште веднаш по завршување на основното и го завршат средното образование:

а. Општи мерки

- 1) Проширување и реструктурирање на мрежата на средни училишта на начин кој ќе ја приближи на потребите на учениците на локално ниво, со што на учениците ќе им се понуди поголема можност за избор на средното училиште што ќе биде поблиску до нивниот дом
- 2) Обезбедување механизми за следење колку од децата што завршиле основно образование се запишуваат во средно училиште
- 3) Обезбедување компатибилност на наставните планови и програми од еден до друг вид средно училиште за да се обезбеди хоризонтална мобилност на учениците

б. Посебни мерки за децата од ранливите категории

- 1) Прилагодување на инфраструктурата на редовните средни училишта на потребите на децата со пречки во телесниот развој, кои вклучуваат и внатрешни интервенции, а не само вградување на пристапни рампи
- 2) Проширување на бројот на струките што се нудат во специјалните средни училишта за децата со пречки во развојот
- 3) Обезбедување привилегии при вработувањето на децата со пречки во развојот по завршувањето на средното училиште
- 4) Доделување парична помош на социјално загрозените семејства под услов да исполнуваат определени критериуми во врска со образованието на нивните деца (условни парични трансфери)
- 5) Обезбедување дополнителни финансиски и кадровски бенефиции за средните училишта со значителен број деца Роми
- 6) Воведување задолжителна дополнителна настава во текот на целата учебна година за сите ученици што имаат проблеми во совладување на наставниот материјал
- 7) Вклучување на невладиниот сектор и координирање на нивните активности насочени кон подигање на потребата на родителите Роми, Албанци и Турци за образование на нивните женски деца

Резултат 3: Намален е процентот на неписмено население и зголемена е реалната писменост преку оспособување на учениците за читање и пишување со разбирање

- 1) Засилување на дејноста на институциите, установите и невладиниот сектор вклучен во образование на возрасните во спроведување програми за базично описменување на оние делови од населението што останале без формално образование или не успеале да го завршат основното.

- 2) Зголемен опфат и намалување на стапката на осипување на девојчињата од образовниот систем особено од руралните средини и етничките заедници
- 3) Подигање на квалитетот на образованието по мајчините јазици, со користење пристап кој ќе биде ориентиран кон стекнување вештини за читање и пишување со разбирање.
- 4) Воведување стандардизирани тестирања на национално ниво на крајот од секој циклус на основното образование што ќе овозможат секое училиште да следи колку успеало да ги постигне предвидените наставни цели поврзани со реалното описменување на учениците.
- 5) Обезбедување меѓународно споредливи мерки на стапката на писменост на населението

Резултат 4: Зголемен е процентот на завршени средношколци кои се запишуваат на високообразовните институции и се стекнуваат со диплома за завршено високо образование

- 1) Преземање на сите претходно наведени мерки за зголемување на опфатот во средното образование
- 2) Отстранувањето на родовите и етничките стереотипи во учебниците и наставните материјали за основно и средно образование и воведување наставни содржини за родова и етничка еднаквост
- 3) Обезбедување финансиска поддршка (во вид на стипендии, бесплатно сместување во студентски домови и сл.) за завршените средношколци од социјално загрозените семејства, кои постигнале висок успех и продолжуваат редовно да студираат
- 4) Прилагодување на инфраструктурата на факултетите на потребите на младите со пречки во телесниот развој
- 5) Усогласување на законската регулатива од областа на образованието со одредбите од Законот за еднакви можности на жените и мажите

Резултат 5: Обезбедени се услови за поврзување на средното образование и образованието на возрасните со пазарот на трудот

- 1) Реформирање на средното стручно образование во правец на обезбедување доволно можности за брзо и ефикасно оспособување на учениците за практични занимања согласно европските трендови
- 2) Воведување механизми за следење на образовните потреби на пазарот на трудот
- 3) Прилагодување на наставните планови на потребите на пазарот на труд
- 4) Воведување на нови образовни профили
- 5) Воведување успешни механизми за соработка со компании и вработувачи.
- 6) Развивање програми за преквалификација и доквалификација прилагодени на различните целни групи, согласно потребите на пазарот на трудот
- 7) Ширење на мрежата на лиценцирани организации или индивидуи кои можат да спроведуваат преквалификација и доквалификација на возрасните согласно потребите на пазарот на трудот и следење на нивната работа.
- 8) Обезбедување сертификатите добиени по завршена преквалификација или доквалификација да бидат конкурентни на пазарот на трудот.

Резултат 6: Обезбедени се правата на сите етнички заедници во еден инегративен образовен систем со цел поддржување на развитокот на едно кохерентно општество

- 1) Превземање на активности за намалување на поделбите по етничка основа на сите ниво на образовниот систем, вклучувајќи ги и административните структури
- 2) Организирање на воннаставни активности за учениците за подобро разбирање и запознавање на јазиците, културата, обичаите, а се со цел подигнување на свеста дека интегративниот образовен систем е клучен елемент за едно кохерентно мулти – етничко општество.

Подрачје 8: Социјална заштита

Целите и политиките во однос на социјалната заштита се сметаат како едени од најважните приоритети на Владата на Република Македонија. Еден дел од тие мерки е вклучен во системот на социјална заштита при што се присутни елементи на превенција, вонинституционала и институционална заштита и видови на социјална помош од социјална заштита.

Специфична стратешка цел

Оформување на систем на социјална заштита на најсиромашните граѓани, обезбедување пристапи кон вонинституционални и институционални форми на заштита и зајакнување на капацитетите на системот на социјална заштита.

Резултати

За постигнување на оваа цел во социјалната заштита, треба да се постигнат следните резултати:

- (1) Заштита на најсиромашните граѓани
- (2) Обезбедување пристапи кон вонинституционални и институционални форми на заштита
- (3) Зајакнување на системот на социјална заштита

Мерки

Резултат 1. Заштита на најсиромашните граѓани:

- 1) Утврдување на линијата на сиромаштија во Република Македонија во согласност со достигнатиот степен на економски развој и реалните можности на државата;
- 2) Обезбедување на егзистенцијален минимум за повеќе детни семејства;
- 3) Се очекува бројот на лица кои немаат остварено право на пензија по основ на работен стаж, да се зголеми во најблиска иднина и тоа пред се како резултат на долгите стечајни постапки и нередовните и несоодветни регулирања на обврската, пред воведувањето на цела плата, од страна на работодавците, да уплаќаат во фондот за пензиско осигурување. Затоа, се предлага овие стари лица да бидат вклучени во системот на социјална заштита и за нив да се обезбеди социјална парична помош на ниво на минимум на социјална егзистенција во Република Македонија
- 4) За старото население се предлага намалување или укинување на партиципацијата за лекови и здравствени услуги, посебно за оние лица кои се над 70 годишна возраст и имаат супстандардна пензија; проширување на позитивната листа на лекови и обезбедување доволно количини на лекови од позитивната листа во аптеките, како и друг вид на директна помош
- 5) Во рамки на постојниот форми на заштита за бездомници треба да се обезбедат простории за привремен прием на акутно болни бездомни лица.
- 6) Оформување на фонд за поддршка на еднородителски семејства;
- 7) Треба да продолжат напорите кои ги вложува државата за активно вклучување на самохраните родители и припадниците на етничките заедници на пазарот на трудот, со градење на политика на позитивна дискриминација, почитувајќи ги условите и критериумите квалитет при нивното вклучување, преку активните мерки за вработување.
- 8) Ревизија и измена на законските одредби кои се рестриктивни за добивање социјална парична помош на самохраните родители.
- 9) Да се обезбеди социјална парична помош за подмирување на основните режиски трошоци (струја и вода) за еднородителските семејства кои оstarуваат минимални приходи

Резултат 2. Обезбедување пристапи кон вонинституционални и институционални форми на заштита:

- 1) Унапредување на меѓусекторска соработка во заштитата на децата;
- 2) Водеење континуирана кампања за исполнување на обврската да се пријават децата по раѓањето, затоа што е тоа основа за тие да ги стекнат правата предвидени во Конвенцијата.;
- 3) Посебни мерки на заштита и третман на деца и жени, жртви на семејно насилство;
- 4) Континуирана заштита и третман за деца и жени жртви на сексуално насилство;
- 5) Креирање на социјално заштитни програми специфично насочени кон помош и поддршка на деца кои злоупотребуваат дрога.;
- 6) Дополнување на Законот за локална самоуправа со одредба за обезбедување на грижа за старите лица (пр. отварање на мали дневни центри за стари лица);
- 7) Обезбедување на патронажна служба за помош и нега на стари лица во нивниот дом.
- 8) Воведување на социјална карта на ризичните групи на ниво на заедница
- 9) Освен постоечките сервиси за заштита на семејство на ниво на заедница се предлага развој на мали групни домови и советувалишта за родители
- 10) Отварање на советувалиште за сторители на семејно насилство и засолништа за жртви на семејно насилство од различен пол и различни возрасни групи (засега има само за жени со деца).
- 11) Зајакнување на пристапот и координираноста на сервисите за ресоцијализација, реинтеграција и економско јакнење на жртви на семејно насилство и трговија со луѓе
- 12) Превентивните активности и услуги во однос на злоупотреба на дроги и други психотропни супстанции,
- 13) Посебна поддршка на лица со инвалидитет со помош на лични асистенти, се однесува на програми за вработување и оспособување.

Резултат 3. Зајакнување на системот на социјална заштита

- 1) Издвојување на профилот теренски социјален работник, чија задача ќе биде насочена кон унапредување на положбата на поединците и нивните семејства во рамките на урбаните и рурални квартали на сиромаштво.
- 2) Градење на капацитети врз основа на принципите на стручност и компетентност треба да биде основен начин за обезбедување на соодветен кадар во државните институции на локално и државно ниво.
- 3) Вработување на социјални работници во психолошко-педагошките служби во основните и средните училишта (оваа активност е предвидена со измените во Законот за основно образование од август 2008 година, но заради отсуство на финансиски средства не е започната во пракса.
- 4) Потребна е ревизија на законската регулатива заради утврдување и отстранување на рестриктивни законски одредби кои го ограничуваат правото на социјална заштита и помош за самохраните родители, особено мајки.
- 5) Родова сензибилизација и зајакнување на капацитетите на агенциите за вработување како и сервисите за социјална заштита
- 6) Се забележува недостиг од механизам за осмислување на супервизорска служба за помош на социјалните институции. (ЈУ Завод за социјални дејности треба да подготви соодветна методологија)
- 7) Исто така, постои недостиг на блиска соработка со други владини тела вклучени во процесот на испорака на услуги (Министерство за здравство и Министерство за образование). Во плуралната заштита не постои општа стратегија и политика за развој на модели на партнерство помеѓу невладиниот сектор и државата.

Подрачје 9: Транспорт

Социјалната исклученост во областа на транспортот на засегнатите сегменти од популацијата се рефлектира повеќедимензионално: просторно, временски, финансиски и персонално, како лична/физиолошка или психолошка неможност или страв од користење одредено транспортно средство. При тоа се издвојуваат три големи социјални категории кои можат да се сметаат за социјално исклучени во транспортот: сиромашните, лицата со посебни потреби, и лицата кои живеат во оддалечени региони. Пристапноста и мобилноста исто така се застапени во Националната транспортна стратегија на Република Македонија.

Специфична стратешка цел

Намалување на нееднаквоста во обезбедувањето на транспортот – во смисла на пристап кон самиот транспортен систем, со истовремено зголемување на квалитетот на услугите обезбедени од истиот.

Резултати

За постигнување на оваа цел во транспортот, треба да се постигнат следните резултати:

- (1) Унапредување на организацијата на транспортните системи, вклучувајќи унапредување на квалитетот и квантитетот на јавните транспортни услуги за социјално исклучените групи во транспортот
- (2) Унапредување на пристапноста на транспортните системи

Мерки

Резултат 1. Унапредување на организацијата на транспортните системи, вклучувајќи унапредување на квалитетот и квантитетот на јавните транспортни услуги за социјално исклучените групи во транспортот

- 1) Обезбедување јавен транспорт или субвенциониран приватен транспорт во оддалечените региони,
- 2) Развивање системи за повластено користење на јавниот транспорт, вклучувајќи унапредување на бенефициите за лицата со инвалидност во патниот сообраќај кои произлегуваат од важечките подзаконски акти за начинот на обезбедување на непречен пристап, движење, престој и работа на лицата со инвалидност до и во градбите.
- 3) Развивање специјализирани јавни служби за транспорт на лица со посебни потреби,
- 4) Плаќање најниска можна цена во јавниот транспортен сектор, која можат да си ја дозволат сите социјални категории.

Резултат 2. Унапредување на пристапноста на транспортните системи

- 1) Инвестиции во надминување на физичките бариери при транспортот и користењето транспортни средства, за лицата со посебни потреби и старите лица;
- 2) Реалокација на обезбедувачите на јавни добра и услуги до кои би можело да се стигне без специјализиран транспорт.

Подрачје 10: Комуникации

Немањето пристап до информациско-комуникациските технологии ги оневозможува технолошки сиромашните да учествуваат во општествените активности, а репродуцира и каскадно влијание на исклучените лица бидејќи населението кое е информациски сиромашно станува уште посиромашно, бидејќи владините тела, организациите во заедницата и деловните субјекти поместуваат се поголем дел од сопствените ресурси од вообичаените канали за комуникација на Интернет. Информациската нееднаквост и сродните елементи на социјална исклученост најчесто се ставаат во релација со јазот меѓу различните сегменти на општеството кои имаат пристап до било која ИКТ или медиум - и оние кои ова го немаат.

Специфична стратешка цел

Остварување на *Информациско општество за сите*, односно широко и ефективно учество во заедницата со помош на информациските и комуникациските технологии за категориите кои се сметаат социјално исклучени во оваа област - пред се лицата со ниски приходи, а потоа и три социјални групи кои најчесто се идентификувани како ризични во смисла на исклученост од информациското општество, без оглед на нивото на сиромаштија: постарите лица, руралното население - поради несоодветноста на комуникациската инфраструктура која им е на располагање и лицата од ниските образовни групи.

Резултати

- (1) Унапредена пристапност кон компјутерски посредуваните комуникации, изразен како редовен пристап до Интернет од дома, работното место или јавна локација,
- (2) Унапреден квалитетот на користење на потенцијалот на компјутерски посредуваните комуникации од специфичните социјални категории, изразен преку искористување на нивната информативна, комуникациска, дистрибутивна и трансакциска функција.

Мерки

Притоа, надминувањето на социјалната исклученост во комуникациите сè повеќе се третира како значајно човеково право и истото претпоставува преиспитување на методот на мерење на едноставниот пристап до комуникациските технологии. Во оваа смисла новиот фокус, а согласно со тоа и новите стратешки мерки за социјално вклучување во оваа област, треба да се поместат кон:

Резултат 1: Унапредена пристапност кон компјутерски посредуваните комуникации

- 1) Преориентација од квантитетот кон квалитетот на пристапот, вклучувајќи:
 - а. Доследно спроведување на Стратегијата и акциониот план за развој на следна генерација широкопојасен Интернет, особено за руралните и оддалечени подрачја и неразвиените области преку поставување соодветна инфраструктура,
 - б. Развивање, техничка стандардизација и стимулирање на употребата на дополнителни комерцијални (електронска трговија и сл.) и јавни (електронска влада и сл.) компјутерски посредувани услуги.

Резултат 2: Унапреден квалитетот на користење на потенцијалот на компјутерски посредуваните комуникации

- 1) Унапредување на квалитетот на користењето, преку понуда на континуирана, евтина или бесплатна обука за користење на потенцијалот на компјутерски посредуваните комуникации за ранливите групи, со:

- а. Хоризонтална и вертикална интеграција на обука за користење на ИКТ во програмите на јавниот образовен систем,
 - б. Развој на образовни емисии на јавните програмски сервиси (МРТВ, локални радио и ТВ станици),
 - в. Специјализирани програми за возрасни/стари лица.
- 2) Развивање квалитетна локализирана содржина преку стимулирање на продукција на содржини на јазиците на сите етнички заедници кои се говорат во земјата, од јавниот, приватниот/деловниот и граѓанскиот сектор, со посебно внимание на:
 - а. Портали за лица категоризирани како социјално исклучени, со содржини кои вклучуваат новости, документи, услуги, вработување, прашања/одговори, дискусииони форуми и сл.
 - б. Развивање и афирмација на домашна терминологија – надградба на поимникот на македонски зборови од областа на информатичката технологија.

Подрачје 11: Домување

Социјална исклученост во домувањето претставува комплексен социјален феномен во силна корелација со останатите форми на социјална маргинализација. Трите основни бариери кон пристојното домување - економската, културната и правната - истовремено се во релација со лицата кои по овој основ се соочуваат со социјална исклученост, но и со локалитетите за живеење кои се маргинализирани заради определен сплет на социјални околности. Најчесто се пројавува како супстандардно или сиромашно домување, вклучувајќи немање пристап до извори на финансирање за унапредување на условите на домување, или како правна несигурност, главно поврзана со големиот број нелегални градби во земјата.

Специфична стратешка цел

Постигнување стандардизирани и хармонични услови на домување за категориите на граѓани кои се сметаат социјално исклучени во домувањето: деца без родители или родителска грижа, корисници на социјална и постојана парична помош, инвалидни лица и лица на кои им е потребна помош и грижа од други лица, лица припадници на Ромската заедница социјално загрозени⁵⁷ и самохрани родители со малолетни деца.

Резултати

- (1) Намален степен на супстандардни услови на домување, изразен преку недостаток на комунални приклучоци и друга инфраструктура, или неквалитетна и небезбедна конструкција;
- (2) Намален степен на пренаселеност на домот, изразен во потпросечна корисна станбена површина по член на домаќинството,
- (3) Сузбиена просторна сегрегација на етнички или други видови заедници, како последица на постоечки културни и социјални матрици,
- (4) Намален ризик од загуба на станарскиот статус заради правна несигурност, како резултат на промена или доследно спроведување на регулативата од областа на градбата и областа на просторното и урбанистичко планирање.
- (5) Интегрално спроведување на компонентите на Акциониот план за спроведување на Стратегијата за домување на Република Македонија (2007-2012) кои ги засегаат ранливите групи

Мерки

За унапредување на социјалното вклучување во домувањето, **мерките** во ова област треба да вклучуваат:

Резултат 1: Намален степен на супстандардни услови на домување

Резултат 2: Намален степен на пренаселеност на домот

Резултат 3: Сузбиена просторна сегрегација на етнички или други видови на заедници

- 1) Прецизно дефинирање и распределба на актерите, улогите и одговорности во секторот на социјално домување, со вклучување на локалната јавна администрација, невладиниот и деловниот сектор;
- 2) Дефинирање претпоставки, механизми и институции за капитално финансирање на социјалното домување до степен на развиен социјален станбен фонд, кој ќе вклучи буџетски/фискални механизми и носители, како и социјално мотивирани инвеститори, вклучувајќи јавно-приватни партнерства;

⁵⁷ Заедно со сиромашните, социјална група кај која се евидентирани најлошите примери на супстандардно домување во Македонија, е ромската етничка заедница.

- 3) Формирање и дефинирање на права и одговорности на регулаторно тело за социјално домување;
- 4) Препознавање, односно лиценцирање на обезбедувачи на услуги на социјално домување, вклучувајќи го управувањето и одржувањето на социјалниот станбен фонд, со посебно дефинирани видови на услуги и стандарди за минимум квалитет на социјалното домување;

Резултат 4: Намален ризик од загуба на станарскиот статус

- 1) Дефинирање на кредибилна и транспарентна постапка за стекнување и губење на правата на социјално домување.

Резултат 5: Интегрално спроведување на компонентите на Акциониот план за спроведување на Стратегијата за домување на Република Македонија (2007-2012)

- 1) Утврдување правна рамка за легализација на бесправно изградените објекти,
- 2) Утврдување правна рамка на социјално домување,
- 3) Утврдување на стандарди и нормативи за соодветно и минимално домување,
- 4) Иницирање на Фонд за станбена изградба, вклучувајќи програми за изградба на станови со средства од фондот за станбена изградба,
- 5) Законско поттикнување на станбено штедење што треба да доведе до вклучување на непрофитните и нископрофитните станбени организации во сферата на домувањето,
- 6) Воспоставување системи и механизми за станбено финансирање, особено преку на стимулативни фискални инструменти во даночната регулатива,
- 7) Развивање на концепти и модели за социјално домување и домување на ранливи групи, вклучувајќи субвенционирање на закупничкото домување на социјалната структура на корисници, како и донесување програми за изградба на станови наменети за социјално домување и домување на ранливите групи,
- 8) Обезбедување на комунална и сообраќајна инфраструктура во супстандардните населби и регулирање на сопственоста на претходно изградените објекти.

Подрачје 12: Детска заштита

Децата што живеат во сиромаштија се изложени на поголем ризик од социјално исклучување, затоа што недостигот на ресурси честопати ги ограничува нивните образовни и развојни можности и со тоа последователно ги спречува да учествуваат во економскиот, социјалниот и културниот живот во нивното општество.

Специфична стратешка цел

Заштита на децата од социјално исклучени семејства, деца во ризик, кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции и прекурзори, еднаков пристап до здравствена заштита и образование и запознавање на децата со нивните права.

Резултати

- (1) Заштита на деца од социјално исклучени семејства и деца во ризик
- (2) Заштита на деца кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции и прекурзори
- (3) Унапредување на здравствената заштита и еднаков пристап до неа за сите деца
- (4) Подобрување на пристапот до образование за сите деца
- (5) Запознавање на децата со Конвенцијата за правата на детето

Мерки

Резултат 1: Заштита на деца од социјално исклучени семејства и деца во ризик

- 1) Водење континуирана кампања за обезбедувањето на потребната документација за пријавување на дете;
- 2) Спроведување посебна програма за информирање и едукацијата на ромската популација за потребата да се пријави раѓањето на детето.
- 3) Евидентирање на сите непријавени деца и давање на потребна помош на истите во постапката за регистрација во матичната книга на родени.
- 4) Меѓусекторска соработка во унапредувањето на заштитата на децата и усвојување на меѓусекторски протоколи за соработка со кои ќе бидат јасно дефинирани обврските и видовите на соработка на учесниците;
- 5) Предвидување на инклузивни програми наменети за деца на улица и за деца од институции
- 6) Посебни мерки на заштита и третман на деца, жртви на семејно и сексуално насилство;
- 7) Поддршка за отварање на дневни центри за деца на школска возраст и воведување на нов профил на социјален работник, тн. теренски социјален работник;
- 8) Регулмирање на форма на вонинститутционална форма на заштита на деца во згрижувачки семејства, преку унапредување на нивните способности по пат на континуирано образование, супервизија, евалуација и мониторинг на овие семејства, со посебен акцент во однос на семејства кои обезбедуваат згрижување на деца со посебни потреби.
- 9) Обезбедување на егзистенцијален минимум за повеќедетни семејства;
- 10) Намалување на бројот на потребни документи за остварување и Зголемување на висината на материјалните парични средства предвидени со Законот за социјална заштита и Законот за заштита на децата
- 11) Носител на правото на детски додаток да биде детето како субјект на правата.

- 12) Законско овозможување на правото на детски додаток да може да го остварат и семејства во кои родителите се невработени, т.е. истите се пријавуваат во Агенцијата за вработување, како загарантиран приход за децата во таквите семејства.
- 13) Детскиот додаток да им се овозможи и на семејства со деца кои се корисници на социјална помош.

Резултат 2: Заштита на деца кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции и прекурзори

- 1) Спроведување мерки за навремено откривање, превенција и мониторинг на детската злоупотреба на дроги и други психотропни супстанции,
- 2) Отворање на посебен Центар за лекување на деца кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции и прекурзори.
- 3) Развивање на програми за превенција од употреба на дроги со посебен осврт на децата кои не се во редовниот образовен систем.
- 4) Едуцирање на тимови од социјалните центри кои ќе бидат присутни на терен и ќе ги детектираат овие деца и ќе ги преземаат сите потребни чекори за нивно лекување.

Резултат 3: Унапредување на здравствената заштита и еднаков пристап до неа за сите деца

- 1) Продолжување со мерките за намалување на смртноста кај новороденчињата, особено кај ранливите социјални групи.
- 2) Спроведување мерки за подобрување на достапноста до здравствени услуги преку ослободување од партиципацијата за сите здравствени услуги во примарната здравствена заштита за децата, а особено за децата-бездомници, децата на самохрани родители, децата корисници на социјална или друг вид помош од државата, деца кои живеат со ХИВ/СИДА или деца на родители кои живеат со ХИВ/СИДА, децата кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции и прекурзори и децата на лица кои инјектираат дроги (ЛИД).
- 3) Спроведување мерки за подобрување на достапноста до лекови од позитивната листа на лекови, и ослободување од партиципацијата за сите лекови од позитивната листа за децата, а особено за децата-бездомници, децата на самохрани родители, децата корисници на социјална или друг вид помош од државата, деца кои живеат со ХИВ/СИДА или деца на родители кои живеат со ХИВ/СИДА, децата кои употребуваат, односно злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции и прекурзори и децата на лица кои инјектираат дроги (ЛИД).

Резултат 4: Подобрување на пристапот до образование за сите деца

- 1) Воведување задолжителна бесплатна претшколска година во градинките
- 2) Зголемување на бројот на детските градинки во руралните населени места и спроведување на активности за отворање на групи за деца во други просторни услови.
- 3) Подобрување на пристапот на децата од руралните средини до училиштата со надминување на сите постоечки проблеми во однос на транспортот.
- 4) Воведување на соодветен транспорт за децата со посебни потреби, вклучувајќи ги децата во количка, преадапација на постоечката транспортна мрежа и инфраструктура, како и поставување на светлечки и звучни техничка опрема.
- 5) Преадапација на училишните згради во насока на лесен физички пристап за сите деца, и тоа не само до зградата туку и во самата зграда.

Резултат 5: Запознавање на децата со Конвенцијата за правата на детето

- 1) Воведување посебна програма за запознавање на децата и родителите со Конвенцијата за правата на детето (КПД) и двата Факултативни протоколи на КПД уште од основните училишта во насока на целосно запознавање на правата кои ги имаат децата, како би можеле да ја препознаат нивната евентуална повреда
- 2) Континуирана дисеминација на КПД и двата Факултативни протоколи на КПД
- 3) Повидливи кампањи за подигање на свеста за значењето на КПД и двата Факултативни протоколи и КПД

Подрачје 13: Еднакви можности помеѓу мажите и жените

Во согласност со Националниот план за родова рамноправност 2007 – 2012 и Законот за еднакви можности помеѓу жените и мажите⁵⁸ се нагласува потребата од систематски пристап, преку родовите институционални механизми, во тесна соработка со неформалниот систем на превенција и заштита (невладиниот сектор) на централно и локално ниво, со цел:

1. Превенција од родово базирана дискриминација, насилство и социјална исклученост на женската популација, особено нагласена во руралните и другите помали заедници, како и меѓу етничките групи;

2. Формална заштита на правата на жените преку зајакнување на капацитетите и координираноста на институциите и сервисите, пред се на локално ниво.

3. Поголем фокус кон активности насочени кон инкорпорирање на родовиот концепт во политиките на централно и локално ниво од аспект на социјална инклузија преку родовите институционални механизми во соработка со невладиниот сектор.

4. Увид во состојбата: запазување на законските одредби за собирање на родово поделени податоци, но и правење анализи и увид во состојбата со социјалната исклученост на жените;

5. Донесување на **Стратегија за родова рамноправност** со која Владата ќе покаже поцврста политичка волја и спремност, координирано и уште посеопфатно да се работи на унапредувањето на положбата на жените во сите сфери на општествено дејствување, особено земајќи ги во предвид посебните предизвици со кои што се соочуваат жените од различна припадност.

6. Една од препораките за поголема видливост на активностите насочени кон промовирање на родовата рамноправност е преименување на Министерството за труд и социјална политика во **Министерство за труд, социјална политика и еднакви можности**, по примерот на многу европски земји.

7. Едно од прашањата на кои треба да се посвети особено внимание во наредниот период е и прашањето на **родово сензитивното буџетирање**, односно спремност за вклучување на родовата рамноправност во просецот на креирање на буџетските политики и буџети.

Специфична стратешка цел

Унапредување на положбата на жената и намалување на степенот на сиромаштија и ризикот од социјална исклученост.

Резултати

- (1) Намален степен на ризик од социјално исклучување на жените и поефективно социјално вклучување на ранливите и исклучени групи жени.

Мерки

Резултат 1: Намален степен на ризик од социјално исклучување на жените и поефективно социјално вклучување на ранливите и исклучени групи жени.

- 1) Креирање на афирмативни, охрабрувачки и позитивни мерки со кои би се намалил ризикот од социјална исклученост на жената и би се намалила стапката на сиромаштија кај жената, со посебен акцент на жените од руралните средини и етничките заедници;
- 2) Намалување на дискриминација врз основа на пол на пазарот на труд (пристап до работа и на работно место) и зголемување на степен на имплементација на законските одредби за дискриминација врз основа на пол.

⁵⁸ Закон за еднакви можности помеѓу жените и мажите, (Службен весник на РМ бр.66/06, и Сл.весник на РМ бр 117/08)

- 3) Инкорпорирање на родовиот концепт во системот на образование и системот за грижа на деца.
- 4) Унапредување на репродуктивното здравје на мажите и жените .
- 5) Унапредување и зајакнување на механизмите за родова рамноправност на национално и локално ниво со поголем број иницијативи за намалување на ризикот од социјална исклученост на жените со посебен акцент на жените од етничките заедници и жените од руралните средини во соработка со невладиниот сектор.
- 6) Промоција на механизмите за заштита во случај на нееднаков третман на жените и мажите;
- 7) Отварање на бесплатни правни советувајќишта на локално ниво (во единиците на локалната самоуправа) за поддршка и правна помош при нееднаков третман на жените и мажите во соработка со родовите механизми на локално ниво, центрите за социјална работа и НВО секторот.
- 8) Унапредување на законската регулатива и стратешките документи од областа на родовата рамноправност со посебен акцент на мерки и политики за намалување на нееднаквостите во третманот меѓу мажите и жените и намалување на ризикот од социјална исклученост.
- 9) Поголема ефикасност во имплементацијата на одредбите од Законот за еднакви можности на жените и мажите,
- 10) Спроведување на истражувања за информираноста на граѓаните за заштитата на правата и механизмите кои постојат во Република Македонија, како на локално така и на национално ниво;
- 11) Родова сензибилизација на судии, јавни обвинители, претставници на народниот правобранител, адвокати и млади правници за законската регулатива од областа на родовата рамноправност и антидискриминацијата.
- 12) Следење на имплементацијата на НПАРП 2007-2012 и Оперативните планови за имплементација на НПАРП
- 13) Изработка на Стратегија за унапредување на родовата рамноправност;
- 14) Воведување на концептот на родово сензитивно буџетирање во буџетските политики на Владата на Република Македонија и единиците на локалната самоуправа
- 15) Соодветна распределба на финансиски и човечки ресурси на механизмите за родова рамноправност на национално и локално ниво, со цел нивно поефективно функционирање и исполнување на законски определените улоги и обврски.
- 16) Унапредување на статусот и зголемување на моќта на Секторот за еднакви можности со што ќе се покаже поголема политичка волја и спремност на Владата на Република Македонија за третирање на прашањето на еднакви можности на жените и мажите и унапредување на родовата рамноправност

Подрачје 14: Сензибилизација на јавноста за социјална инклузија

Специфична стратешка цел

Транспарентност кон јавноста за стратешките цели и потреби кои неопходно ангажираат организациски, материјални, финансиски и институционални ресурси за нејзиното спроведување.

Резултати

- (1) Зголемување на свеста на јавноста за социјалната инклузија

Мерки

Резултат 1: Зголемување на свеста на јавноста за социјалната инклузија

- 1) Активирањето на бројните асоцијации, здруженија на граѓани, домашни и меѓународни експерти и организации од областа на социјалната сфера со цел помагање при прифаќање на определбите и политиките во доменот на социјалната инклузија.
- 2) Организирање на медиумски настапи и промоции на јазиците на сите етнички заедници со цел за поголема сензибилизација на јавноста за оваа значајна стратегија која неопходно ангажира организациски, материјални, финансиски и институционални ресурси за нејзиното спроведување.

Предуслови

За успешно остварување на целите и политиката во доменот на социјалната инклузија неопходно е да се остварат подготовки кои целата постапка на градење на стратешките определби и цели ќе ги направи транспарентни односно да бидат достапни за граѓаните. Во прв ред тоа се однесува на оние кои непосредно ги чувствуваат последиците од социјалната исклученост како и за сите во општеството. Запознавањето на јавноста за овие потреби, како и термилошко и појмовно едуцирање за истите станува неопходност и дел од постапките за носење и имплементација на национална стратегија.

Дел 5. Спроведување на Стратегијата

1. Примена на концептот

Од примената на концептите што се предлагаат во стратегијата зависи и нивото на ангажирање и опфатноста на институциите, но и очекуваните ефекти. Заради сложеноста и мултидимензионалноста на проблемите на кои претходно е укажано, највисокото управувачко ниво, **Владата, би требало да биде главен носител и координатор во спроведувањето на оваа стратегија**. Секако дека и **министерствата** треба да бидат носители на одделните стратешки зафати и мерки согласно нивните надлежности.

Во тие рамки формирањето и непосредното спроведување на мерките може да биде олеснето ако се формира сектор или **одделение за социјална вклученост** во кабинетот на претседателот на Владата. Ова одделение дневно и во одредени периоди ќе координира активности и ќе го информира највисокото управувачко ниво за растот на вработеноста и намалување на сиромаштијата, а по потреба ќе се предлагаат соодветни решенија од доменот на одлучување на Владата⁵⁹.

Секоја мерка која се применува како и што се планира да се измени или донесе на ниво на Влада, министерство или друг орган, во иднина неопходно е да биде проверена од разни аспекти, а особено со анализа и проверка да се согледува **влијанието на таа мерка врз социјалната исклученост, врз вработеноста, невработеноста односно сиромаштијата**. **Задолжителното поднесување** на ваков вид оценка и проценка во основот на предлогот на секоја мерка, ќе влијае на нејзиното донесување и на имплементацијата на стратегијата за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост, како и на развојните ефекти во целина.

2. Надлежности

Согласно утврдените мерки, активности и препораки за наведените области како **надлежни министерства и органи**, односно институции за имплементација на мерките и активностите предложени во Стратегијата за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост треба да се предвидат:

- Министерството за труд и социјална политика
- Министерството за здравство
- Министерството за образование и наука
- Министерството за економија
- Министерството за транспорт и врски
- Министерството за финансии
- Министерството за локална самоуправа
- Министерството за информатичко општество
- Агенција за млади и спорт
- Државниот завод за статистика
- Агенцијата за вработување.

За наведените министерства, органи и организации потребно е да се оформи **оперативен план на мерки и активности за спроведување на стратегијата** со цел за непосредно дефинирање на носителите на задачите, обврските и активностите по одделни рокови (на краток, среден и долг рок).

3. Координација и синхронизација на мерките

⁵⁹ Ова искуство е базирано на моделот кој е применет во кабинетот на поранешниот британски премиер Тони Блер, кој за време на својот прв мандат во периодот 1997-2001 година формира специјален Оддел за социјално исклучување, со цел да ги следи појавите и секоја година да поднесува извештај за сиромаштијата и социјалното исклучување.

Спроведувањето на Стратегија е поврзано со **координирана и целосна соработка** меѓу Владата, министерствата и институциите во системот, како и соработката на државните институции и локалната власт.

Покрај тоа особено е важна партиципацијата на **невладините организации** во делот на изразување на одделните интереси на поединци и групи кои се во зоната на ризик или пак се соочуваат со појави на социјална исклученост. Нивната ангажираност беше прифатена и во фазата на обликување на оваа стратегија со што придонесот ќе може непосредно да се остварува и во фазата на имплементација на стратегијата.

Зголемување на сензибилноста на јавноста кон областите кои се наведени во стратегијата истовремено ја покренува одговорноста во работата на институциите кои се задолжени за преземање на активности и мерки. Во исто време се бара и нивно прилагодување кон барањата и потребите на населението и иницирање на системски промени во насока на реализација на целите на стратегијата.

4. Фискални импликации

Спроведувањето на Стратегијата е поврзано со оформување на ефикасен модел насочен кон поттикнување на процесите, програмите и мерките од кои зависи намалувањето на сиромаштијата и социјалната исклученост. Тоа претпоставува и доградување на системот на финансирање во кој покрај Буџетот на државата и буџетите на локалните самоуправи, се потребни и програмски средства кои би можеле да се обезбедат по разни основи согласно дефинираните цели на стратегијата. Наведените министерства во годишните акциони планови потребно е **да ги предвидат фискалните импликации** за реализирање на активностите за тековната година во рамките на вкупните фискални трошоци потребни за спроведување на оваа стратегија.

5. Следење на спроведувањето на Стратегијата

Следењето на спроведувањето на Стратегијата е особено клучен процес кој треба да се базира на годишни акциони планови за реализирање. Со разработени конкретни мерки и активности за постигнување на предвидените цели и насоки дадени во Стратегијата и со дополнително определени индикатори може да се следи напредокот во нејзиното спроведување. **Индикаторите** се во прилог на Стратегијата.

Покрај предложените основни индикатори треба да бидат развиени дополнителни индикатори врз основа на приоритетите во следењето и евалуацијата. Бидејќи во спроведувањето на Стратегијата ќе бидат вклучени многу субјекти, секој од нив треба да развие индикатори од сопственото подрачје. Врз основа на согледаните состојби и промени, како и поднесувањето на извештаи од секој од задолжените органи и институции би можеле да се иницираат измени и дополнувања во насока на поефикасно спроведување на определбите и мерките од Стратегијата.

Индикатори за следење на спроведувањето на стратегијата

СИРОМАШТИЈА И НИСКИ ПРИХОДИ	ИЗБОР
Стапка на ризик од сиромаштија	EU-SILC
Праг во ризик од сиромаштија	EU-SILC
Постојаност на ризик од сиромаштија	EU-SILC
Релативен (просечен) јаз на ризик од сиромаштија	EU-SILC
Стапка на ризик од сиромаштија според типот на домаќинството	EU-SILC
Стапка на ризик од сиромаштија според интензитет на работа во домаќинството	EU-SILC
Стапка на ризик од сиромаштија според статус на најголема активност	EU-SILC
Стапка на ризик од сиромаштија според статус на право на сместување	EU-SILC
Распределеност околу прагот на ризик од сиромаштија	EU-SILC

Нееднаквост во приходи - сооднос S80/S20	EU-SILC
Нееднаквост во приходи -Gini coefficient	EU-SILC
Стапка на материјална беда	EU-SILC
Длабочина на материјална беда	EU-SILC
Процент на население кое се наоѓа под линијата на сиромаштија	
Однос на просечна заработувачка помеѓу мажот и жената	
HDI – индекс на човеков развој	
Индекс на нееднаквост во човековиот развој	
Стапка на ризик од сиромаштија пред социјални трансфери, освен пензии	EU-SILC

НЕДОСТАТОК ОД ПРИСТАП ДО ПАЗАР НА ТРУД	
Стапка на долгорочна невработеност	APC
Население што живее во домаќинства без работа	EU-SILC
Регионална кохезија: дисперзија на стапките на вработеност по региони	APC
Стапка на активност (15+)	APC
Стапка на невработеност на возраст 24-29 години	
Долгорочна невработеност во однос на вкупната невработеност	
Стапка на активност на постари лица (55-64 години)	APC
Домаќинства без работа според видот на домаќинство	APC

ИСКЛУЧЕНОСТ ОД УСЛУГИ	
Луѓе кои рано го напуштиле училиштето, кои не се образуваат или обучуваат	APC
Лица со ниско ниво на стекнато образование	APC
Пристап до интернет и информациска технологија	

ОБРАЗОВАНИЕ	
Процент на население со пристап до градинки	
Процент на население со пристап до основни училишта	
Процент на население со пристап до средни училишта	
Специфична стапка на неписменост (%)	
Процент на население со високо образование	
Нето стапка за упис на сите степени на образование	
Промена во бројот на ученици запишани во средни училишта	
Промена во бројот на ученици запишани на факултети	
Промена на процентот на население 25-29 години запишано во високо образование	

ЗДРАВЈЕ	
Очекуван број на години здрав живот	Демографија
Очекувана должина на животниот век, при раѓање и на 65 годишна возраст	Демографија
Незадоволена потреба за медицинска грижа според приход, субјективно изразена	EU-SILC
Процент на население со пристап до примарната здравствена заштита	
Статус на исхранетост на деца во однос на националните стандарди	
Имунизација против заразни болести	

Очекувано траење на живот	
Индекс на очекувано траење на живот	
Лица заразени од ХИВ/АИДС	
Специфични стапки на смртност според возраст	
Стапки на морбидитет	
Употреба на услуги за медицинска грижа	Национални податоци

ОСТАНАТИ ИНДИКАТОРИ	
Ниска писменост при читање кај учениците	OECD/PISA
Статус на исхранетост на деца во однос на националните стандарди	
Добросостојба на детето	EU-SILC
Ограничувања во дневни активности според приходните квинтили, субјективно изразени	EU-SILC
Недостаток во домаќинства според ставки:	EU-SILC
Протекување на покрив, влажни сидови, оштетени прозорци	
Недостаток од бања или туш во станот	
Недостаток од wc за индивидуална употреба	
Премногу мрачен стан	
Живеалиште	EU-SILC
Трошоци за домување	EU-SILC

Дел 6. Претпоставки и можни ризици со пречки за успешно спроведување на Стратегијата и планираните мерки

Претпоставки

- Посветеност од сите нивоа во општеството за имплементација на оваа стратегија
- Постојење на индивидуална, институционална и лична одговорност и отчетност за спроведување елементите од стратегијата кај сите засегнати страни (државни и јавни институции, донатори и меѓународни организации, невладини организации, приватен сектор)
- Операционализацијата на Стратегијата ќе се обезбеди преку донесување на годишни акциони планови
- Реализацијата на Стратегијата и целокупните напори на Министерството за труд и социјална политика ќе доведат до потпишување на Joint Memoranda on Social Inclusion.
- Ефективна координација на превземените мерки од сите засегнати страни со цел мултиплицирање на влијанието до поголем спектар на социјално исклучени групи

Ризици

- Недостаток на интегрален пристап во плановите за реализација на дефинираните мерки
- Несоодветна координација при обезбедувањето на финансиски, материјални и политички средства за поддршка на реализацијата на стратешките определби
- Непостоење на систем за програмско и проектно управување
- Непостоење на систем за следење и евалуација на превземените мерки
- Недоволно информирање, консултирање и вклучување на засегнатите страни, заедници и групи во идентификација на потребите, плановите и реализација за постигнување на зацртаните мерки
- Немање на алоцирани буџетски средства за реализација на планираните мерки
- Непостоење на мерливи индикатори за следење на состојбата и одредување на степенот на нејзино подобрување

Дел 7. Препорачани следни чекори

- 1) Покрај изнесените мерки и предлози, се потенцира потребата за **изградба на современ концепт на однесување кон социјално исклучените лица и оформување на нов социјален модел**, кој во прв план ја става личноста, персоналитетот, а не причината за исклученоста, припадноста, дијагнозата, инвалидитетот или било која друга основа за социјална исклученост на граѓанинот.
- 2) **Определувањето на политиката на социјално вклучување треба да тргнува од национално дефинираните цели и потреби**, како и да се следи и сообрази со меѓународните индикатори и индикаторите на ЕУ за мерење на социјалната исклученост. Со прецизирање на опфатот на мерките, врз основа на дефинирани критериуми и операционализирани акции се определува начинот на водење на политиката на социјална вклученост и прилагодување кон потребите и барањата на граѓаните. За таа цел **Владата треба да донесе Оперативен план на мерки и активности по рокови и носители во кои ќе се динамизира остварувањето на стратегијата**.
- 3) Со цел да се постигне реално остварливо ниво на намалување на стапката на сиромаштија, се цени дека ќе биде целисходно да се пристапи кон нејзино **редефинирање, односно определување на реално ниво или очекуваниот праг на сиромаштија, како и минимална плата согласно актуелните можности и капацитети**. Воедно, при ревизијата на целта, анализата треба да ги земе предвид приоритетите и политиките кои ќе бидат дефинирани во рамките на актуелниот процес на Заедничкиот меморандум за вклучување.
- 4) Неопходно е оформувањето на **модел за мерење на иновативноста во Македонија преку разни индикатори дефинирани од Европската унија**, а со цел креирање на политики од страна на релевантните институции во функција за подигање на свеста за иновациите и поттикнување на иновативните процеси како основа за поголема вработеност и социјална инклузија. Со определување на стратешки основи за развој на занаетството во Македонија треба да се дефинираат правците за негов развој, зачувување и заживување со цел за поголемо вработување на населението.
- 5) Потребно е да се анализираат **ефектите од одлуката за постепено намалување на социјалните придонеси**, за да се исклучи можноста намалените придонеси да доведат до ограничување на услугите и на примањата (а со тоа и на квалитетот) во јавното здравство, јавниот пензиски систем, како и во делот на јавните услуги за невработените. Сиромашните лица не можат финансиски да си ги дозволат услугите во приватниот сектор, што може да влијае на ограничување на пристапот и квалитетот до јавните социјални, здравствени и други услуги за социјално ранливите категории.
- 6) Прифаќањето на европските идеали во доменот на социјалниот развој и социјалната вклученост бара од државата и од институциите **подготовка за примена на Отворениот метод на координација**, со цел за предвидување на адекватни, пристапни финансиски одржливи, адаптирани и ефикасни системи за социјална заштита и политики за социјална вклученост, како и адекватни приходи за сите кои ќе им овозможуваат на луѓето да го одржуваат на разумно ниво нивниот животен стандард.

- 7) Согледувањата за социјално-заштитната мрежа се дека таа тешко може да ги опфати сите социјално-загрозени групи, поради недостиг од финансиски средства, кадри и институциски ресурси. Улогата на социјалната заштита се сведува само на ублажување, а не и на намалување или превенција на сиромаштијата. Со измена и дополнување на **системот на социјална заштита се овозможи создавање и подобрување на условите за вклучување на приватниот сектор** и на здруженијата на граѓани во вршењето на определени услуги од социјалната заштита, со што може да се очекува подобрување на квалитетот и приближување на услугите до корисниците.
- 8) Со ставање на **посебен фокус на мерките за социјална вклученост** кон: повеќечлените домаќинства, домаќинствата без ниту еден вработен, домаќинствата во кои главата на семејството е без образование (или има незавршено основно образование), домаќинствата со деца, како и домаќинствата кои живеат во руралните и помалите урбани средини (без Скопје); како и со **подобро насочување на социјалните трансфери** кон целните групи и применување на политика на соодветни социјални надоместоци, се создаваат можности на корисниците да им овозможи подобар животен стандард и за поттикнување на поголема социјална вклученост.
- 9) Преку **унапредување на методолошкиот пристап во прибирањето на податоците за мерење на сиромаштијата и нејзино продлабочено аналитичко следење**, со воведување на нови модалитети во Анкетата за работна сила и со воведување на EU SILC истражувањето, како и пресметка на трошоци за социјална заштита според европска методологија со опфаќање на социјално исклучените, родовата компонента, етничките групи и регионално достапните податоци, како и со подобро дефинирање на статусот на самовработените, неплатените семејни работници, жените на породилно отсуство и пензионерите (кога се вработени, невработени или неактивни) со видовите на домаќинства – повеќечлени, без ниеден вработен, домаќинства со деца итн. се овозможува подетална обработка и дисеминација на овие податоците од значење за водење на политиката на социјална вклученост.
- 10) Неопходно е **информатичко поврзување** со системски софтвер во делот на социјалната заштита и социјална вклученост за да се согледуваат корисниците и услугите од оваа област на единствен унифициран начин и да се следат трошоците од областа на социјалната заштита, како и на други позитивни ефекти на кои претходно е укажано со што се добива единственост на информатичката база.

Дел 8. Заклучок

Се цени дека соодветно е доколку политиката на социјална вклученост се застапува преку мерки и можности за **поуниверзален пристап до социјалните услуги и придобивки**, отколку да се фокусира само на одделни целни ранливи групи. Со тоа политиката на социјална вклученост би била оформена врз основа на потребата и можноста на секој граѓанин кој би се нашол во состојба на ризик и социјална исклученост. За одделни ранливи групи за кои се донесени посебни документи и мерки, (на пример за Декадата за Ромите), истите се активни и кореспондентни со предложените мерки и активности содржани во оваа стратегија.

Социјалното вклучување како процес на интеграција на поединците во општеството станува неопходен сегмент од **збирот на поврзани концепти** кои се дел од јавните политики во државата и кои постојано се доградуваат и усовршуваат. Социјалната вклученост и активните мерки кои ги продуцира ја јакне врската меѓу поединецот и општеството и го унапредува општествениот развој и кохезија.

Евиденцијата, следење на појавите, формите и областите каде се случува социјална вклученост треба да се базира врз **стандардите кои се применуваат во Европската унија**. При тоа во примената на овие стандарди и критериуми неопходно е да се почитуваат **и спецификите** во Република Македонија во корелација со меѓународните стандарди и стандардите на ЕУ.

Донесувањето на нови решенија во доменот на социјалната политика мора да биде засновано на претходни темелни анализи, базирани врз економските **придобивки на краток и среден рок, но и на социјалните трошоци и влијанија на долг рок. Во тој контекст, преку политиките за активно вклучување на пазарот на трудот**, како и преку можноста за одржување на социјалните издатоци (пензии, здравствена заштита, детска заштита, долготрајна нега и други социјални трансфери) на соодветно ниво се одржува обемот на потрошувачка и активноста на вкупното население.

Владата и надлежните органи потребно е да го зајакнуваат и поттикнуваат **претприемништвото и иновативноста** преку создавање на услови и можности за отпочнувањето на нови бизниси, како и за подобрување на **конкурентноста на постоечките мали и средни претпријатија**, преку дефинирање на конкретни мерки и активности. Новата тригодишна Програма за мали и средни претпријатија (2011-2013), треба да придонесе за градење на капацитети за создавање на економија базирана на знаење, извозно ориентирана и која ќе отвори нови работни места.

Со обезбедување на **финансиска поддршка на бизнис центрите, бизнис инкубаторите и технолошките паркови** ќе се придонесе за реализација на проекти за: организирање на основни обуки за започнување бизниси; обуки за постојните претприемачи; промоција на претприемништвото; консултантски услуги; вмрежување на бизнисите; промотивни активности (саеми, манифестации и др.) и во целина за поголема вработеност, намалување на сиромаштијата и за поголема социјална инклузија.

Со користење на искуствата од **најдобрите практички и ефективните политики во државите на Европската унија** се обезбедува основа за планираните мерки и очекуваните ефекти со што истите стануваат достапни и прифатливи за јавноста и за креаторите и имплементаторите на политиките во доменот на социјална вклученост. Во исто време тие сознанија и искуства ќе бидат дел од подготовките на државата за примена на Отворениот метод за координација во социјалната сфера.

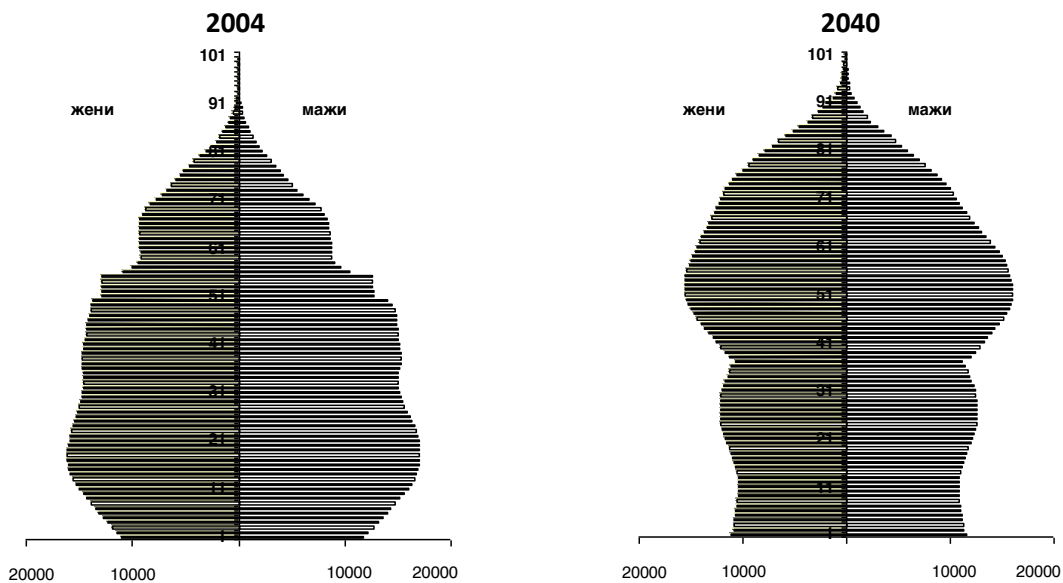
Согласно со принципите на Европската Унија, и националните потреби во областа на социјалната вклученост, оваа Стратегија ја зема предвид и **родовата димензија на сите нивоа и во сите области** како една од појдовните основи за социјално исклучување и во препораките се вградува родово сензитивен пристап во соочувањето со социјалните предизвици.

Сознанијата од оваа Стратегија се во функција и ќе послужат како **основа за подготовка на Заедничкиот меморандум за социјална вклученост** меѓу Владата на Република Македонија и Европската унија. За таа цел Владата, Министерството за труд и социјална политика, во соработка со другите надлежни органи, да ги започнат подготовките за формирање тим што ќе ги координира активностите за оформување и за постигнување на согласност за споменатиот меморандум. Со зајакнување на капацитетите и во функција на градење на интересите на државата сите органи, организации и институции треба да бидат ставени во функција на оформување на стратешка визија и политика и да ги стават на располагање неопходните знаења во доменот на социјалната сфера за остварување на планираната задача.

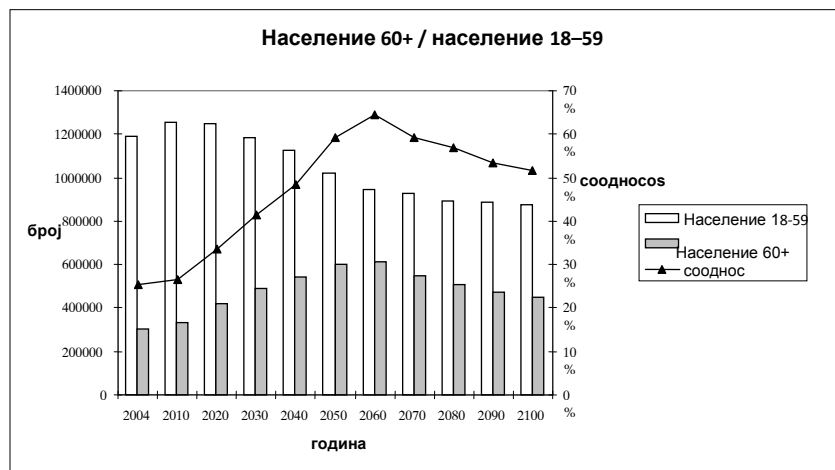
Со проширување на опфатот и правата на граѓаните согласно со принципите на Европската унија се доближува политиката на Република Македонија во социјалната сфера со определбите кои постојат во земјите на Унијата. Со елиминирање на стереотипите од минатото и со прифаќање на бројни иновации и решенија во овој домен **се олеснува процесот на социјална вклученост** и се надминуваат негативната позиција и ставовите за разните категории граѓани, ранливите групи и стигматизираните социјално исклучени лица.

Анекси и Табели

Графикон 1. Старосна структура на населението за периодот 2004 и 2040 година

Графикон 2. Работоспособно население

Табела 4. Население и вработеност во илјади

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Население на средина на годината 1)	2027	2032	2037	2041	2042	2048	
Економски активно население 2)	861	832	869	892	907	919	928
Број на вработени 2)	545	523	545	570	590	609	629
Број на невработени 2)	316	309	324	321	317	310	298
Лица надвор од работната сила 2)	718	762	739	727	721	714	710
Стапка на невработеност 2)	36.7	37.2	37.3	36.0	34.9	33.8	32.2
Стапка на активност 2)	54.5	52.2	54.1	51.1	55.7	56.3	56.7
Стапка на вработеност 2)	34.5	32.8	33.9	35.2	36.2	37.3	38.4

1) Извор: Државен завод за статистика

2) Извор: Анкета за работната сила, Државен завод за статистика

Табела 5: Активно население и стапки на активност⁶⁰

	1998	2002	2008
Активно население	823 826	824 824	919 424
Мажи	506 835	501 923	561 705
Жени	316 990	322 901	357 719
Стапка на активност	54.8	52.6	56.3
Мажи	67.4	63.7	68.8
Жени	42.2	41.5	43.8
Вработени	539 762	561 341	609 015
Мажи	341 876	342 779	373 483
Жени	197 886	218 562	235 532
Стапка на вработеност	35.9	35.8	37.3
Мажи	45.4	43.5	45.7
Жени	26.3	28.1	28.8
Невработени	284 064	263 483	310 409
Мажи	164 959	159 144	188 222
Жени	119 104	104 339	122 187
Стапка на невработеност	34.5	31.9	33.8
Мажи	32.5	31.7	33.5
Жени	37.6	32.3	34.2

⁶⁰ Државен завод за статистика

Табела 6. Невработеноста во Република Македонија по години во проценти⁶¹

Година	Стапка на невработеност
1997	36.0
1998	34.5
1999	32.4
2000	32.2
2001	30.9
2002	31.9
2003	36.7
2004	37.2
2005	37.6
2006	36.0
2007	34.9
2008	33.8
2009	
Прв квартал	32.7
Втор квартал	31.9
Трет квартал	31.7
Четврти квартал	32.4

Табела 7. Преглед за евидентирани невработени лица според АВРМ

ПРЕГЛЕД

на невработени лица евидентирани во
Агенцијата за вработување на Република Македонија

МЕСЕЦИ	2009 година		
	Евидентирани невработени лица		
	Вкупно евидентирани невработени лица	Кои се изјасниле дека се пријавуваат само заради остварување на правото на здравствена заштита	Кои активно бараат работа
1	2	3	4
ЈАНУАРИ	348369	71595	276774
ФЕВРУАРИ	351115	71536	279579
МАРТ	351278	71421	279857
АПРИЛ	349879	71235	278644
МАЈ	349063	70924	278139 ⁶²
ЈУНИ	347622		
ЈУЛИ	340776		
АВГУСТ	342518		
СПТЕМВРИ	341893		
ОКТОМВРИ	342313		
НОЕМВРИ	341325		
ДЕКЕМВРИ	341295		

⁶¹ Извор: Државен завод за статистика, 2009.

⁶² Од месец јуни 2009 година евиденцијата и надлежностите за остварување на правата за здравствена заштита за овие лица се води во Фондот за здравствено осигурување на Македонија

Табела 8.Преглед на невработени лица според степен на образование ⁶³
(март 2010 година)

Степен на образование	број на невработени вкупно
вкупно	341 720
НКВ	167 633
ПКВ и НСО	11 787
КВ и ВКВ	53 747
ССО	82 627
Вишо образование	5 273
ВСС	20 653
магистри	254
доктори	16

Табела 9. Преглед на невработени лица според национална припадност (март 2010 година)

Националност	број
Македонци	214 659
Албанци	84 071
Турци	13 641
Роми	17 902
Срби	2 742
Власи	374
Бошњаци	459
Други	7 872

Табела 11: Сиromаштија според видот на домаќинства (Вкупен збирен индекс, индекс на длабочина на сиromаштија, структура на сиromаштија), 2004-2008

	2004			2005			2006			2007			2008		
	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromашните
Вкупно	29,6	9,4	100,0	30,0	9,7	100,0	29,8	9,9	100,0	29,4	9,7	100,0	28,7	9,2	100,0
Старечки домаќинства	18,2	5,3	3,5	22,2	5,9	3,2	24,5	6,1	2,4	26,7	7,9	4,6	22,8	7,3	4,9
Брачен пар со	28,2	8,7	13,6	24,8	7,8	8,8	23,8	9,1	8,6	27,1	9,6	10,4	25,5	9,9	10,2

⁶³ Извор АВРМ.

деца															
Други домаќи инства со деца	35,1	11,9	52,3	33,6	11,1	57,8	33,6	12,2	56,3	33,4	11,1	48,5	33,7	10,6	46,7
Домаќи инства без деца	25,2	7,3	30,7	27,1	8,8	30,1	26,9	7,4	32,7	26,3	8,4	36,4	25,8	8,0	38,3

Табела 12: Сиромаштија според бројот на членови во домаќинството (Вкупен збирен индекс, индекс на длабочина на сиромаштија, структура на сиромаштија) , 2004-2008

	2004			2005			2006			2007			2008		
	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните
Вкупно	29,6	9,4	100,0	30,0	9,7	100,0	29,8	9,9	100,0	29,4	9,7	100,0	28,7	9,2	100,0
1 член	20,2	6,8	1,1	19,6	4,5	0,5	24,3	5,8	0,5	26,9	7,9	1,6	25,3	8,1	1,7
2 члена	16,5	4,8	4,5	20,8	6,2	4,6	23,9	6	3,5	24,2	7,3	6,1	21,2	6,7	6,7
3 члена	22,5	6,3	10,1	21,6	6	6,7	17,4	4,9	4,5	18,8	5,7	7,1	19	5,9	8,3
4 члена	23,5	6,5	21,7	22,1	6,2	16,4	21,4	6	18,5	25,6	8,2	24,8	24,4	7,7	25,7
5 члена	29,5	9,1	20,4	31	10,2	21,9	29,9	9,6	23,6	30,6	9,8	21,3	33,2	11,2	23,2
6+ члена	42,5	15,2	42,2	37,5	13	50	38,8	14,3	49,4	37,5	13,2	39,1	37,6	12	34,4

Табела 13: Сиромаштија според економскиот статус на членовите на домаќинството (Вкупен збирен индекс, индекс на длабочина на сиромаштија, структура на сиромаштија) , 2004-2008

	2004			2005			2006			2007			2008		
	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштија	Структура на сиромашните
Вкупно	29,6	9,4	100,0	30,0	9,7	100,0	29,8	9,9	100,0	29,4	9,7	100,0	28,7	9,2	100,0
Невработен	39	13,8	51,1	41,5	14,9	52,5	40,9	14,6	49,5	39,1	14,1	45,9	38,4	13,8	43
1 вработен	27,8	8	32,6	28,2	8,3	31,6	28,1	8,9	31,8	30,7	9,7	36	30,6	9,1	35,4
2 и повеќе вработени	18,1	4,9	16,3	16,8	4,6	15,9	18,5	5,4	18,7	17,2	4,8	18,1	17,9	5,1	21,6

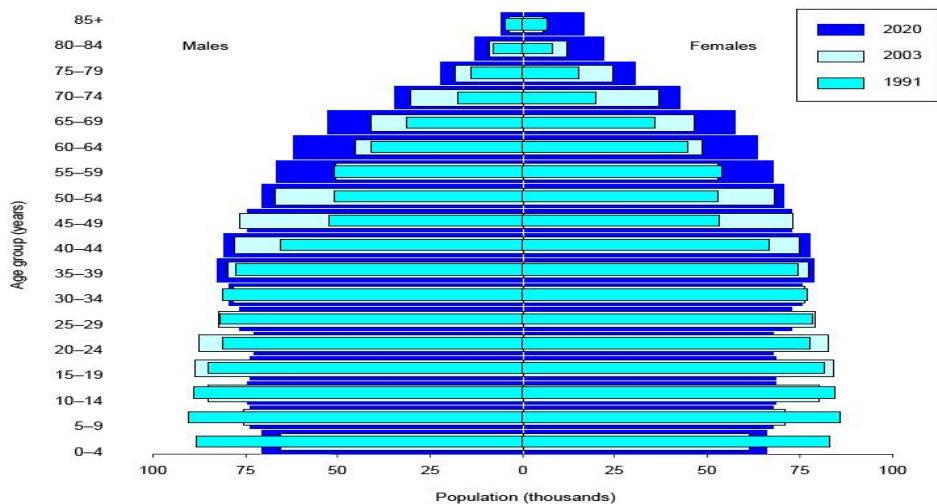
Табела 14: Сиromаштија според образованието на главата на домаќинството (Вкупен збирен индекс, индекс на длабочина на сиromаштија, структура на сиromаштија) , 2004-2008

	2004			2005			2006			2007			2008		
	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromаштините	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromаштините	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromаштините	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromаштините	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиromаштија	Структура на сиromаштините
Вкупно	29,6	9,4	100,0	30,0	9,7	100,0	29,8	9,9	100,0	29,4	9,7	100,0	28,7	9,2	100,0
Без образование	57,9	17,1	5,4	46,8	17,7	5,6	53,9	21	4,8	53,7	23,5	6,7	53,2	19,4	4,3
Незавршено основно образование	32,8	11,7	14,8	39,9	13	18,4	37,6	13,6	15,1	37,7	13,3	16,1	39,1	14,6	15,8
Основно образование	38,4	12,7	45,8	38,2	13	41,5	39,8	14,1	43,9	37,4	12,7	41,5	35,4	11,6	36,5
Средно образование	22,9	6,7	29,3	23,4	7,1	30,1	22,8	6,7	31,7	23,6	7	31,5	23,4	6,8	36,8
Вишо образование	17,4	4,6	2,7	17,6	4,9	2,7	17,4	4,6	2,6	17,4	5,1	2,1	21,5	5,8	3,2
Високо образование	9,1	2,1	1,9	7,3	1,7	1,7	8,9	2,3	2	11	3,1	2,1	13,8	4,8	3,4

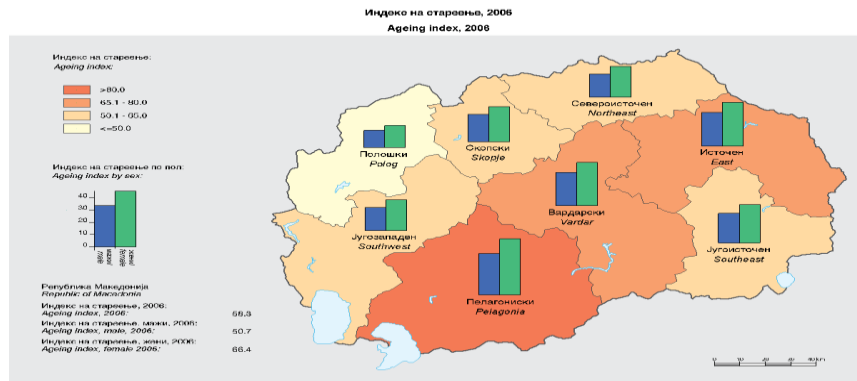
Слика 1. Пирамида на возраста, средина на 2005 година. Извор: СЗО и ОН

Annex. Age pyramid

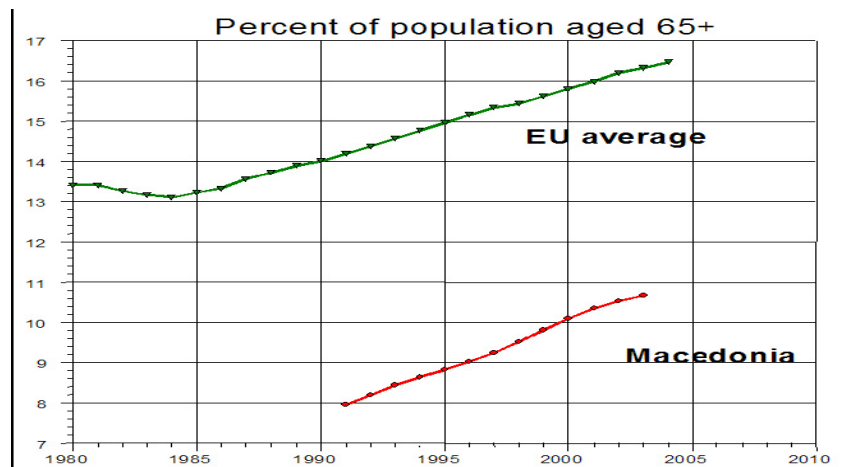
Age pyramid for The former Yugoslav Republic of Macedonia

Слика 2: Старосниот индекс во Република Македонија по региони: Извор: Завод за статистика, 2006 година.

Слика 3: Старењето на популацијата во Европа и Македонија, Извор: НФА: DB

Табела 17. Застапеност на етничките заедници и полот во завршувањето на основното образование⁶⁴

	1997/1998			2002/2003			2007/2008		
	Вкупно	% од вкупно	ж (%вк)	вкупно	% од вкупно	ж (%вк)	вкупно	% од вкупно	Ж (%вк)
вкупно	30741	100,0	48,3	30095	100,0	48,3	27046	100,0	49,0
Македонци	20308	66,1	49,1	18380	61,1	48,9	15142	56,0	49,6
Албанци	7908	25,7	49,0	8869	29,5	47,7	9120	33,7	48,1
Турци	1011	3,3	38,2	1147	3,8	44,6	1098	4,1	49,7
Роми	385	1,3	37,4	627	2,1	49,9	673	2,5	47,5
Други*	1129	3,7	43,1	1072	3,6	44,6	1013	3,7	47,3

*Во категоријата *Други* се вброени учениците: од *други етници*+што не се изјасниле+непознато

Табела 18. Застапеност на етничките заедници и полот во завршувањето на средното образование⁶⁵

	1997/1998			2002/2003			2007/2008		
	вкупно	% од вкупно	ж (%вк)	вкупно	% од вкупно	ж (%вк)	вкупно	% од вкупно	Ж (%вк)
вкупно	18644	100,00	49,2	21765	100,00	50,6	22113	100,00	48,3
Македонци	15474	83,0	51,7	16649	76,5	53,2	15371	69,5	50,2
Албанци	2178	11,7	37,2	3868	17,8	42,7	5084	23,0	44,6
Турци	296	1,6	29,7	354	1,6	44,1	613	2,8	41,8
Роми	69	0,4	46,4	132	0,6	36,4	276	1,2	35,9
Други	627	3,4	38,8	762	3,5	39,2	769	3,5	44,7

*Во категоријата *Други* се вброени учениците: од *други етници*+што не се изјасниле+непознато

Табела 19. Студенти кои завршуваат високо образование, според етничката и половата припадност⁶⁶

	1997			2002			2007		
	вкупно студенти	вкупно жени	% на жени	вкупно студенти	вкупно жени	% на жени	вкупно студенти	вкупно жени	% на жени
Вкупно	3 049	1 635	53,6	3 601	2 227	61,8	8 188	5 070	61,9
Македонци	2 784	1 527	54,8	3 242	2 047	63,1	6 632	4 204	63,4
Албанци	100	40	40,0	172	82	47,7	1 119	603	53,9
Турци	18	7	38,9	30	15	50,0	103	55	53,4
Роми	3	1	33,3	8	2	25,0	13	7	53,8
Други	144	55	38,2	149	81	54,4	303	190	62,7

Табела 20. Вкупен број завршени ученици во специјалните училишта⁶⁷

	2002/03		2003/04		2004/05		2005/06		2006/07		2007/08	
	Вкуп	% Ж (од вк.)	Вкуп	% Ж (од вк.)	Вкуп	% Ж (од вк.)	Вкуп	% Ж (од вк.)	Вкуп	% Ж (од вк.)	Вкуп	% Ж (од вк.)
во специјални	204	38,7	149	31,5	150	40,7	145	30,3	227	34,4	126	38,9

⁶⁴ Извор: Државен завод за статистика. Од статистичките прегледи за основни и средни училишта на крајот на учебната година.

⁶⁵ Извор: Државен завод за статистика. Од статистичките прегледи за основни и средни училишта на крајот на учебната година.

⁶⁶ Извор: Државен завод за статистика

⁶⁷ Извор: Државен завод за статистика. Од статистичките прегледи за основни и средни училишта на крајот на учебната година.

основни училишта												
во специјални средни училишта	89	27,0	77	23,3	97	35,0	87	35,6	102	23,5	102	36,3

Табела 21. Образовна структура на вкупното население на Р. Македонија на возраст 15-74 години⁶⁸

	Вк.	М	Ж
Без образование	3.1	1.5	4.7
Незавршено основно образование	9.7	6.4	12.9
Основно образование	33.6	31.8	35.4
3 години средно образование	9.6	12.3	7.0
4 години средно образование	33.2	36.7	29.8
Вишо образование	2.7	3.0	2.3
Високо образование	8.1	8.2	8.0

Табела бр.:22. Висина на социјална парична помош за 2009 година Извор: МТСП

	100%	70%	50%
Лице	2.173,00 ден.	1.521,00 ден.	1.086,50 ден.
Семејство и домаќинство со два члена	2.810,50 ден.	1.967,00 ден.	1.405,00 ден.
Семејство и домаќинство со три члена	3.578,00 ден.	2.505,50 ден.	1.789,00 ден.
Семејство и домаќинство со четири члена	4.600,00 ден.	3.220,00 ден.	2.300,50 ден.
Семејство и домаќинство со пет и повеќе члена	5.366,50 ден.	3.756,50 ден.	2.683,00 ден.

⁶⁸ Извор: Државен Завод за Статистика, Анкета на Работна Сила 2008. Статистички преглед за Население и социјални статистики 2.4.9.12 (632)

Табела Бр. 23: Број и процентот на домаќинства корисници на социјална парична помош (1998-2008)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Вкупен број на домаќинства	520471	518071	525394	409368	499568	502607	506656	507490	510369	515420	
Домаќинства корисници на социјална парична помош ⁶⁹	50425 ⁷⁰	64275	73074	47981	79457	61813	64804	67113	64970	63882	57687
Просечен број на дом-корисници на соц. помош во %	9,7	12,4	13,9	18,3	15,9	12,3	12,8	13,2	12,7	12,4	

Извор: Извештај на Р. Македонија за напредокот во остварувањето на милениумските развојни цели, стр 23. (со додадена 2008 г)

Табела бр:24. Постојана парична помош: Број на корисници

Година	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Просек	5879	4890	4913	4966	5129	5176	5016	4871	5016	5033	5140

Извор: МТСП

⁶⁹ Евиденции од МТСП

⁷⁰ Недостасуваат податоци од МЦСР -Тетово